Hazırlayanlar

Andrew Pendakis - Jeff Diamanti

Nicholas Brown - Josh Robinson - Imre Szeman

Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar

YAPILAR SİSTEMLER SÜREÇLER

Félix Guattari

Eric Alliez

Moishe Postone

Alain Lipietz

Paulin J. Hountondji

Maurizio Lazzarato

Silvia Federici

Arif Dirlik

*dipnot

Metnin özgün adı:
Contemporary Marxist Theory: A Reader, Bloomsbury Academic, 2014.
© Bloomsbury Academic, 2015
© Dipnot Yayınları, 2017

ISBN: 978-605-4878-80-2
Dipnot Yayınları: 255
Sertifika No: 14999
1. Baskı, 2017/Ankara

Dizi Editörü: İbrahim Yıldız
Çeviri: : Soner Torlak
Düzelti: Ümit Özger
Kapak Tasarımı: Duysal Tuncer

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Paz. Ltd. Şti.
Baskı: Sözkesen Matbaacılık (Sertifika No: 13268)
İvedik O.S.B. 1518. Sok. Mat–Sit İş Merkezi No:2/40
Yenimahalle/ANKARA Tel: (0312) 395 21 10

Dipnot Yayınları
Selanik Cad. No. 82/24 Kızılay / Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32
e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com
www.dipnotkitap.com

Hazırlayanlar
Andrew Pendakis -Jeff Diamanti
Nicholas Brown - Josh Robinson - Imre Szeman

Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar

YAPILAR, SİSTEMLER, SÜREÇLER

İngilizceden çeviren
Soner Torlak

Félix Guattari
Eric Alliez
Moishe Postone
Alan Lipietz
Paulin Hountondji
Maurizio Lazzarato
Silvia Federici
Arif Dirlik

*dipnot yayınları

İçindekiler

Giriş: Kaybedilen ve Bulunan Marksizmler 9
Andrew Pendakis ve Imre Szeman

Konjonktür Üzerine Notlar 41

Kapitalist Sistemler, Yapılar ve Süreçler 51
Félix Guattari ve Eric Alliez

Marx'ın Eleştirel Kuramını Yeniden Düşünmek 77
Moishe Postone

Liberal Prodüktivizmin Açmazları 101
Alan Lipietz

Geri Alma 123
Paulin Hountondji

Maddi Olmayan Emek 139
Maurizio Lazzarato

Kadınlar, Toprak Mücadeleleri ve Küreselleşme: Uluslararası Bir Bakış 161
Silvia Federici

"Çin Modeli" Düşüncesi 187
Arif Dirlik

TEŞEKKÜR

Bu kadar geniş bir projeyi yürütmenin en kötü sonuçlarından biri, karşılığı ödenmemiş ve değeri teslim edilmemiş emeklerdir. Bu kitap projesinin başladığı üç yıl önceden bugüne dünyanın dört bir yanından insanların harcadığı sayısız saat, elinizde tuttuğunuz kitabın kuvveden fiile geçmesini mümkün kıldı. Marie-Claire Antoine –bu projenin ilk editörü– ve Bloomsbury'den bugünkü editörlerimiz Matthew Kopel ve Kaitlin Fontana bizim gibi akademiye bulaşık kişilerin çokça beklediği desteği en iyi şekilde sundular. Kanada Araştırma Kürsüsü programı, izinlerin alınmasını sağlayarak ve araştırma görevlileri için fon sağlayarak, yine bu kitabın çıkmasını mümkün hale getirdi.

Illinois-Chicago Üniversitesi'nden Alice Haisman ve Alberta Üniversitesi'nden Sarah Blacker ile Justin Sully dahil olmak üzere pek çok araştırma görevlisinin çalışmaları, bu derlemenin ortaya çıkması açısından vazgeçilmez önemdeydi. Projeyi, düzeltiler ve zahmetli metin aktarımları yaparak son haline getirenler ise Zoran Vučkovac ve Cynthia Spring oldu. Nihayet, Alberta Üniversitesi'nden Sean O'Brien olmasaydı, bütün yaptıklarımız fazlasıyla acemice ve iler tutar yanı olmayan bir şey olurdu.

Nicholas Brown, başta iflah olmaz yavaş çalışmasına sabırla katlananlar olmak üzere herkese teşekkür eder.

Jeff Diamanti: Imre Szeman'a ve Marija Cetinić'e çok şey borçluyum. Mathias Nilges bana Marksizmi öğretti. Jason Potts ise bana onu nasıl "daha eksiksiz hale getireceğimi" gösterdi. Edmonton'da bir tür tatlı sertlik mevcuttu ve böyle bir şeyin parçası olabileceğimi hiç düşünmemiştim. Oradakiler birinci sınıf bir komünist kumaştan kesilmiş gibilerdi ve uzun süren yorucu bir iş için biçilmiş kaftandılar. Alberto Toscano bir tür mesleki terapi dahilinde çokça ihtiyaç duyulan yorumları sundu. Nihayet Marcel, bana, *kendisi için* emek hakkında pek çok şey öğretti.

Andrew Pendakis, karşılıksız aşkla bağlı olduğu Hıristiyan idealizmi kendi siyasi düşüncelerinin merkezine (ters yüz edilmiş hal-

de!) yerleşmiş olan annesi Mary Pendakis'e ve kamyon ve otobüs şoförlüğüyle geçen 30 yıldan sonra emekliliğini henüz birkaç ay tattıktan sonra hayatını kaybeden babası Paul Pendakis'e teşekkürlerini sunar.

Josh Robinson: Queens' College, Cambridge Üniversitesi ve Cardiff Üniversitesi'nin İngiliz Dili, İletişim ve Felsefe kürsülerinin başkanlarına ve buralardaki meslektaşlarıma teşekkür etmeliyim. Destekleri, teşvikleri, dostlukları, yürüttükleri tartışmalar ve pek çok mevzuda ortaya çıkan uzlaşmazlık için, Andrea Trumann, Ben Trott, Bernadette Grubner, Christoph Plutte, David Graumann, Dirk Rudolph, Dorothea Hensel, Emma Dowling, Felix Kurz, Gabriele Lohß, Jeanne Neton, Karen Robertson, Katrin Scharnweber, Lis Paquette, Meade McCloughan, Nils Turnbull, Norbert Trenkle, Robert Ogman, Tadzio Müller ve Ziggy Melamed dahil olmak üzere bütün arkadaşlara ve yoldaşlara minnettarım. Özellikle de Eef'e.

Imre Szeman: Böylesi cömert ve anlayışlı editörlerle çalışmış olduğum için kendimi şanslı hissediyorum. Meslektaşlarım ve yakın arkadaşlarım, zor geçen birkaç yılın kutlanmaya değer yıllar olarak anılmasını sağlamakta yardımcı oldular. Brent Bellamy, Lauren Berlant, Sarah Blacker, Dominic Boyer, Sarah Brouillette, Anna Brown, Adam Carlson, Todd Dufresne, Jon Flatley, Matthew Flisfeder, Susan Hamilton, Dan Harvey, Andrew Johnson, Tim Kaposy, Marty Kreiswith, Leigh Claire La Berge, Graeme MacDonald, Mary O'Connor, Julie Rak, Valerie Savard, Will Straw, Joseph Szeman,

Jennifer Wenzel ve Heather Zwicker ve burada adını yazmayı unuttuğum diğerlerine (siz kendinizi biliyorsunuz!) teşekkürler.

Son olarak, Pulpo'ya: Mexico City'li züppeler haline gelme ve Vaca Oxidado'da birer kahve içme hayalimizin gerçekleşmesine az kaldığını biliyorum.

GİRİŞ:
KAYBEDİLEN VE BULUNAN MARKSİZMLER

Andrew Pendakis ve Imre Szeman

I

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün dünya çapında Amerikan tarzı büyümenin yeni ve bitip tükenmeyecek bir paradigma olarak hızla kurulmasıyla bir araya gelmesi, içerisinde, Marx'ın kuramsal kibrin, gereksiz sözlerin ve yanlışların *par exellence* göstereni (*signifier*) haline geldiği (muazzam derecede ikna edici) bir tarihsel anlatı üretti. Marksist evren, geleceğe dair iddia ettiklerinden geriye kalan ne varsa, hepsiyle birlikte bir anda ortadan yok oldu. Yerine ise, bir zamanlar mecazi (ve hatta bir nebze de umutlu) biçimde "küreselleşme" diye andığımız, fakat bir süre sonra kılık değiştirmiş olan daha vahşi ve daha tehditkâr bir kapitalizmden başka bir şey olmadığını fark ettiğimiz bir düzen geçti. Bu düzen, her ne kadar tarihsel yeniliğine sürekli biçimde vurgu yapılıyorsa da, hem ebedi hem de doğal olduğu düşünülen, ideolojik düşünmenin önemsiz sınırlarını ve çıkmazlarını geride bıraktığı iddia edilen bir yaşam ve inanç sistemidir.

Neoliberal hegemonya, sadece tarihi yeniden yazmakla kalmadı, geçmişin ontolojik doğrularını kendi durumsallığı ve açık uçluluğu lehine reddederek alternatif anlatı kanallarını ve olasılıkları üzerine (retrospektif bir biçimde) düşünme kapasitemizi de ortadan kaldırdı. 1980'li yıllarda neredeyse hiçbir Sovyetolog Sovyetler Birliği'nin kısa süre sonra çökeceğini öngörememişse de, 1990'ların Marksizmi açısından bakıldığında Sovyetler Birliği yenilen bir ülke değil, ölü doğan bir ülkeydi; *en başından beri imkansız* bir hikayeydi.

1979 yılında, gerçekten sola doğru gitmiyorsa da en azından oralarda salınan bir gezegende Margaret Thatcher'ın seçilmesinin bir aykırılıktan başka bir şey olmadığına inanmak için hiçbir neden olmadığını hatırlamak önemlidir. Kapitalizm işsizlikle, enflasyonla, durgunlukla ve endüstriyel çalkantılarla adamakıllı bir kriz yaşıyordu. Marksizm ise 1980 sonrasında kuşkusuz her yerde kuşatılmış durumdaysa da, yine de maddi bir kurumsal evrendi. Bu evrene sadece açıkça (görünürde) Marx'ın çalışmalarından devşirilen ilkelerle yönetilen rejimler değil –bu devletler gezegenin nüfusunun neredeyse üçte birini yönetiyordu– aynı zamanda Marx'tan etkilenmiş (El Salvador'da, Afganistan'da, Nikaragua'da vs.) siyasi hareketler ile dünyanın dört bir yanındaki mevcut enstitüler, yayınlar, sendikalar ve üniversite bağlantılarından oluşan dallı budaklı bir blok da dahildi. Marksizm, Paris'ten La Paz'a uğraşıp didinen Marksist-Leninist küçük gruplardan, dünyanın dört bir yanındaki üniversite kampuslarındaki Batılı Marksist öğrencilere ve profesörlere ve sosyal demokrasinin maddi altyapısına ve prestijine kadar (böyle bir şey söz konusu olduysa, bu kesinlikle Marx'ın sayesindedir) tarihin gelecekte soyu tükenecekler listesinde kesinlikle hiçbir şekilde yer alamayacak

olan bir özne ve *şeyler imparatorluğu*dur (MIGler, bürolar, uçaklar). Marksizm, yüzyıllık bir ikircikli bilgi ve pratik, birbirinden ayrılmaz başarı ve başarısızlık, muazzam ve muğlak bir eylemsizlik ve olasılıktı – ve bugün neredeyse ışık hızında unutulmuş durumdadır.

Bu durum, kısmen, Birleşik Devletler'in 1990'larda kendisini yirminci yüzyılın bir dizi rahatsız edici maddi gerçekliğinden ve sınırlılığından her anlamda ayrı tutmuş olması gerçeğiyle açıklanabilir. Yeni –yaygın olmaktan ziyade yoğun, aralıklı olmaktan ziyade sürekli– büyüme türleri, sermaye çevrimlerinin ve imalat-temelli ticaret artıklarının "yeni ekonomi"nin borçla finanse edilen kabarışı içinde erimesiyle kendi kendisini kuran sürece dahilmiş gibi görünmektedir. Enflasyonsuz (ve açık işsizlik olmaksızın) büyüme, ücretlerin belirgin biçimde istikrarı, barınma ve sürekli artan ve hiç durmayacakmış gibi gözüken borsa fiyatları: bütün bunlar olası bütün toplumsal çelişkileri ve gerilimleri çözüme kavuşturma yetisine sahip bir ekonomi fantezisi üretmişti. Büyüme her ne kadar en azından İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Birleşik Devletler'de ütopik, depolitize refah ile bağlantılı olagelmişse de, 1990'ların özellikle iletişim ve tıp alanında fazlasıyla fetişleştirilmiş teknolojik yeniliğe olan bağımlılığı, buna, niteliksel bir farklılık havası, toplumsal bağlantısallığa, ontolojik çeşitliliğe ve yeni siyasi özgürlük biçimlerine ilişkin yan anlamlar da yüklemiştir. Sovyetler Birliği çökmemiş olsaydı bile, Sovyetler'in aşırı büyümesi –o "budalaca" çelik ve buğday akışları– ile Amerikan bilgisayarlarının yarattığı büyü arasındaki bağlantısızlık, bir sosyalist geri kalmışlık ve başarısızlık anlatısını güvence altına almaya yeterdi. Berlin Duvarı'nın bir tarafında kompakt diskler ve sosyal ağlar, diğer tarafında

ise kiriyle pasıyla buhar kusan Fordist fabrikalar vardı: Sovyetler Birliği sadece siyasi olarak gayri meşru değil, estetik bir başarısızlıktı da.

Yirmi yıl boyunca Marx, bir düşünme sürecine adını verme hakkından bile mahrum bırakıldı: Marx artık –sınırları ve hataları ne olursa olsun– hiç kimsenin görmezden gelemeyeceği bir filozof olmaktan çıkarılarak, bir karikatür, beceriksiz bir kimse ve kendini tekrarlayıp duran bir beyin olarak mahkum edildi. Marksizm, tamamen reddedilmediği akademiye, gazetelere ve hükümetlere bilgi üreten alanların büyük kısmında ise foyası dökülmüş ve gülünesi (hem de kahkahalarla gülünesi) bir sekülerize edilmiş din muamelesi görecekti. Bu dönem düşünceler tarihinde sadece bir düzeltme dönemi olmakla sınırlı kalmışsa da, Marx'ın çalışmalarının karikatürleştirildiği ve yok sayıldığı bu dönemin artık sona erdiğini söylemekten mutluyuz. Bizlerin sürekli biçimde "kuram" olarak adlandırdığımız alan dahilinde, Marx'ın statüsü, değişimin ölçeğini ancak yirminci yüzyıl sonundaki eleştirilerin malzemelerine, jestlerine ve girdiği kılıklara hayali bir geçmişe dönüş üzerinden gerçekten hesaplayabileceğimiz ölçüde çarpıcı biçimde değişmiştir. Üniversitelerin, özellikle de İngiliz Dili ve Karşılaştırmalı Edebiyat bölümlerinin içindekiler ve dışındakiler olarak bizler açısından ise 1990'lar, ancak bugün tamamlanmamış bir tarihsel-tinsel birim olarak görülebilir hale gelen bir süreç olarak tamamen kendine has bir dönem olarak dikkat çekicidir. Bu yılların hissedilebilen bir kokusu, belirli bir ışık ayarlaması ve kendini ele veren bir sesi vardı. Bir şeyi "sorunsal" olarak tanımlamak mı? O 1990'lardaydı. Anlatılamaz olana yönelik boşboğaz sevinç çığlıkları; tümellere içkin şiddete ve genel önermelerin imkansızlığına yönelik kı-

namalar; sayısız sınır deneyiminin, sınır bölgelerinin ve dışarısının ardından sonu gelmeyen bir koşturmaca: Bu jestleri etkileyen kuramların süregelen değeri ne olursa olsun, bu kuramların yoğunluğunda ya da tutarlılığında bir şeylerin olup bittiğini artık inkâr edemeyiz. Hegel'in, bizzat Marx tarafından da zekice benimsenmiş olan büyük yeniliği, onun belirli bir çağda ölü ya da canlı olan her şeyi temelden sorgulama yöntemiydi. Bizler, söylemlerin tarihsel metabolizmasına dönük bu zor bakışı yeniden düzenleme zorunluluğunun gün gibi aşikâr olduğunu düşünüyoruz. Bu metodolojik başlangıç noktasından hareketle, 1990'ların *ruhunun* uçup gittiğini (onun edebiyatından –bu ruhun dayandığı metinler ve kuramlardan– bir şeyler öğrenmeye devam etsek bile) ve yerinin bir bakıma doldurulamaz olduğunu ileri sürmek istiyoruz.

Bugün geçmişi de kapsayan bir açıdan baktığımızda, 1990'ların eleştirisinin en karakteristik etkeni, ekonomi politiğin neredeyse mevcut olmayışıydı. Bu, 1990'lar düşüncesinin kendi tarzının, nesnelerinin ve yönteminin önemli bir kısmını devşirdiği Fransız post-Nietzscheciliğinden miras alınmış bir eğilimdi. Mesela Joan Robinson, Harry Magdoff ya da Ernst Mandel'in ortaya koyduğu türden Marksist ekonomik analizler, 1968 sonrası Fransız düşüncesininkilere oldukça yabancı disipliner ve kavramsal koordinatlar dahilinde işliyordu, ki adı geçen Marksist ekonomik analizler 1968 sonrası düşünceden etkilenen düşünürler tarafından arkaik, belirlenimci ve kuramlaştırılmamış metafizik kalıntılardan musdarip şeyler olarak görülüyorlardı. Ekonomi politiğin dili, bu dilin kurumsallaşmış komünizmin vadesi dolmuş retoriğine dair (yanlışlıkla) bir şey söylememek

adına ritüel şüphecilikten arındırılmış ve dönemin yaygın görünen biçimde nadiren belirli bir üslup edinmiştir ya da kendini tekrarlamıştır. Fordist fabrika, estetik biçimde tasarlanmış Apple mağazalarına dönüşürken, ekonomi politik de 1968 sonrası düşünceye dönüşecekti: Ağır ve vadesini doldurmuş olanın yerine ışıklı, geleceğe dönük ve köpüren şeyler alacaktı. Sosyal bilimlerin daha önceleri nesnelliğine dönük yapısalcı yatırımından, edebiyatın ve sanatsal pratiğin epistemolojik verimliliğine dayanan post-Heideggerci bir paradigmaya doğru yaşanan kayma, matematik dahilinde ifade edilebilen bir hakikate dair çökmüş modern rüyanın özellikle yanlış yönlendirilen yankısı olarak ekonomiyi daha da marjinalleştirecekti.

Bu eğilim, bir *deus ex machina* olarak ön plana çıkardığı komünist devrimlerin on dokuzuncu yüzyıl liberalizmine karşı (veya dahilinde) onun disipliner, devletçi, aileci ve prodüktivist normlarını en güçlü biçimde muhafaza ederek, onun siyasal uzamıyla bağlantısını koparmakta başarısız oldu. İster kendine özgü, rasyonel *homo economicus*, isterse toplumsallaşmış yeni insan formunda olsun, ekonomik olanın liberal ve komünist tekrarlarının söz konusu olduğu dönemin bakış açısından bir izomorfizm [eşbiçimlilik] doğmuştur. Her ikisi de bir yandan insani deneyimi üretim/tüketimin normatif disiplinci çevrimleri dahilinde evcilleştirmeye niyetli olduğu gibi, (Adam Smith'in mübadeleci özünden Marx'ın doğallaştırılmış türsel varlıklarına kadar) zeminini çeşitli ölçülerde doğada bulan rasyonel, insani öznelere dayanıyor gibi görünmektedir. Ekonomi, bir disipline etme, bedenleri özgürleştirmek yerine onları sinsice eğitmeye ve evcilleştirmeye çalışan bir düşünce paradigması haline gelmiştir.

Yine sahne arkasında işleyen şey, nedensellik temasının işgal ettiği bütün kavramsal alana duyulan belirli bir rahatsızlıktı. Marx tarihsel materyalist bilimi "hakiki sosyalistler"in anlaşılmaz –aslında idealist– ahlak anlayışlarından sürekli biçimde ayırmıştır; Marx'a göre, hakiki sosyalistlerde eksik olan şey, serimleyici ya da analitik bir güç, kapitalizmin gerçekte nasıl işlediğine dönük bir kavrayıştır. Marx'ın diyalektik yöntemi onu pozitivizmin ithamlarından koruyorsa da, Marx her zaman kendi çalışmalarının on dokuzuncu yüzyılın bilimsel doğalcılığı *dahilinde* yer aldığını düşünmüş ve tarihsel materyalizmin, dinamik, siyasal açıdan istikrarsız bugünde içerilme eğiliminde olduğu sürece, sadece geçmişin değil yakın geleceğin de nedensel yapısının kilidini geçici olarak açtığına açıkça inanmıştır.

Bu düşüncelerin hepsi, Fransız kuramındaki post-Nietzcheci çığır bağlamında başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Nesne açısından Newtoncu mekanizmayla ve özne açısından kaba çağrışımcılıkla bağlantılı olan nedensellik, bundan böyle büyük ölçüde, bizatihi temsil kadar, aynı yanlış temelli epistemolojik uzama aidiyet olarak da görülmeye başlanacaktır. Michel Foucault'nun muazzam soykütüksel metinlerinin hepsinde, onun harekete ve akışa dönük açık bağlılığına rağmen, eşsüremliliğe dönük açık –klasik açıdan Yapısalcı– bir tercih söz konusudur: zaman içinde farklı uğraklardaki karmaşık enstantaneleri yakalayan fakat farklılıklarının arasındaki nedensel bağlantı noktalarının somut *anlatısı* anlamında çok az mesafe kaydeden bir tercih. Gilles Delezue ve Felix Guattari'nin çalışmalarında ise nedensel bilgi, algıların, duyguların ve kavramların oluşumu etrafında örgütlenen bir felsefeden bir dereceye kadar vazgeçmektedir; bilgi, Foucault'dan aktarırsak, anlamak için değil,

kesmek, üretmek ya da müdahale etmek için üretilir.[1] Jacques Derrida'nın eserlerinde ise görev, daha geniş, belirlenimci bir nedensel bağlam dahilindeki dolayımları dillendirmekten ziyade, parşömen kağıdının yeniden yeniden yazılmış katmanlarının tozunu almaktır. Genel anlamda, 1990'ların –Fredric Jameson'ın eseri buna istisna teşkil eder– az önce bahsedilen kaynaklara dayanan eleştirelliği, sonuçların üretimi ve dağıtımında yerleşik olan (ve genellikle "kökenler" olarak haksız biçimde zayıflatılan) nedenlerin ortaya çıkarılmasına dayanan bir bilgiden imtina etmiştir. Kültürün, siyasetin ve yaşamın ekonomik gerçeklik tarafından belirlenmesinin (ve onu belirlemesinin) sayısız yolunu keşfetmeye her daim ilgi duyan Marksizmin, sadece (Pierre-Simon) Laplace'ın adına uygun düşen biçimde hakikate dönük aydınlanma iradesinin bir hatası, belirlenimci ve gerekirci olarak yeniden çerçevelendirilebilmesi de nedenselllik kategorisinin böylesine yaygın biçimde reddi vasıtasıyla mümkün olmuştur.

Marx'ın kuramında gölgede kalan bir diğer etken ise iktidarı anlama biçimimizdeki temel bir dönüşümdü. Fransız felsefesindeki 1968 sonrası çığır ile birlikte, hepimizin bildiği gibi, sömürü kavramı temel sermaye/emek ikiliğindeki klasik konumundan çıkarıldı ve bütün toplumsal ilişkiler alanına nüfuz etti. Sömürü kavramının ırk, –acil, güncel

---

[1] Metnin devamında da görüleceği üzere, Deleuze örneği ikircikli bir örnektir. Deleuze her ne kadar edilgen, temsili izleme alışkanlıklarını haritanın etkin niteliklerinden ayırmakta kararlıysa da, Jacques Derrida'dan ya da Maurice Blanchot'dan çok maddi kalabalıkların diyagramlara dökülmesiyle ilgileniyordu. Yine de Deleuze'ün ileri sürdüğü Marksizm, kapitalizmin kapsamlı haritalarını çıkarmaktan daha çok kapitalizmi yıkma göreviyle ilgiliydi.

toplumsal mücadeleleri yankılayan bir süreç olarak– toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelim eksenlerini tarif eden parçalı bir mikro düzey baskılar evrenine bu şekilde nüfuzu, yine de, Marx'ın tarihin evrensel öznesinin ve bununla birlikte de bizzat devrimci projenin görkeminin ve efsanesinin işaretini değiştirecekti. İşbu "ötekiler", partiyi berbat eden davetsiz misafirler de değillerdi: Parti zaten pek çok açıdan berbat olmuştu ve aslında bu yeni muhalefet ve isyan enerjileri sayesinde yeniden canlanmıştı. Fakat o zaman da, karmaşık ve geçmişten bugüne düşünüldüğünde anlaşılır nedenlerle, tarihin dışarıda bıraktığı çoklu öznellikler ile Marx'ın adını koyduğu evrensel özne arasındaki uyuşmazlık, ancak kriz olarak kendisi gösterecekti.

İktidar ve tahakküm her ne kadar bugün –dilin işleyim biçimlerinden dik dik bakmaya, bir doktor ile hastası arasındaki ilişkilerden bizzat metafiziğin görünürdeki şiddetine uzanan– en ufak jestlere kadar sızmış olsa da, önceden ekonomi kategorisi altında kabul edilen bu alanların içi, paradoksal olarak, her anlamda boşaltıldı. Sömürü deneyimi, giderek küreselleşen, denetimsizleşen bir üretim süreciyle; patlama yapan hizmet sektöründeki hayatın düşük ücretli, güvencesiz ve sosyal devlet yardımlarından çok daha az yararlanılan gerçekliğiyle; yeni yoğun yatırım pratiklerinden beklenmeyen düzeydeki kişisel ve kamusal borçluluğa kadar varoluşun giderek finansallaştırılmasıyla; deneyim zamanının ve mekânının reklamcılık ve meta mübadelesi eliyle tamamen sömürgeleştirilmesiyle bütünleşti: 1990'larda bütün bunların farkına henüz büyük oranda varılmamıştı ve bunların yaygın biçimde ifade edilmesi, genellikle "küreselleşme" ya da "neoliberalizm" kod-kavramları altında olmak üzere son on yılın eleştirel ve kuramsal yorumcuları

sayesinde gerçekleşecekti. Yeni Sol kökenleriyle bağlarını koparan ve giderek kendisine daha yaygın bir uygulama alanı bulan "kültürel çalışmalar", bir eleştirel pratik olarak, bu gelişmelerin bir kısmına henüz daha gerçekleşirlerken *işaret etmiştir*. Gelgelelim, kültürel çalışmalarda bile kimlik, anlam ve kültür temaları öne çıkarılmak suretiyle nedensellik ve ekonomi-politik bir kenara itilecektir.

Bu bir komplo ya da fesat değil, bir paradigmanın kapanışıyla bir diğerinin açılışı arasındaki geçişte her zaman ortaya çıkan şey olarak çubuğu tersine bükme ve bir şeyleri gizleme durumudur. 1990'ların eleştirilerinin bakış açısından, ekonomik tahakkümden bahsetmenin –ki bununla emeğe, üretime ve bölüşüme dair hikayelerden değil, sermayenin zaman üzerindeki, gelecek üzerindeki ve uzam, bedenler ve pratikler üzerindeki iktidarından bahsediyoruz– büyük oranda, artık ciddiye alınmayabilecek olan bir Foucault-öncesi iktidar kavramsallaştırmasına karşı, artık işlevini kaybetmiş bir mesele olarak etrafından dolaşılıyordu. Marquis de Sade'ın dönemin çoğu etkili düşünürünün – Foucault, Pierre Klossowski ve Jean-Francois Lyotard aklımıza gelen isimler– arka planında her daim bulunan düşünceleriyle birlikte, bizatihi baskı şeffaflığını kaybetti ve toplumsal acılar birdenbire bilinçsiz ya da kural ve normlara ters düşen bir haz olarak yeniden bir yerlere nakşedilebilir hale gelecekti. Temelde genelleştirilmiş bir nominalizme denk düşen bir bağlamda, tikellikler, parçalar ve kimlikler ve bunlarla birlikte de özelleşmiş direniş ya da ihlaller olarak siyaset kavramsallaştırması gelişecekti. Sadece bir siyaset tarzı olarak değil, aynı zamanda bugünün genel gidişatından bir çıkış yolu bulmaya dönük bir arayış olarak devrim, artık, şiddetin evrensel olanın projesinde her zaman

her yerde olduğu bir model olarak işlevselleştirilecekti. Bu da her ne kadar bizim açımızdan körü körüne bir Hegelcilik sayılabilirse de, bütün bunlara yardımcı olmamakla birlikte, geçmişten bugüne uzanan bir bakışla, onları hem *zorunlu* hem de *hakiki* olarak adlandırabiliriz. Marx'ın post-yapısalcı tutulmaya maruz kalması, sadece gerçek konjonktürel çelişkileri aksetmekle kalmadı, pek çok açıdan, bugün ile uğraşmak ve bugün üzerine düşünmek için daha iyi donanmış bir Marx'ın melezlenmesi açısından zorunlu önkoşulu da sağladı. Bu derlemede sunulan Marksizmlerin esnekliği ve sağlamlığı, bir zamanlar kendisini geleceğe sıçrayış olarak tahayyül eden Sovyet fabrikaları gibi artık demode bir uğrağı da içeren biçimde "aşırılıkları" ve 1990'lar eleştirisinin ara dönemiyle ıskalanmış karşılaşmaları içermese eksik kalırdı.

II

Tıpkı Marksist analizin, düşünce açısından elverişli bir kategori olan ekonominin ortadan kaldırılmasına benzer biçimde gölgede bırakılması gibi, onun kuramsal akıbeti de ekonomik biçimlere duyulan yenilenmiş bir ilgiyle paralel biçimde gözden geçirilecekti. Bu durum, sadece *The Economist* dergisinin bütün konjonktür dalgalanmalarına ya da süreğen krizlere kötü tarafından bakacağı denli "alternatifler"e bir dönüşe yol açan biçimde, 2008 gölge olayına karşı geliştirilen birtakım reflekslerden ibaret değildi. Marksist analiz, finansal kriz ve onun doğurduğu *Occupy* hareketi, neredeyse çeyrek yüzyıldan bu yana büyük ölçüde görmezden gelinen bütün ekonomik gerçeklik alanlarını yeniden popüler bilincin görüş alanına çarpıcı biçimde yeniden

sokacaktı. Eşitsizlik, işsizlik, sınıf, finansın denetimsiz bir neoliberal ekonomide oynadığı rol: Bunların hepsi 1990'larda düşünülmesi bile mümkün olmayan bir biçimde gazetelerde gündelik olarak yer bulmaya başladı. Bu anlamda "ekonomik çığır" olarak adlandırabileceğimiz olgu, sadece akademik ilgide yaşanan tuhaf bir değişim olmakla kalmadı, "güncel olayların" zorlamasıyla sürekli olarak yeni araştırma alanları doğurdu (ki 11 Eylül araştırmaları bunun muhtemelen en semptomatik örneğidir). İşbu çığır, bir akademik "ilgi" ya da "meşguliyet" meselesi olmaktan çok öteye gidiyor; bizatihi ekonomik olanın yoğun, şiddetli ve dolambaçlı bir yeniden yönelimi de içeriyor. Bu durum, geminin gövdesinin çarptığı bir buzdağı misali, bugünün ontolojisindeki bir değişim meselesi, yeni bilgiler ve pratikler üretmeye olduğu kadar gözü dönmüş bir vahşileşme ve çöküşe de teşne bir durumdur.

Ekonomik olanın kültürel görünürlüğünün yeniden kalibrasyonundaki temel etkenlerden biri, bu yüzyılın başlangıcında Birleşik Devletler'in ön ayak olduğu bir dizi savaştı. Savaş her ne kadar genellikle ekonominin kavgasız dövüşsüz yeniden üretiminin dışında ya da sınırındaki bir şey ve "her zamanki şeyler"e tamamen yabancı bir istisna olarak yanlış yorumlansa da, savaş karşıtı hareket tarafından seferber edilen milyonlarca kişi açısından, "yeni Amerikan yüzyılı" fantezisinin egemen olduğu bir çağda savaş ile ekonominin pervasızca iç içe geçmiş olduğu hızla aşikâr olacaktı. Bu ilişki, kuşkusuz, Birleşik Devletler'de 1940'lardan bu yana endüstriyel talebin sürdürülmesinde kritik bir rol üstlenmekte ve ABD'nin Ronal Reagan'dan bugüne uzanan ekonomik sisteminin daha da kritik bir unsuru haline gelmektedir; fakat bu yeni konjonktürde (ulusal, kapita-

list) *Realpolitik*, sanayinin/şirketlerin refahı ve elit siyasal kayırmacılık, çoğu Leninist kategoriye –bizatihi emperyalizme de– dönük ilginin (David Harvey'nin *Yeni Emperyalizm*'de [2005] ikna edici biçimde ortaya koyduğu üzere) göz alıcı biçimde yeniden kuramsal etki ve nüfuz kazanmasına yol açtı. Irak ve Afganistan'daki savaşlar, "vulgar" Marksizmdeki ibretlik derslere benziyordu. Olaylar, Marksizmin sadece analitik ve nedensel olarak yapının öncelikli olduğu hipotezini değil, bir tikel sınıf çıkarının hatalı evrenselliğinde temellenen devlet yapısına ilişkin hipotezini de yeniden makul –hatta kaçınılmaz– açıklayıcı araçlar haline getirecek biçimde (bu derslerin açık, liberal içerimlerine –insan hakları, kadın hakları, azınlık hakları– belli bir mesafe koyarak) dile getiriliyordu. Savaş, çarkların sesiz sedasız geleceğe bağlandığı bir tarzda değil, kaba bir manipülasyonlar, çıkarlar ve kaba kuvvet silsilesi olarak ekonomik olanın üzerindeki örtüyü kaldırdı.

Bu ekonomi imgesi, bir dereceye kadar, Marx'ın tam da kendi pozisyonunu hem idealizmden hem de o zamanlar yaygın "düşünümsel" materyalizmlerden kesin biçimde ayrıştırmaya çalıştığı dönem olan 1844 ila 1846 yılları arasında yazdıklarında bulunabilecek türden bir abartılı materyalizme de fazlasıyla benzemektedir. Bu, Louis Althusser'in *Kapital*'e yerleşik (olgunlaşmamış) bir diyalektik materyalist epistemoloji mevcut olduğu düşüncesiyle yorumlanan geç dönem Marx değil, Lenin'e çok daha yakın olan, "kendilerinden hareketle yapılacak soyutlamanın ancak imgelemde

gerçekleştirilebileceği gerçek öncüller"in Marx'ıdır.[2] Bu itibarla, Marx'ın "gerçek bireylerinin" Genç Hegelcilerin hayaletleri karşısına çıkarken kullandıkları ontolojik savların aynısı Birleşik Devletler'in yirmi birinci yüzyılda girdiği savaşlar için de kullanılabilir: petrol ve kan, çıkar ve yalandolan, Birleşik Devletler'in resmi beyanlardaki hümanitaryanizmini çürütmektedir. Yani, her kertede, salt ideal olanın varolmayışının karşısına, somut, sarsılmaz ve epistemolojik açıdan dolayımlanmamış bir şey konumlanmaktadır. O halde bu dönüş, ikircikli bir çığırdır. Bir tarafta, savaşlar kaynakların, kıtlığın, ulus-devletlerin ve sınıfın anakronik *kasvet*inden ne mutlu ki ayrıştırılmış biçimde dijital ekonominin sürtüşmesiz bir denge iddiasını saldırgan biçimde gerçekleştirmektedir. Savaşlar, bu çığırın ontolojik farklılığa ve yeniliğe dönük iddialarını çarpıcı bir biçimde boşa çıkarmaktadır. Diğer tarafta ise savaşlar eliyle yeniden sıradan gündelik Marksizm, bir ekonominin nasıl işlediğine dönük kavrayışımıza –siyasetin yönetici bir sınıfın ya da entrikacı (ideolojiyle ilgisi olmayan) bir hizbin kasıtlı kötülüğüne dayanıyor olduğuna dönük bir kavram olarak– belirli bir *komplo atmosferi* enjekte etmek gibi bir soruna sahiptir. Şayet zaman ekonomik olanın ontolojik özgüllüğünü bir tür fesatçı bütüncüllük dili dahilinde yeniden ifade etmeyi cazip kılan bir zamansa, bu bütüncüllüğe iliştirilmiş olan savaşlar ve ekonomik kılcal damarlar da, merkez liberaller tarafından akılcı davranan sermayenin iyi yönetimine aykırı münferit vakalar olarak kolayca görmezden gelinecektir

---

[2] Karl Marx, *The German Ideology*, ed. C. J. Arthur (New York: International Publishers, 1999), 42.

(Örneğin, Nobel Ödülü sahibi ekonomist ve *New York Times* yazarı Paul Krugman böyle bir pozisyona sahiptir).

Ekonomik olanın kullanışlı bir epistemolojik kategori olarak yeniden düşünülmesinde en az bunun kadar önemli olan şey, hem "kuramsal" hem de "popüler" dilde zaman zaman "ekolojik kriz" olarak adlandırdığımız olguya dair bilinçteki muazzam yaygınlaşmadır. Krize verilen mevcut siyasal tepkiler ne kadar durgun ve etkisiz olsa da ve krizi tam anlamıyla değerlendirmenin henüz çok uzağında olsak da, krizin *zihinlerdeki varlığı* bugün artık inkâr edilemez. Bu kriz her ne kadar genellikle gündelik hava durumuyla aynı tonda –basmakalıplığı bir yana, kaçınılmaz bir durummuşçasına– telaffuz ediliyorsa da, bugün ekolojik bir uçurumun kenarında olduğumuzun fazlasıyla farkındayız. Bu farkındalık, Marksist düşüncenin söylemsel konumlanmasında önemli bir dizi etkide bulunuyor. İlk olarak, kriz, temsilin ve dilin işleyişlerine dair daha önceki (post-yapısalcı) büyülenmeyi açıkça yerinden ederek, ilgileri *nesnenin acilliği* olarak adlandırabileceğimiz şeye yönlendirdi. İyi diyalektikçiler her ne kadar bıkıp usanmadan bizlere ne krizin ne de doğanın, hatta ne de eli kulağındaki *doğa krizi*nin dolayım kuralıyla az da olsa uzlaşmadığını, ve nesnenin dilin ya da söylemin ötesinde bir sıfır noktasına dönmesine ilişkin kavramsallaştırmaların saf fanteziden ibaret olduğunu hatırlatıyorsa da, şahit olduğumuz şeyin, ister Graham Harman'ın nesne-yönelimli felsefesi, isterse Deleuze diye birinin (genellikle Marxsızlaştırılmış) nesneye bütün karmaşıklığı, içkinliği ve maddi zırhı üzerinden yaklaşımı vasıtasıyla olsun, yaygın bir dönüştür.

Şayet Derridacı çağda *par exellence* hareket –ifadenin eşiğinden ayrılmama ve dilin yüzeyinde alınan belirli bir haz anlamında– kekelemek ise, bizimki de dil vasıtasıyla dolayımlanan ve üretilen şeyin anlaşılmazlığına ve karmaşıklığına aldanan bir heyecanmış –*kendini çerçeveleyenin tamlığı (ve gerekliliği)*– gibi görünmektedir. 1990'lı yılların sofist, kuşkucu eğilimlerinin yerini, örneğin, Antonio Negri'nin çalışmaların bulunabilen bir tür Deleuzecü (aslında Spinozacı) gerçekçilik, dili ne sadece bir temsil aracı ne de bedendeki Lacancı bir çıkıntı olarak değil, bizi tutkulu biçimde dünyaya ve birbirimize bağlayan bir komünal iktidar olarak kavrayan bir gerçekçilik alacaktı. Epistemolojinin ve onun açmazlarının tükenişinin şafağında, işlemekte olan siyasal pratik biçiminden ilk bakışta ayırt edilemeyen bir bilgi ya da araştırma olarak kesin maddi bilgiye dönük yeni bir açlık baş göstermiştir.

Aslında dünya çapında olan bu nesneyle meşgul olmaya dönük –1990'larda popüler olan bir tüketilemez dünyalar çoğulluğu meselesinden kaçınan– bu yeni kuramsal açıklıkla, uzun zamandır Marksist projenin ayrılmaz parçaları olarak görülen iki kavramın bir araya getirilmesi dahilinde bir dönüşüm gerçekleşecekti. İlk olarak, dünya çapındaki acil durum, devletçi, doğasında şiddetli ya da Avrupa-merkezci belirleyici ekonomik bütünlük düşüncesini şekillendiren zihin alışkanlıklarına kesin biçimde son vermiştir. Bunun sebebi sadece bizzat ekolojinin birleşik bir yapı düşüncesini gerektiriyor olması ya da küreselleşmenin değişim (mübadele) yasasının ötesinde bir içe kapanmaya dair bütün olasılıkları ortadan kaldırmış olması değil, aynı zamanda, krizin ekonomik kökenlerinin iyice alenileşmiş olmasıdır. Marksistler, tikellikleri sermaye ve emeğin üst düzey, geçici, ne-

densel soyutlamalarından uzakta, düşük düzeyli ve ontolojik açıdan kısıtlanmış mesafelere yerleştiren örtük bir "varlık ölçeği" ile kesin olarak işlerini bitirdikleri gibi, ruhani bütüncülük ya da nihai nedensellik ile ilk başlardaki ilişkileriyle bağı tamamen koparmış karmaşık bütünlükleri ve yeniden şekillendirilmiş bir sistem mefhumunu işe koşmaktadırlar. Aynı zamanda kriz de, kapitalist üretim alanının bugün küresel güvencesizlik deneyimi üzerinden görünür olan biçimde siyasal evrensellik mefhumuna karşı yeni bir alımlamayı gerektiren koşulları yaratmış gibi görünmektedir. Bu türden bir birleşim, bütün kuramsal ve pratik engellere rağmen, devrim kavramının işaret ettiği siyasal ölçeğin yeniden yoğunlaştırılması için alanlar yaratmaktadır. Her şeyin değişmek zorunda olduğuna vurgu yapmak, bundan böyle, ne ahlaki ya da siyasi mükemmeliyetçikten yana olmayı, ne de tarihin iyi kalpliliğine duyulan naif ve ilerlemeci bir inanç taşımayı gerektirmeyecektir; mesele, insan doğasının kusursuzluğu ya da (Baconcu anlamda) bir toplumun tarihsel olarak "gelişmişliği" değil, kapitalizm ile yaşamın kaçınılmaz uyumsuzluğuyla bağlantılı bir dizi küresel olarak yerelleşmiş teknik sorunların varlığı meselesidir. Bu türden bir değişim her ne kadar –bir işgününün yapısı ve niteliğinden gündüz bakım hizmeti için eldeki imkanlara, şehirlerin biçiminden sinemaların görsel içeriğine kadar– gündelik olanın düzenlenmesinde binlerce değişim yaşanmasına işaret edebilirse de, ekolojik kriz, çoğu İngiliz (ve gerçekçi) açısından Hobbescu itkilerin zorunlu önkoşulunu –hayatta kalmak– değiştirmiş olacaktır. Reklamcılığın elinde oyuncak olarak tamamen evcilleştirilen devrim ise artık

sınıf terörü ya da şiddeti kisvesinde değil, yenilik ile iyi ve pratik sağduyulu düşünmekten ibarettir.

Marx'ta faydanın yeniden bölüşülmesi konusunda geçerli olan şeylerden biri de sistemlerin sınırlarında, çeperlerinde ve çatlaklarında gerçekleşen fenomenlere doğru bir yönelimdir; post-yapısalcılığın öteden beri özelliği olan ve *sınırın parçalanması* olarak adlandırabileceğimiz olgunun zayıflamasıdır. Sistemlerin kendi kendini düzenleyici ve özerk işleyişine ve onları sürekli biçimde bertaraf ya da ihlal eden niteliklere, fenomenlere ya da olaylara dönük ilk Yapısalcı yatırım, esasen yeni bir entelektüel beğeni rejimine denk düşmektedir. Oldukça şematik açıdan bakarsak, bunun Hukuk alanından Suç alanına doğru bir değişim olduğunu söyleyebiliriz. Cinnet, şiddet, hata, beden, cinsellik, unutkanlık ve ölüm, eski idealist normlara ve protokollere – paradoksal olarak Marksist materyalizmi de kapsayacak biçimde genişletilmiş bir idealizme (!)– olan ortak mesafeleri üzerinden içten bağlantılı sabit bir nesneler kümesi oluşturmaktadır. Bu proje kesinlikle eleştirel ve pek çok açıdan çok değerli bir projeydi: uzun zamandır düşünülmeye değer bulunmayan bütün bir fenomenler alanı bir anda görüş açısına girdi ve böylece düşünerek neler yapılabileceğine ilişkin olarak tamamen yeniden tahayyül edilen bir hissiyat ortaya çıkmış oldu.

Gelgelelim, bugünden bakıldığında, bu eğilim de bizzat Marx'a (hatalı biçimde de olsa) isnat edilen tek-yanlı bakıştan zaman zaman mustarip olmuş gibi görünmektedir: burjuvaziye ilişkin (belli ölçüde kısırlaştırıcı) bir nefret! Foucault'nun bir zamanlar "orta sırada yer alan hazlar" alemi olarak tanımladığı ve Deleuze ve Guattari'nin parodisini yapmaktan hiç usanmadıkları (hakiki Fransız) bu nefret (burju-

va kültürüne yönelik) 1990'ların yinelenen (ve genelde fazlasıyla taklit olan) örneklere tercüme edildiğinde, ticaret, mülkiyet ve para tarafından dolaşıma sokulan bütün uzamlara ve pratiklere dönük bir kayıtsızlığa ya da ilgisizliğe dönüşmüştür.[3] Bugün ise düşünce, normatifliğin nitelikleriyle meşgul olmak yerine kendisini onun somut dokusuna ve ayrıntılarına gömmektedir: Marx'a ve ekonomik olana doğru dönüş, düşüncenin görmezden geldiği fenomenlere farklı bir dönüş –bayağı ve güçbela farkına varılana, çok gri olduğu için ilginç olan nesnelere doğru bir dönüş– ortaya çıkarmıştır. Dünya Bankası üzerine yazılanlardan ne öğrenebiliriz? Wall Street üzerine yapılmış bir etnografi bize ne anlatabilir? Neoliberal bir devlet tarafından benimsenmiş kesin yönetişim tarzı nedir? Guangzhou'daki bir fabrika, işçilerini nasıl birer özne haline getirebilir? Yeni iletişim teknolojilerinin toplumsal ontolojisi hakkında neler öğrenilebilir? Meksika'daki Ciudad Juarez gibi yerlerde gerçekleşen seri kadın cinayetleri ile serbest ticaret bölgelerindeki toplumsal ve fenomenolojik koordinatlar arasındaki bağlantılar nelerdir? Sermaye kentsel uzamların mantığını nasıl değiştirmektedir? Şimdiki nesil, kendi alt-kültürlerinin onları içgüdüsel olarak sevmemek yönünde eğittiği metinleri okumaya daha açık gibi görünüyor; her ne kadar de Sade, Nietzche ya da George Bataille okumayı tercih edebiliyorlarsa da, Adam Smith, John Locke ve Friedrich Hayek'ten de haberdarlar; onları (yarı sıkılmış, yarı büyülenmiş şekilde) *Wall*

---

[3] Michel Foucault, *Foucault Live*, ed. Sylvère Lotringer (New York: Semiotext(e), 1996), 378.

Street Journal'ın sayfalarını karıştırırken gördüğümüz de oluyor.

III

Şayet Marksist kurama dönük ilgiyi canlandıran bir şey varsa, o da 1990'ların düşünme biçiminden beklenmemesi gereken biçimde, komünizm kelimesini artık aptallık, ölüm ve başarısızlık olarak değil, yeni bir siyasi imkân ve anlam ufku olarak gören yeni bir insan neslinin birdenbire sahneye çıkmasıydı. Burada kelimenin özgüllüğü önemlidir: "komünist" kelimesi, gerçek (dönüştürücü) siyasal süreçler tarafından birer birer kaybedilen, bozulan ya da tahrip edilen her şeyi hatırlatmaktan geri durmamaktadır. Siyasi eğilimini özgürlük ve ilerlemeyle (bu kavramların kölelik, ırkçılık, yoksulluk, savaş ve diğer adaletsizlikler ile olan tarihsel suç ortaklığını tamamen göz ardı ederek) hiçbir çaba harcamaksızın bağlantılandıran bugünün liberal demokratlarının aksine, komünistler, kültürel olarak *gulag*'ın anlamı üzerinden tarif edilmiş bir siyasi sembolü yüklenmeyi tercih etmişlerdir. Bu anlamda aptallık, ölüm ve başarısızlık, aslında diyalektik (hatta etik) açıdan verimli ve daha iyi düşünce ve daha iyi siyaset için bir sınama vesilesi olabilmeleri nedeniyle bütün neo-komünizmlerin devredilemez öznel borçları olan (faydalı olmasa da) içselleştirilmiş başlangıç ilkeleridir. Kimileri açısından ise komünizmin bu sefaleti, ister istemez tehlikeli ve tamamlanmamış olan bir uzamdan gelişinden dolayıdır, tam da onun gücünün sırrıdır: Slavoj Zizek, Jacques Lacan'ın bütünlüğün aslında yabancılaştırıcı olduğuna dönük şüpheciliğinden süzülen bu açıdan baka-

rak "daha iyi yenil" uyarısında bulunabilmektedir.[4] Fakat çoğunluk açısından ise komünist suçlara dönük farkındalık ve utanç atmosferi, sadece, kişinin olumlu yeni hazlar, kavramlar, biraradalık biçimleri ve hayal gücü ile dolu olduğu çok daha geniş bir olumlama sürecindeki bir olumsuz ilk an üretmektedir. Bugün neo-komünizm, örgütlü militanlık ve dogma ile donanmış haşin figürlerden daha çok, okuma grupları, özgür okullar, sanat mekânları, grafiti, protesto ve işgal ile meşgul kişilerden oluşan bir aleme işaret etmektedir. Bu insanlar, bu yeni komünistler –bu *ortaklaştırıcılar*– her yerden, anarşizmden ve Lenin'den, Hıristiyanlıktan ve Yoga'dan, *Operaismo*'dan, işsizlikten ve sanattan gelmektedirler. Ortak noktaları ise tüketici bayağılığa karşı bir tepki ve yaşamın çalışmaktan, borçtan ve güvencesizlikten ibaret olmadığına dair bir kanaattir. Üniversite kampuslarında, Avrupa'nın batmakta olan şehirlerinin kentli gençliği ve işsizleri arasında ya da Sao Paulo, Kahire veya Şangay gibi yerlerdeki yeni öğrenci nesli arasında zaman geçirmemiş olan bizler açısından, bir imgesi ya da kavramı olmayan bir fenomen söz konusudur: bu türden sözler bir hüsnükuruntu ya da fanteziden biraz fazlası olarak görülecektir. Yeni komünistler, sayıları fazla olmasa da ve örgütsel stratejisi ve gücü gelişmemiş de olsa, bedenlerin dağınık biraradalığı, tutkulu bir iyi yaşam kavramı ve tutkulu bir analiz ve siyaset tarzı olarak komünizmin yeniden ufukta dolanmasını sağlamaktadırlar. Bu değişimin gücü, yankısını, Jodi Dean'in *Komünist Ufuk*'undan* Bruno Boostels'in *The Actua-*

---

[4] Zizek, *In Defense of Lost Causes* (Londra: Verso, 2008), 210.

* Türkçe çevirisi için bkz. Jodi Dean, *Komünist Ufuk*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, 2014 – ç.n.

lity of Communism'ine [Komünizmin Güncelliği] varıncaya dek, çeşitli yapıtlarda bulmaktadır. Bu dönüşün soykütüğü, yayınların tarihlerine göre düşünüldüğünde, Kuzey Amerika'da 2001'de yayımlanan *İmparatorluk* (bu vesileyle Antonio Negri'nin bütün eserleri de keşfedilecektir) ile başlıyor gibi görünmektedir ve bunu Retort'un *Afflicted Powers*'ı (2005), Görünmez Komite'nin *Yaklaşan İsyan*'ı (2007) ve yakın tarihli olarak da Alain Badiou'nun *Komünist Hipotez*'i* (2010) gibi kritik eserler izleyecektir. Siyasal ardışıklıklar açısından düşünüldüğünde, yeni komünizm, Brezilya'daki Topraksızlar Hareketi'nden Oaxa-ca'daki Zapatistacılığa, Venezüella'daki Bolivarcılık'tan Arjantin'deki Öfkeliler Hareketi'ne uzanan (çoğu Güney Amerikalı) hareketlerin siyasal enerjilerine ve örgütsel zekalarına dayanmayı sürdüren on yıllık bir aralıklı iç içe geçme çevrimi olarak Seattle ile *Occupy* arasında Batı'da ortaya çıkmış gibi görünmektedir.

Marksizm disipliner mahremiyete ve etik ilkelerin olduğu gibi kabul edilmesine duyduğu geleneksel horgörünün çoğun karanlıkta bıraktığı şey, yeni komünizmin kendi özel etik-duygulanımsal sınır çizgileridir. Burada Marksizmin siyasetini alttan alta desteklediği düşünülen bir ahlaki kurallar ya da emirler sisteminden ya da "birinin özgür gelişiminin herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu" bir toplumun yazılı olmayan etik zemininden bahsediyor değiliz.[5] Yine aklımızdan, tin ile doğayı, varlık ile hakikati evrensel kabule dayanan bir siyasal yapıda bütünleştirmeye istekli

---

* Türkçe çevirisi için bkz. Alain Badiou, *Komünist Hipotez*, çev. Oylum Bülbül, Encore Yayınları, İstanbul, 2011 –ç.n.

[5] Karl Marx, *Later Political Writings*, ed. Terrei Carver (Cambridge, MA: Cambridge University Press, 2004), 20.

ilk dönem Marksist komünizm kavramının Hegelci kalıntıları da geçmiyor. Etik derken, kelimeyle genelde ilişkilendirilen türden bir bireyci ahlak hesabını değil, Marksizm ile nadiren ilişkilendirilen fakat her daim ona eşlik eden (hem kişisel hem kolektif) bir duygulanımsal dili kast ediyoruz. Marx'ın on dokuzuncu yüzyıl biliminin söylemsel kodlarına olan karmaşık yakınlığının yanı sıra onun (kısmen Hegel'den miras alınan) hiçbir şeye duygudaş bakmayan reformcular ile Ütopyacılara dönük şüphesi, kısaca *Marksizme dair hazlar* diyebileceğimiz şeyi örtbas etmiştir.

Bu, bir öznel bolluk, materyalist bir açıklık ile çeşitliliği bir çırpıda bir araya getiren bir tür diyalektik haz, "tin"in hakiki bir taşma yaşadığı, ustalığın ya da avuntunun olmadığı bir bilimdir. Bu bilim, adaletsizliğe karşı öfke ile gelecek sevgisini bir araya getirir; kişinin yerelinin özgüllüğüne ve sınırlarına dair neredeyse acı verici bir farkındalık ile birlikte gezegen üzerinde olmuş ve olacak her şeye yönelik bir bağlılık hissidir söz konusu olan. Marksizm, hareketli, aktivist ağlarla bağlantılı olmadığı ve siyasal bağlantı ile çalışmanın örtüşmediği durumlarda bile, Spinoza tarafından on yedinci yüzyıl bilimi bağlamında tutkuyla ifade edilen kavrayışın verdiği hoşnutluğa denk düşen benzersiz kuramsal hazları kaybetmemiştir. Hatta Locke da "hazzın büyük kısmının verilen uğraşta olduğu bir tür avcılık ve toplayıcılık" olan bilmeye dönük çalışmanın sağladığı "sürekli haz"dan bahsetmiştir.[6] Bu hazzın ne kadar büyük ve yoğun olduğu ise varlıkla, doğayla ve hatta "toplum"la olan değil,

---

[6] An Essay Concerning Human Understanding (Indianapolis: Hackett, 1996), 1.

sermayenin tuhaf ve sinir bozucu maddiliğiyle olan içkin karşılaşma bağlamında anlaşılabilir: aynı anda hem gizli hem anlaşılır, haritalandırılabilir fakat yine de sonsuz bir karmaşıklığa sahip biçimde, kavramsal sanatçı Mark Lomardi'nin yaptığı ince, zorlayıcı finans diyagramları ya da Andreas Gurski'nin infilak eden Çin fabrikalarını gösteren fotoğraflarının örgütlü kaosunun ve dokusunun mükemmel biçimde temsil ettiği, tamamen spekülatif bir olgu söz konusudur. Bunun anlamı, bugün şeylerin özüne, her anlamda tarihsel, olumsal ve elbette fazlasıyla kaygan fakat yine de bütünüyle unutulmaz bir açıklayıcı güce, ortaya çıkarma ve teşhir etme gücüne sahip, sadece ilişkiler ve güçlerden oluşan bir "madde"ye dokunmanın bugün çok seyrek gerçekleşebileceğidir. İşbu (geçici) kanaat, kesinlikle, protesto süresince başkalarının sokaktaki varlıkları dahilinde deneyimlenen aynı duygularımsal etkidir: Bir karşılaşma görünüşte teke tek ve nesnel, bir diğeri ise öznel ve kalabalık olsa da, bu hazzı, aynı zaman aralığında gerçekleşen bilgi ve adalet arzusundan ayrı tutmak imkansız olacaktır.

Bu benzersiz Marksist *jouissance*dan, Marksist araştırma ve pratiğin kendi kendini sürdüren hazzından bahsediyoruz çünkü siyasal Marksizmin akıbetindeki değişimlere rağmen Sol'un yıkıntıları içinde yaşadığımızın acı da olsa farkındayız. Bu kesinlikle kaçınılmaz bir kader değil ve umut için sayısız sebep mevcut fakat yine de bugün, farklı bir dünyaya değgin olasılıklara açık olan kişiler açısından sefil bir gidişat –yüzde 1'in yüzde 99 aleyhine aşırı kazandığı, yüzyıl sonu itibariyle küresel sıcaklıkta 4 derecelik bir artış beklendiği ve bugünün adaletsiz ve tahrip edici sonuçlarının yaygın şekilde bilinmekle birlikte bunların yeterince siyasallaştırılmadığı bir dünya– söz konusu. Fakat bugün

Marx'ın açıklayıcı ya da analitik gücüne dair kuşku duymak zor ise de –ki *New York Times* bile teslim etmektedir (gerçi aynı yazıda her türlü "ayrıksılığa" olumlu bakılmaktadır)– açık stratejik meseleler siyaset alanının dışında kalmaya devam etmektedir. Sol siyasetin tarihsel erişiminin kendimizin ve aslında geçmişin bedenselliğine, yoğunluğuna ve ölçeğine yetmediği bir dünyada yaşıyoruz. Burada sadece halk demokrasileri diye adlandırılan şeyler üzerine değil, yirminci yüzyıl boyunca bunlara eşlik eden her türden anarşizm, sendikacılık, anti-emperyalizm, feminizm ve sosyal demokrat hareket diye adlandırılan şeyler üzerine de düşünmüş oluyoruz. Yıkıntıların içinde yaşamak, bir kayıp mükemmelliğin gölgesinde ya da hemen oracıkta yeniden inşaya dair bir arzuya sığınarak yaşamak anlamına gelmiyor. Bu, bir bakıma, hakiki bir siyasetin yaşam ve dayanma gücüne sürekli bir tehdit oluşturan, asap bozucu bir yalnızlıktır. Burada bir araya getirilmiş olan kuramlar, çeşitli yollardan, hem canlı hem ölü, konjonktüre göre aynı anda hem olmazsa olmaz hem bir hiç olan bir Marksizme hitap ediyorlar. Örneğin, Badiou'nun felsefesi zor siyasal zamanlarda öznel örgütsel yoğunluğun sürdürülmesine uygun şekillenmiş bir umut felsefesidir: kuşatılmış (ve potansiyel olarak evrensel) bir parçacığın zorunlu manevi yakıtıdır. Otonomcular da kendi çözümlerine sahiptir: Komünizm, Marx'ın zaman zaman öngördüğü gibi, oluşumu 20, 30, 50 yıl sürecek bir proje değil, gelecekteki mesihvari bir olayı beklemek yerine, burada ve şimdi icat etmemiz gereken biçimde bugünün boşluklarında içkinlik düzleminde üretilmesi gereken bir projedir. Rüzgarın döndüğüne dair alametler varsa da, yıkıntılar arasında, "ilerleme" ya da kurtu-

luş garantisinin olmadığı bir bağlamda yaşıyoruz (ve bunu itiraf etmeliyiz). Gelgelelim bu siyasal konjonktürdeki hiçbir şey, tıpkı süregiden patriyarkanın feminizmin geçerliliği ve hazları üzerinde hemen hiçbir etkisinin olmaması gibi, Marksist kuram ile pratiğin geçerliliği ve hazzını da uzaktan bile tehdit etmemektedir. Bir şeylerin zor olabileceği gerçeği, Marksizmin analitik titizliğinin ortaya çıkardığı oldukça gerçek açıklıkların ya da Sol pratiğin bağlantıları ve topluluklarıyla ürettiği dünyadaki enerjik var olma biçiminin gerçekdışı, gereksiz ya da faydasız olduğu anlamına gelmez. İşin aslı, insanların gezegeni paylaştıkları kişilerle adil ve neşeli biraradalıklarında nihayet kendi imkânlarını azami derecede şekillendirebildiği bir dünyanın yaratılmasına dönük bir umut varsa, Marksist düşünce (yeterli olmasa da) bunun zorunlu bir koşuludur.

IV

Derlemeler aslında sinir bozucu kitaplardır; bunun anlamı onlarsız da olabileceği ya da bir derlemeyle bir diğerinin sinir bozma biçimi arasında önemli farklılıkların olmaması değildir. Sorulması gereken soru, bir derlemenin başarısız *olup olmayacağı* değil, *nasıl* başarısız olacağıdır. Elinizdeki derleme de bir tuhaf yanyanalıklar, kısaltılmış makaleler yumağı olması anlamında farklı değil. Kapsayıcılık ilkesinden hareket edildiğinde –ki burada bir alanın genişliğinin ve farklılıklarının bir tür tarafsız taraması söz konusudur– çeşitlilik açısından kazanılanlar genellikle tematik darlık ya da birlik açısından kaybedilir: parçalar bir çamaşır torbasına tıkılan eşyalar gibi tutarsız biçimde birbirine karışır. Fakat derleme ilkesi, metinlerin birbirine uygunluğu değil de,

alanın yapılandırıcı gerilimlerinin ve sorunlarının güçlü ve tutarlı şekillenişi ise, tehlike, bir derlemede yer alması gerektiği düşünülen çalışmaların ve kişilerin dışarıda bırakılması ve gözden kaçırılması biçiminde ortaya çıkacaktır. İlk seçenek (bir tür "ruh"tan ödün vererek) bir tür panaromik, belgesel genişlik kazanırken, ikincisi alanın zenginliği ve derinliği aleyhine bir uyum yakalayabilecektir. Bu türden tehlikeler, üstbaşlığı [Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar] kimileri tarafından sadece bir tür komedi ya da oksimoron olarak anlaşılacak olan bir çağdaş Marksist kuram kitabı için daha fazla dillendirilecektir. Marx ile Kuram'ı aynı cümlede dile getirmek zaten çelişkili konuşmak değil midir? Kuşkusuz Marksizmin, düzenli olarak, düşünme eşiğinin altında olduğu, körelmiş pratikten ya da psikopatolojiden doğmuş bir siyaset olduğu ileri sürülerek onunla alay edilmeketedir; aynen pek çok kişinin onun çağdaşlığının on dokuzuncu yüzyılda geçerli olduğu yönündeki savı sorgulaması gibi. Biz ise burada yer verilen makalelerin her iki klişeyi de boşa düşürmekten fazlasını yapabileceklerine eminiz.

Bu derlemenin herhangi bir yaklaşıma kutsallık atfetmek gibi bir derdi yoktur. Derlemeye alınmayan makaleler, bir tür pasif saldırganlığa ve ismi dile getirilmeyen ekollere ve düşüncelere karşı ilan edilmemiş savaş girişimlerine maruz kalmış değillerdir. Bu hizip ritüellerinden, entelektüel açıdan meraksız ve siyasal açıdan yıkıcı alışkanlıklardan sıkıldık. Bu kitaplarda* dünya-sistemi kuramı, Analitik Mark-

---

* Bu kitap İngilizce konuşulan dünyada beş farklı tematik bölümden oluşan tek ve hacimli bir derleme olarak yayımlandı; Türkçede ise her

sizm, kurtuluş teolojisi, Yeni Diyalektik, UMass ve *Monthly Review* çevresinin yanı sıra çağdaş Marksist araştırmaların ilginç çevrelerinin pek çoğunun temsilcileri dışarıda bırakıldı. Bunun nedeni bu düşünürlere duyulan ilgisizlik ya da şüphe değil, bu kitabın üstbaşlığında "kuram" kelimesinin kullanılmasının sadece doğrudan düşünceye işaret etmesi değil, aynı zamanda felsefede Marx, Nietzche ve Freud'un bir arada anılmasıyla sahnelenen dönüşümün Kuzey Amerika'da artık kötü şöhretli bir biçimde kullanılıyor hale gelmesi anlamında bir editoryal tercihtir. İstisnalar da söz konusu: Arif Dirlik'in makalesini derlemeye dahil etmek yönündeki tercihimiz, yeni konjonktürde "Çin'in yükselişi"nin oynadığı rolün açıklanmasına dair acil bir ihtiyacın olduğu düşüncemizden kaynaklanırken, Alan Lipietz'in makalesi ise her ne kadar kıta geleneğine aşina değilse de günümüz kapitalizminin aşırı derecede prodüktivist dayatmaları bağlamında bize uygun göründü.

Bir düşüncenin "Marksist" olması ne demektir? Bu sıfatı hangi kriterler ya da kurallar geçerli hale getirir? Mesele, bir içerik, bir ampirik ekonomik önermeler ya da siyasal öğretiler setine bağlılık meselesi midir? Kaldırıldığında bir söylemin içeriğinde niteliksel değişimlere yol açacak biçimde eksenin kaymaması açısından olmazsa olmaz bir Marksist önerme ya da konum var mıdır? Yoksa mesele, bir görüşün ikna edici biçimde Marksizan olmaktan çıkması sonrasında bir düşüncenin uç noktasına varması anlamında bir eşik atlama meselesi midir? Yoksa bir yöntem ya da biçim mesele-

---

bir bölüm, sonunda bir dizi oluşturacak şekilde, tek bir kitap olarak yayıma hazırlanmaktadır (ed.n.).

si midir? Burada György Lukács'ın, Marx'ın imza attığı bütün ampirik önermelerin –kâr oranının düşme eğilimi, emek değer kuramı vb.– yanlış çıkması durumunda bile Marksizmin "hakikat"inin bundan hiçbir şekilde etkilenmeyeceğine ilişkin sözlerini hatırlayabiliriz. Kuşkusuz Lukács'ın kast ettiği şey, diyalektik materyalizmin zenginliğinin, diyalektik kesinlikle belirlenmiş bir düşüncenin tanımı gereği sürekli ayakta kalması ve kendini aşması anlamında, doğru olduğu kabul edilmiş herhangi bir Marksist önermenin başarısız olması halinde de süreceğidir. Nihayet, bir düşünceyi, en azından kendisini ilginç bir uzmanlık karmaşasının ötesinde gördüğü sürece, Marksist kılanın ne olduğu sorusunu pek ilgi çekici bulmadığımızı itiraf etmemiz gerekiyor. Şüphesiz hepimiz, farklılıklar yaratmak ve bu farklılıkları belirginleşmeyi ve mantıksal bağlantıları savunmayı arzulayan kuramın hazlarına sıkışıp kalmış herhangi birinin bütün kategorik ve tanımsal dürtülerini deneyimliyoruz; kuram ile pratiğin ayrılamazlığında etkin biçimde ısrar eden bir söylem bağlamındaki bu ayrımlar dahilinde daha fazlası da söz konusu olabilir. Fakat bu sorunun arka planında, yorgun argın ilerleyen bir devriye aracını, körü körüne savunulan bir bölgenin hayaletini görüyoruz.

Bu konuda bir şeyler söyleyeceksek, şunları ileri sürebiliriz: Feminizmin mesleki yazgısı, insanın patriyarka tarafından düşünce ve pratiğe dayatılmış sınırların ötesinde düşünme kapasitesini titizlikle korumaksa eğer, Marksizmin mesleki yazgısı da kapitalizmin tarihsel varoluşu tarafından düşünce ve pratiğe dayatılmış sınırlara karşı aynı ölçüde mücadele etme ihtiyacıdır. Her ikisi de birer adalet sanatı ve adalet bilimidir; bir başka deyişle, her anlamda olmazsa ol-

maz analitik birer aygıt *ve* öngörülü birer siyasal müdahaledir. Bu derlemedeki yazarları bir araya getirme yönündeki kararlarımız, Marksizmin kapitalizmin tikel konfigürasyonunun doğurduğu karmaşıklıklara yanıt verme yollarına ilişkin genel bir bakış önerisidir. Bu konfigürasyon, kapitalizmin mantığının ve yapılarının ortadan kaldırılmasının gerektiği, hatta özgüveninin sorgulandığı ve ideolojilerinin artık onun geleceğini güvence altına almadığı ölçekte üstün, dokunulmaz ve başa çıkılmaz biçimde egemen olduğu bir durum; kapitalizmin, gündelik alemi kurarak inkâr edilemez biçimde güçlü olduğu ve fakat gezegeni hızla barınılamaz hale getirerek Keynesçi refahı bile sunmadığı, yüzde 99 tarafından bir başka gerçeklik uğruna çöpe atılmaya fazlasıyla hazır durduğu bir uğraktır.

Marksist kuram, –ciddi ekonomi ya da siyaset işlerinin çeperlerinde meşgul olunan– tamamen yüzeysel felsefi ilgiler tarafından karakterize edilmek yerine, bizatihi felsefenin canlanması açısından gerekli bir vektör olarak işlemiştir. Çoğu kez felsefi gelenekten kaçmaya ya da onu aşmaya dönük bir arzu etrafında örgütlendiği yorumunda bulunulan bir söylem açısından beklenmedik bir kaderdir bu. Görmüş olduğumuz üzere, özellikle Etienne Balibar, Negri, Badiou, Zizek ve diğer düşünürlerin Marksizmleri vasıtasıyla yeni bir öğrenci ve kuramcı nesli arasında felsefe tarihine dönük ilginin muazzam biçimde canlanması söz konusudur. Balibar'ın Locke'la ilgili yakın tarihli kapsamlı yeniden değerlendirmesi, Negri'nin Descartes'ı ve Spinoza'yı, Zizek'in Hegel'i ve Schelling'i, Badio'nun Platon'u işleyişleri: her yerde, sadece kendi geleneklerinden belirli bir mesafeyle değil, zaman zaman klasik biçimde kendi geleneklerine karşı çıkarak da düşünürlerin temel kuramsal pasajlarını ve

parçalarını ayıklayan Marksistler ile karşılaşıyoruz. Bu çoğulculuk kimileri açısından, hiç kuşkusuz, revizyonist çöküşün ve kafa karışıklığının en açık belirtisi, (Perry Anderson'ın Batı Marksizmi'nin karakterine ilişkin meşhur önermesini onaylayan biçimde) risksiz at koşturulabilecek biçimde bugün artık pratikten tamamen kopmuş bir kuram, diğerlerinin sonsuzluğu arasında güçsüz düşmüş bir dünya görüşü olarak görülebilir. Fakat bizler, felsefedeki bu Marx'a dönüşün, felsefenin zorlayıcı tarihsel koşullara verdiği gecikmiş bir yanıt değil, bazı durumlarda bizzat geleneğin kendi sınırları, yorgunlukları ve çıkmazları dahilinde yeşeren biçimde, felsefenin kendi disipliner ve normatif uzamı dahilindeki gerçek bir diyalektik dönüş olduğunu düşünüyoruz. Çağdaş Marksist düşüncenin bu her yerden beslenme halini, onun gücünün bir işareti, farklı görüşlerle tartışmaya girme ve diğer düşünce yapılarından öğrendikleriyle melezlenme arzusu olarak görüyoruz. Çağdaş Marksist kuramın çeşitli patikalarını bir derlemede diyaloga sokarak, kolektif geleceklerimizi yaşayacağımız alemi, ağzına kadar sorularla ve tehlikelerle fakat aynı zamanda tan kızıllığının acemice güzel ışıltılarıyla dolu bir alemi yeniden şekillendirmeyi vaat eden o felsefi *ve* siyasal sorgulamaları ileriye taşımayı umuyoruz.

KONJONKTÜR ÜZERİNE NOTLAR

Giriş

Marksist kuram, gezegen üzerindeki insan yaşamını halihazırda yeniden şekillendiren hızlı ve genellikle şiddetli süreçleri –kolektif biçimde "küreselleşme" olarak adlandırılan gerçek ya da kurgusal gelişmeleri– kavramaya ve kuramlaştırmaya yönelik girişimlerde ön planda olagelmiştir. Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar serisinin bu ilk kitabında yer alan makaleler, teknolojik değişim, yeni jeopolitik oluşumlar, yeni ekonomi, sanayicilik-sonrası, güvencesizlik, neoliberalleştirme ve ekolojinin talepleri dahil yapısal meselelerin üzerine giderek ve bu meselelerin bugün kuram açısından ortaya çıkardığı zorluklara ilişkin sorular sorarak bugünkü tarihsel konjonktürümüzün özgüllüklerini belirlemeye dair çabaları sunmaktadır.

"Kapitalistik Sistemler, Yapılar ve Süreçler" makalesinde Félix Guattari ve Eric Alliez, kapitalizmi anlamak adına biri ekonomik ve diğeri toplumsal olmak üzere iki yol arasındaki ilişkiyi ele alıyor. Ekonomik yol olan *semiyotik sermaye sistemi*ne göre kapitalizm, "belirli bir üretim, dolaşım ve bölüşüm tarzının semiyotikleştirilmesinin genel bir fonksiyonu" olarak algılanır: kapitalizm, dolayısıyla, sermayenin mal ve hizmetleri değerleme (*volarization*) yöntemidir. Top-

lumsal yol olan *segmentasyon yapısı*na göre ise kapitalizm belli türdeki toplumsal ilişkilerin üretecidir; bu sistemde "düzenlemeler, yasalar, kullanımlar ve pratikler ön plana çıkar." Bu ilişki basit bir karşıtlık biçiminde değildir; iki yol bir arada işler.

Guattari ve Alliez'e göre kapitalizm, semiyotik iktidar ile karakterize olmaktadır –ve onu daha önceki sömürü biçimlerinden ayıran şey, bu iktidarın semiyotik açıdan yersiz yurtsuzlaştırılmış olduğunu ileri sürmektedir. Kapitalizm "marjinal özgürlüklere, göreli yaratıcılık mekânlarına" izin vermekle kalmaz, aynı zamanda bunlara dayanır; kapitalizm açısından tarihsel olarak özgül olan şey, kendi süreçsel karakterini sürdürmek adına, bu sınırlar üzerinde tam denetim sahibi olmaya arayışıdır. Bu ölçüt, ne aralarındaki ayrımları silecek ne de radikal heterojenliklerine vurgu yapacak biçimde, kapitalizmin farklı türleri arasında bir ayrım koymaya imkân verir ve piyasa, üretim ve devletin her biri dahilinde göreli önceliğin tanımlanmasına olanak tanır. Guattari ve Alliez'in Bütünleşik Dünya Kapitalizmi olarak adlandırdığı mevcut konjonktür, üretimin piyasa, piyasanın da devlet karşısındaki önceliğiyle karakterize olmaktadır. Üretim için üretime esnek, geçici emek ile ulusal bir arenadaki iktidarından mahrum kılınan ve artık sadece – bütünleyici iktidarının potansiyel sınırları meselesinin ortaya çıkaran, böylece yeni bir kolektif tepkinin ufku meselesinin sınırlarını yeniden tanımlayan– ulusaşırı değerleme süreçlerine artan katılımı teşvik eden yersiz yurtsuzlaşmış, "hareketli" ya da "asgari" devlet eşlik eder.

"Marx'ın Eleştirel Kuramını Yeniden Düşünmek" makalesinde Moishe Postone, "Marx'ın geç dönem eleştirilerindeki kategorilerin," takiben bu eleştirilerin bütün tarih-aşırı mefhumların tarihsel olarak görelileştirilmesini içerdiğini ve

bunların "tarihsel olarak modern ya da kapitalist topluma özgü olduğunu" ileri sürüyor. Bu görelileştirme, Postone'nin, kapitalizmi temelde "bir piyasa ekonomisi ve üretim araçlarının özel mülkiyeti tarafından yapılandırılan sınıfsal ilişkiler üzerinden kavrayan bütün analizler" olarak tanımlanan geleneksel Marksizmin sınırlılıklarına karşı çıkan biçimde, Marx'ın eleştirisi üzerine yeniden düşünme çabasını karakterize ediyor. Postone'ye göre emek, bu nedenle, insanları ve doğayı, maddeyi hedef-merkezli bir biçimde dönüştüren" tarih-aşırı "bir dolayımcı faaliyet" değil, özünde kapitalist bir süreçtir. Marx'ın eleştirel kuramıyla ilgili bu yeniden düşünme çabası, Lukács'ın çalışmaları ile Postone'nin çalışmalarında kapitalizmin özel mülkiyet üzerinden olan geleneksel kavranışı ile bu türden bir kavramsallaştırmanın yetersizliğini ortaya koyan analiz arasında kuramsal bir gerginlik teşhis ettiği Frankfurt okulu kuramcılarından yola çıkmaktadır.

Postone, –Guattari ve Alliez'in "asgari" devlet olarak atıfta bulundukları– 1970'lerin başından itibaren devletin daralması ve zayıflamasının, hem muhafazakâr hem sosyal demokrat yönetimlerde ortaya çıkan refah devletinin savaş sonrası dönemdeki yaygınlaşmasında olduğu gibi, siyasetten bağımsız olan ve dolayısıyla olumsallıkla açıklanması eksik kalan, gerçekten küresel ve genel bir fenomen olduğunu ileri sürmektedir. Postone'nin Marx'ın eleştirel kuramına dönük yeniden düşünme çabası, bununla birlikte, bütünlük, Özne ve "içkin bir zorunluluğun gözler önüne serilmesi olarak kavranan ve bir özgürlüksüzlük biçimi olarak tasvir edilmesi gereken" diyalektik bir tarih mantığına dönük post-yapısalcı eleştirilerle de paralellikler barındırmaktadır. Gelgelelim Postone, bu kavramsallaştırmaları reddetmek yerine, onları kapitalist toplumun gerçekliğinin bi-

rer ifadesi olarak görmektedir. Özellikle de bağımlı (heteronom) tarih, gidimli olarak uzakta tutulacak bir anlatı olarak değil, üstesinden gelinmesi zorunlu olan (fiilen mevcut) bir tahakküm yapısı olarak sunulmaktadır.

Alan Lipietz'in "Liberal Prodüktivizmin Açmazları" makalesi, dünyanın, firmaları sermayeden mahrum bırakan ve ortaya çıkan toplumun serpilmesine olanak tanıyacak "acılı fakat zorunlu değişimleri" engelleyen devletler ve sendikalar eliyle dayatılan kısıtlamalarla –"sosyal yardım, refah devleti, kirlilik-karşıtı yasalar vb."– özgürce gelişmesi engellenen bir "teknolojik devrim" yaşadığı 1970'lerin ikinci yarısı ve sonrasında hakim hale gelen dünya görüşü olarak tanımladığı olguyu ele alıyor. Bu dünya görüşünün – liberal-prodüktivizmin– "topluma dair paradigması" ise, ilk olarak, "prodüktivist tekno-ekonomik kaçınılmazlığa" dönük vurgu ve bununla birlikte gelen gerçek tercih düşüncesinin kaybı; ikincisi, firmaların giderek "anavatan"ın rolünü üstlenmesinden kaynaklanan parçalanma; üçüncüsü, bireylerin firmalara kolektif olarak değil bireysel olarak entegrasyonu; ve dördüncüsü, önceden "sivil toplum" ya da aile tarafından üstlenilen "ulusal" yönetsel dayanışmanın azalması biçiminde karakterize olmaktadır.

Lipietz, bu paradigmayla ilgili dört sorun tespit etmektedir. İlk sorun, bu paradigmanın siyasal etkilerinin giderek şiddetlenen biçimde toplumsal kutuplaşmaya yol açan sonuçları ve bu paradigmayla birlikte "tehlikeli sınıflar sorunu"nun geri dönüşüdür (zenginleri diğer yoksul insanlardan korumak üzere gene yoksul insanları istihdam etmeye dönük kârlı potansiyeli saymıyoruz bile). Bu kutuplaşma, sonrasında, "teknolojik devrim"in her aşamada insan girdisine –bazen yüksek vasıflı bazense vasıfsız– ihtiyaç duyması olgusundan kaynaklanan ikinci sorunla bütünleşmektedir.

Lipietz, "emek gücünün daha üst basamaklarının Fordist sosyal kazanımlarını sürdürürken ... geri kalanların ise neo-Taylorist geçici istihdama maruz bırakıldığı" bir durumu öngörmektedir. Üçüncü sorun, harcamalardaki açık ABD tarafından ileriye ötelendiğinde bile, uzun vadede, "bir ülkenin sürekli borç biriktirerek diğer ülkeleri de [çöküşe] sürüklemeye devam edemeyecek olması" nedeniyle tekrar eden aşırı üretim krizlerinin yarattığı istikrarsızlıktır. Nihayet, Lipietz, 2008 finansal krizinin başlangıcından önceki yaklaşık yirmi yıl boyunca, büyümeyi düzenleyen ortak bir araca sahip olmayan ülkeler arasında serbest ticarette ısrar etmenin "durgunlukla ya da en iyi ihtimalle istikrarsız büyümeyle" sonuçlandığını ve (kemer sıkma politikaları) Kuzey'de kısmen katlanılır bir yanıt iken, bunun borç yükü altında ezilen Güney açısından "sefalet, açlık ve bütün bir halkın acı çekmesi" anlamına geldiğini öngörülü biçimde gözlemlemiştir.

Paulin Hountondji'nin "Geri Alma" başlıklı makalesi, ekonomik üretim ile bilgi üretimi arasındaki ilişkiyi ve özellikle de akademik pratiğin "bilimin bütünlüğünün ekonomisi"ndeki rolü ve işlevi ile "dünya çapında bilgi üretimindeki yeri"ni inceliyor. Dışadönüklük kavramını kalkınma kuramı alanından ödünç alan ve bilim sosyolojisine uygulayan Hountondji, birey olarak bilim insanının araştırma kariyeri aynı zamanda saygınlık alanı olarak algılandıkça, Afrika'daki ve Güney'deki bilim insanlarının karşılaştığı sorunların da sadece niceliksel yetersizlikler olarak görülebileceğini göstermektedir. Ancak araştırmanın hizmet ettiği amaç açısından bakıldığında, farklılıkların niceliksel olduğu kadar, Afrikalı bilimin "dışadönük, yüzünü dışarıda olana dönmüş, her şeyden önce bizzat Afrika toplumunun sorduğu soruları yanıtlamak için kendisini merkez almak ve ken-

di kaderini izlemek yerine dışarının ihtiyaçlarına tabi olmuş" olması anlamında niteliksel de olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Hountondji, dışadönüklüğe ilişkin bir dizi işaret ya da gösterge saptamaktadır: Güney'in (kütüphaneler, arşivler, yayıncılar ve dergiler dahil olmak üzere) bilimsel donanım ve altyapı açısından Kuzey'e bağımlılığı; çevre ülkelerdeki araştırmaların yerel bağlama ve Avrupalı okurlara dönük olmaya mecbur ve zaten dışadönük olan ihraç piyasasına koşullu olmasıyla Güney'de üretilen çalışmaların Kuzey'de zaten iyi biliniyor olması; merkeze odaklanma ve ister daha aleni biçimde "beyin göçü" isterse bir araştırma projesini takip etmek için Kuzey'e sürekli seyahat ihtiyacı olarak kendini gösteren çevreyi terk etme zorunluluğu. Bu arada, geleneksel bilgi ve dil türlerinin silinmesiyle bir arada yürüyen bir süreç olarak "bilim aramak için değil ... sadece bilime yönelik materyaller aramak için" Kuzey'den Güney'e bir hareket de söz konusudur.

Buna karşılık, "Maddi Olmayan Emek" makalesinde Maurizio Lazzarato, bilgi ile üretim arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin "metanın enformasyonel ve kültürel içeriğini üreten emek" olarak maddi olmayan emek fenomeniyle ilişkili olası sonuçları ele alıyor. Maddi olmayan emek kavramı, hem "doğrudan emeğe ait becerilerin giderek sibernetik ve bilgisayar kontrolü (ve yatay ve dikey iletişim) becerilerini içerdiği" geleneksel ikincil ve üçüncül endüstrilerdeki emek süreçlerindeki değişimlere, hem de "normalde 'çalışma' olarak kabul edilen faaliyetlerdeki – bir başka deyişle, kültürel ve sanatsal standartları, modaları, lezzetleri, tüketici normlarını ve daha stratejik olarak kamuoyunu tanımlamak ve düzenlemekle ilgili türden faaliyetlerdeki" emek süreci dahilindeki tezahürlere atıfta bulunmaktadır.

Bu durum, emek sürecinin her aşamasında kapitalist ile proleter arasındaki ilişkide bir dönüşüme yol açan biçimde, işçilerin öznelliğini örgütlenmeye ve yönetime duyarlı hale getirmeyi de içermektedir: "Kapitalist, öznelliğin kendisi üzerinde komuta kurmanın dolayımsız bir yolunu bulmak zorundadır; görevlerin tanımlanması ve buyrulması bir tür öznellik buyruğuna dönüşür." İletişim ve işbirliği, emeğin – işyeri kolektivitesine bir yeniden tanımlama olan bir çalışma ekibine katılımın ya da sermayenin gereksinimleri vasıtasıyla dolayımının– zorunlu bileşenleri haline gelir. Bu da dolayısıyla sermaye çevrimine ve özel olarak da üretim ile değerleme arasındaki ilişkiye dair içerimlere sahiptir. Maddi olmayan emeğin ürettiği meta, tüketim eylemi dahilinde kullanılmaz. Tüketim bir toplumsal iletişim süreci haline gelir ve "emeğin sadece meta değil, her şeyden önce sermaye ilişkisi ürettiğini" ortaya koyan bir eğilim olarak "iletişimin üretimi süreci doğrudan değerlenme sürecine dönüşme eğilimi taşır."

Silvia Federici'nin "Kadınlar, Toprak Mücadeleleri ve Küreselleşme" makalesi, "topraktan faydalanmanın, şirketlerin ve hükümetlerin onu zaman zaman kendi hedefleri yönünde kullanabilmelerine rağmen, kadınlar ve topluluklar açısından stratejik bir öneme sahip olduğu"ndan hareket ederken –romantikleştirmeksizin–, sermaye birikiminin yönlendirmediği sürdürülebilir bir yaşam tarzına işaret ediyor. Federici, kadınların icra ettiği ücretsiz çalışmanın ve özel olarak da geçimlik çiftçiliğin, kadınların aileleri tarafından tüketilen gıdaların büyük kısmını üretiyor oldukları olgusuna rağmen bunun nasıl da görmezden gelindiğini teşhir ederek, kadın emeğinin yarattığı [ekonomik] melezlenmeye dikkat çekiyor.

Kapitalist kalkınmada tarım üreticilerinin topraktan koparılması ışığında, özel olarak kadınların geçimlik çiftçilikte ısrarı, ki toprak üzerinde yeniden denetim sağlamaya dönük dünya çağındaki mücadelelere dayanan bir ısrardır bu, sadece kayda değer bir başarı değil, aynı zamanda piyasa fiyatlarının kimin yaşayıp kimin ölmesi gerektiğini belirlemesine karşı uzun ömürlü bir mücadele de sergilemektedir. Doğal kaynakların bu ticari olmayan kullanımı, "yaşamın ticari olmayan bir yönde yeniden üretimi açısından pratik bir model" ortaya koymakta ve "kendimizi yeniden üretmenin ne diğer insanların hayatını ne de gezegen üzerindeki yaşamın sürmesini tehdit etmediği yeni bir toplum inşa etmek açısından kritik önemde olan rekabetçi olmayan ve dayanışma eksenli bir yaşam tarzına" sadece işaret etmekle kalmamakta, aynı zamanda ona katkıda da bulunmaktadır.

Son olarak, Arif Dirlik, "neoliberal 'Washington mutabakatı'" ile açıktan ya da örtülü biçimde sıklıkla karşılaştırılan ve "Çin'in son yirmi yılda, özellikle Çin ekonomisindeki ilerlemede çok az hasara yol açmış gibi görünen 2008 ekonomik durgunluğundan bu yana gösterdiği muazzam ekonomik başarılar"ın bir sonucu olarak özel ilgiye mazhar olan "Çin modeli düşüncesi"ni ele alıyor. Dirlik, indirgemeci, ekonomiyle sınırlı yaklaşımların ötesine geçme niyetiyle, günümüz dünyasında bir "model"den bahsetmenin ne anlama geldiği, "Çin modeli"ni ayırt eden özelliklerin neler olduğu ve bu türden bir "model"in "neoliberal piyasa ekonomisi modeli"ne karşı bir alternatif olarak diğer ülkelere ne dereceye kadar cazip gelebileceği –yani, bu türden bir modelin Çin'e ve Çin toplumun özel koşullarına özgü bir şey mi, yoksa diğer ülkeler tarafından taklit edilmeye açık bir şey mi olduğu–sorularını soruyor.

Dirlik, Çin'in kalkınmasını "bölgedeki yeni-otoritaryen rejimler"inkinden ayıran kendine has tarihsel yörüngesine – özel olarak da Çin Devrimi'nin "özerk ve özgüvenli kalkınma" hedefiyle birlikte "eşitlikçiliği, söz hakkını halka vermeyi ve bu hedeflerle uyumlu yeni bir kültürün yaratılmasını vurgulayan biçimde bir sosyalist toplum"un yaratılmasına dönük yönelimine– ilişkin pek çok tartışmaya dönük ilgisizliği eleştiriyor. Çin Devrimi'nin kazanımlarını Marksizmin gündemindeki kalkınmaya dönük toplumsal zorluklar üzerinden düşünen Dirlik, çevresel yıkım ve gayrimenkul spekülasyonu ve otomobil üretimine dayanan büyüme sorunları çözülmeden, bırakın bir sosyalist toplum modelinden, bir "Çin modeli"nden bahsetmek için bile zamanın erken olduğunu ileri sürüyor.

KAPİTALİST SİSTEMLER, YAPILAR VE SÜREÇLER[1]

Félix Guattari ve Eric Alliez

Kapitalizm meselesine pek çok açıdan yaklaşılabilir fakat ekonomi ve toplumsal yapı, kaçınılmaz birer başlangıç noktasıdır.

İlk olarak kapitalizm, belirli bir üretim, dolaşım ve bölüşüm tarzının semiyotikleştirilmesinin genel bir fonksiyonu olarak tanımlanabilir. Sermayenin "yöntemi" olan kapitalizm, tikel bir sözdiziminden devşirilen işaret ve simgeleştirme sistemlerine dayanan ve onu sürdüren yönetimin üstkodlamasına ve denetimine izin verecek biçimde mallar, faaliyetler ve hizmetler gibi metaların spesifik bir değerleme prosedürü olarak görülebilecektir.

İşbu "biçimci" tanımda ısrarcı olunabilir çünkü, bağlantılı olduğu teknik ve sosyo-ekonomik düzenlemelerle (*faillik*) iç içe olmasına karşın, bu türden bir semiyotikleştirme fonksiyonu içsel bir tutarlılığa sahiptir. Bu görüş açısından

---

[1] Kaynak: *Molecular Revolution*. New York: Penguin, 1984: 273–287. İngilizce'ye Brian Darling tarafından çevrilmiştir – ed.n.

bakıldığında, kapitalistik "yazıların"* tarzları (*kipleri*), aksiyomatik tutarlılığına matematik-aşırı alanlarda söz konusu olabilecek uygulamaların da teyit ettiği matematiksel yazınla karşılaştırılabilmiştir. Biz bu ilk düzeye, kapitalizmin *semiyotik (göstergebilimsel) sistem*i ya da *kapitalist değerlemenin semiyotiği* demeyi öneriyoruz.

İkincisi, kapitalizm daha çok tikel bir toplumsal ilişkiler biçiminin üreticisi gibi görünmektedir; burada düzenlemeler, yasalar, kullanımlar ve pratikler öne çıkar. Ekonomik yazıların prosedürleri değişkenlik gösterebilir; önemli olan ise iktidarı tekeline alanlar ile ona tabi olanlar arasındaki rol paylaşımına dayanan ve çalışma ve ekonomik hayat alanlarında olduğu kadar yaşam tarzları, bilgi ve kültür alanlarında da söz konusu olan belirli bir toplumsal *düzen* biçiminin sürdürülmesidir. Cinsiyet, yaş grupları ve ırk konusundaki bütün bu ayrımlar, toplumsal olanın somut parçalarını "varış-noktası"nda tesis edilerek sonuçlanır. Tarih eliyle kendilerine dayatılan dönüşümler ya da altüst oluşlar ne olursa olsun belirli derecede bir iç tutarlılığı da sürdürüyor gibi görünen bir düzey olarak bu ikinci düzey, *segmentasyon yapısı* olarak tanımlanacaktır.

Fakat kapitalizmin "kodlanışının", bütün insanlar-arası ilişkileri kesin biçimde tanımlayan bir "kurallar çizelgesi"nden kaynaklanmadığı da açıktır. Bu kodlanışın dayattığı düzen, kendi ekonomik sözdizimini yarattığı gibi değişimler de geçirir. Bu alanda, diğer pek çok şeyin yanı sıra etkiler de tek taraflı olmadığı için bizler hiçbir zaman tekyönlü bir nedensellikle karşılaşmayız. Mesele, semiyotik sistem ile segmentasyon sistemi arasındaki basit bir karşıtlık

---

* Derrida ile karşılaştırınız.

üzerinden tatminkâr bir yanıt bulunacak bir mesele değildir. Bu iki yön her zaman bir arada bulunur ve bu ikisi arasındaki ayrım, ancak, bu ayrım her birinin eşit derecede önemli bir üçüncü düzeye –üretim aşamasına– sahip olduğu kesişimleri açıklığa kavuşturmamıza izin verdiği ölçüde geçerli olacaktır. Şunu açıkça ortaya koymamıza izin verin: Bugün durduğumuz yerden bakıldığında, daha düşük olan bu düzey, Marksistlerin "üretim ilişkileri" ya da "temeldeki iktisadi ilişkiler" ifadesi üzerinden yaptıkları tanımla özdeşleştirilmemelidir. Kuşkusuz bizim öne sürdüğümüz "üretim süreci" kategorisi Marksist tanımı içermektedir fakat hem somut hem soyut anlamda sonsuzca genişletilebilir makineler alanı dahilinde büyük ölçüde bu tanımın ötesine geçmektedir. Sürecin bu unsurları, demek ki, maddi güçlerin, insan emeğinin, toplumsal ilişkilerin yanı sıra arzuya ilişkin yatırımları da içermek durumundadır. Bu unsurların *düzenlenişi*nin kendi potansiyelliklerinde bir zenginleşmeye yol açtığı –bütünün parçaların toplamından fazlasına denk düştüğü– örneklerde, bu süreç etkileşimleri şematik olarak adlandırılacaktır –ve biz de mekanik artı-değerden bahsedeceğiz.

Bu koşullar altında, kapitalizmi genel bir kendilik olarak tasavvur etmeye devam etmek halen meşru mudur? Kapitalizm için ileri sürülen bu formel tanımlar, onun zamandaki ve uzamdaki çeşitliliğini aşındırmaya mahkum değil midir? Bir sır olarak kapitalizmin mekânı neresidir? Tarihsel sürekliliğin, kapitalizmin çeşitli deneyimlerini karakterize etmeye yeterli görünen yegane unsuru, tam da onun, biraz önce önerdiğimiz çok geniş anlamı dahilinde, üretim alanının süreç karakteriymiş gibi görünmektedir. Kapitalizm, proleter sınıfların sömürüsü ya da büyük piyasaların (kağıt para, tedavüldeki para, kredi vs.) büyümesini hızlandıran

ekonomik semiyotikleştirme araçlarının işe koşulması açısından değerlendirildiğinde, her zaman ve her yerde "bulunabilecektir". Bununla beraber, son üç yüzyılın kapitalizmlerinin, bilimler ile endüstriyel ve ticari teknikler (yersizyurtsuzlaşma ile birleşen bir süreç olarak) kendi geleceklerini tek bir genelleştirilmiş dönüşümler süreci dahilinde bir araya getirdiği zaman, ancak o zaman, gerçekten "sıçrama yaptığı" iddiası geçerliliğini koruyacaktır. Yine, bizi bu türden bir "mekanik düğüm"ün, bu türden bir "mekanosfer"in tomurcuklanmasının yokluğuna inanmaya götüren her şey, kapitalist formların gelişmiş olduğu toplumların dünya krizleri ve savaşların ortaya çıkardığı büyük şokların üstesinden gelemeyecek olmaları ve yollarının kesinlikle diğer büyük uygarlıklar tarafından da tecrübe edilenlerle aynı çıkmazlara –sonu gelmeyen bir can çekişme ya da ani bir "açıklanabilir" ölüm– çıkacak olmasıdır.

Kapitalizm, dolayısıyla, sadece farklı tipte mekanizmaların, teknik sistemlerin, ekonomik sistemlerin değil, aynı zamanda kavramsal sistemlerin, dini sistemlerin, estetik sistemlerin, algısal sistemlerin, ihtiyaçlar sistemlerinin birleşiminin krizlere teşne bir formuna denk düşecektir. Onun semiyotikleştirme gayreti –*Kapital*'in yöntemi de budur– hem toplumun ve üretimin bir tür kolektif bilgisayarını[2] hem de onun içsel itkilerine uyumlu yeniliklerin bir "füze başlığını" şekillendirecektir. Bu şartlar altında, kapitalizmin hammaddesi, onun temel besini, doğrudan insan emeği ya da makine emeği değil, araçsallaştırmaya, topluma nüfuz

[2] Oskar Lange kapitalist piyasayı bir "ön-bilgisayar"a benzetir. Alıntı: Fernand Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme* , 2. Cilt (Paris: Éditions Armand Colins, 1979), 192.

etmeye, yeniden üretime, bu mekanik birleşme sürecini ilgilendiren pek çok tamamlayıcı parçanın dolaşımına ilişkin her çeşit *semiyotik kılavuzluk aracı* olacaktır. Sermayeyi sermaye yapan, semiyotik iktidardır. Fakat herhangi bir semiyotik iktidar da değil –çünkü bu durumda onu daha önceki sömürü biçimlerinden ayırmak mümkün olmaz– semiyotik açıdan yersizyurtsuzlaştırılmış bir iktidardır. Kapitalizm, bir kolektif semiyotikleştirme sistemi aracılığıyla toplum ve üretim üzerinde seçici denetime yeterli olmak adına belirli toplumsal alt-sistemlerle müzakere eder. Kapitalizmi tarihsel olarak özgülleştiren şey, kendi süreçsel karakterini sürdürmek üzere bir araya getirdiği farklı unsurları kontrol etmeye çabalamakta oluşudur. Kapitalizm, toplumun bütün dışlileri üzerinde despotik iktidar uygulama niyetinde değildir. Yine kapitalizmin varlığını sürdürmesi açısından kritik olan şey, marjinal özgürlükleri, yaratıcılık için göreli uzamları düzenlemeyi becermesidir. Burada birincil derecede önemli olan şey kilit önemdeki üretken düzenlemelerin semiyotik dişlilere ve özellikle de değişen makine süreçlerine (makine gücü düzenlemeleri) dahil olanlara hakim oluşudur. Kuşkusuz kapitalizm tarihin gücü tarafından toplumsal olanın –kamu düzeni, eğitim, din, sanat vb.– bütün alanlarına dahil olmaya mecbur bırakılmıştır. Fakat aslında bu onun sorunu değildir; kapitalizm, her şeyden önce ve süregiden biçimde *bir değerlendirme tarzı* ve iktidar düzenlemelerinin ve buna denk düşen formülasyonların *teknik denetim aracı*dır.

Kapitalizmin bütün "sırrı", ilk bakışta birbirinden oldukça farklı görünen kendilikleri –maddi ve ekonomik malları, bireysel ve kolektif insani faaliyetleri ve teknik, endüstriyel ve bilimsel süreçleri– tek bir genel kayıt ve eşdeğerlik sistemi dahilinde dile getirmeyi becermesidir. İşbu sırrın

anahtarı, kapitalizmin kendisini bu çoklu alanları standartlaştırma, karşılaştırma, düzene sokma, bilgilendirmeyle sınırlamayıp, bu çoklu faaliyetlerin sunduğu fırsatla birlikte her bir alandan bütünlüklü bir *mekanik artı-değer* ya da *mekanik sömürü değeri* çıkartabilmesinde yatmaktadır. Kapitalizmin sadece ekonomik alanın maddi makineleri (zanaat, imalat, sanayi, vs.) üzerinde değil, aynı şekilde insani faaliyetlerde işleyen maddi-olmayan makineler (üretken-üretken olmayan, kamusal-özel, gerçek-hayali, vs.) üzerinde de iktidarını sürdürmesini sağlayan şey, tam da onun tek bir semiyotikleştirme sistemi vasıtasıyla en fazla çeşitlilik içeren mekanik değerleri yeniden düzenleme kapasitesidir.

Her bir "aleni" ekonomi piyasası, bu nedenle, bizim içerik değerleri olarak adlandırabileceğimiz mekanik değerlerin, arzu değerlerinin, estetik değerlerin vs. paralel "gizil" alanlarında kendini gösterir. Dolayısıyla, bilinçli ve "düz" ekonomik değerleme, açık mübadele değerleme sistemleriyle karşılaştırıldığında, görece bilinçsiz olan "derin" değerleme kipleri tarafından ikiye katlanır. Gelgelelim, bu içerik değerlerinin verili üretim ilişkileri çerçevesi dahilinde formel ekonomik değerlere hesap vermek üzere üretildiği olgusu, onların içsel örgütlenmelerinden bağımsız değildir. Bu değerler kendilerini, kendilerine rağmen, bir şekilde, genelleştirilmiş bir değerler piyasası ve genel bir referans çerçevesi haline getirilmiş bir eşdeğerlik çerçevesine yol açmış halde bulurlar –ve kullanım değeri/değişim değeri etrafında dönen bütün sorunsal da, böylece, bu kapitalist eşdeğerlik çerçevesinin bu formları kendi toplumsal içeriğinden boşaltma etkisine sahip olmasıyla tamamen geçersiz olduğunu gösterecektir. Kullanım değeri bir şekilde değişim değerinin yörüngesine sürüklenmiş, böylece kapitalist sürecin yüzeyinden doğallıktan ne kaldıysa, "ihtiyaçların" kendiliğin-

denliğine ilişkin ne kaldıysa, onları ortadan kaldırmıştır. Kullanım değerinin devrimci yeniden ediniminin tek boyutlu perspektiflerinden çıkmak zorundayız.

(Peki bu, değişim değerinin egemenliğinin kaçınılmaz olduğu anlamına mı geliyor? Bunun anlamı, bizim daha ziyade insani ilişkilerin değişim değerlerinin doğallaştırılmasına dönük yıkıcı bir müdahalede bulunabileceği denli karmaşık olan arzu düzenlemelerini tercih etmek zorunda olduğu anlamına mı gelmektedir? Burada, değerden ya da bir başka düzeyde tekrar "yeniden-doğallaştırma" projesine ya da kapitalizm tarafından yıkıma uğratılmış dünyevi ilişkilere girişmekten başka anlama gelmeyen biçimde her türden Ötekilik ve Yokluk mitolojisiyle aramıza bir sınır çekmeye dönük arzu *düzenlemeler*inden bahsetmek konusunda uzlaşmış durumdayız.)

İşbu tümleşme sürecinin sonunda, kapitalistik değerleme, şu olgularla ikili bir eklemlenmeye dayanarak ipleri eline alacaktır:

– genel formel ekonomik değerler piyasası;
– genel mekanik değerler piyasası.

Kapitalist bir bağlam dahilindeki mübadele işlemlerinin esasen eşitsizlikçi ve manipülatif karakterinin kökenleri de işte bu ikili piyasada bulunur. Kapitalist düzenlemelerin semiyotikleştirilme tarzının doğası da budur ki son tahlilde her zaman bir çelişki işleminden kaynaklanır:

(1) iletişim eşdeğerlikleri ile formel eşdeğerlikleri ve asimetrik güçler ile çok farklı alanlardan gelen iktidarları bir araya getirmek;

(2) kapalı bölgeleri (mülkiyet hukuku kuralları) sınırlamak ve malların ve hakların bölüşümünün programlanmasına ve benzer şekilde, farklı toplumsal gruplara uygun hissetme, tatma gibi "bilinçsiz" tercih tarzlarının tarif edilmesine dayanan toplumsal bölünmeler tesis etmek.

(Böylece başka türden bir zorlukla karşı karşıya kaldık: şimdi de ekonomik form ile mekanik içerik arasındaki basit karşıtlıktan artık kurtulamayacak olma tehdidini hissetmemizle, biz de, yersizyurtsuzlaştırılmış bir kapitalist değerleme, bunların niteleyici özgüllükleri, bunların heterojenlikleri, bunların ilişkilerinin eşitsiz karakteri tarafından üstkodlanmayı bekleyen kapitalizm-öncesi değerleme düzenlemeleri esasen homojenleştiren ve "eşitleyen" nicelikselleştirici bir değerleme hareketinin bölgeselleşmiş kalıntılar olarak ortaya çıkarken, değerleme süreçleri kuşağı dahilindeki bir tarihsel zorunluluğun varlığını kabul etme riskini alıyoruz.) Eğer Fernand Braudel'in[3] de göstermiş olduğu üzere, kapitalist piyasaların temelde eşitsiz karakteri Venedik, Anvers, Cenova, Amsterdam gibi şehirler etrafında dönen dünya ekonomileri zamanında günümüz dünya piyasalarınınkilerden çok daha görünür ve çok daha az "kibar" ise,

---

[3] Fernand Braudel'e göre, kapitalist ön-piyasalar, artı-değerin büyük kısmını kendine çekmelerine izin veren ekonomik anahtarlara sahip metropollerden başlayan eşmerkezli bölgelerde mevzilenirken, diğer yandan ise mübadelenin cansızlığı ve düşük fiyatlar nedeniyle çevrelere gittikçe bir anlamda sıfır noktasına teşnedirler. Braudel, her bir ekonomi-dünyasının ister istemez bir tek-şehirlik-dünyaya dayandığını düşünmektedir. Fakat belki de Braudel bu noktada biraz fazla sistematiktir. Tek-merkezli bir modele göre değil, çok-kutuplu bir "kentler takımadası" silsilesine göre gelişmiş olan kentsel ve kapitalist süreçler tahayyül edilemez miydi?

günümüz dünya piyasaları, sonuç olarak, yarı-şeffaf ve tarafsız ekonomik yazım yüzeyleri haline gelmeyecektir. Buna karşılık, Üçüncü Dünya'nın sömürülmesinde eşit ilişkilerin değil, teknolojik ıvır zıvır ihracatı ve bir avuç ayrıcalıklı yerlinin tüketimine ayrılmış üç beş lüks tüketim maddesi ile "telafi edilen" bir yağma söz konusudur. Bütün bunlar, "yeni ekonomistleri" ve "neoliberalleri" her yerde ve her durumda kapitalist piyasanın kurtarıcı özelliklerini va'zetmekten alıkoymamaktadır.

Bu çevrelere göre, maliyetin ve kısıtlamaların optimum bir arbitrajını garantiye alabilmek, ancak bu şekilde mümkündür.[4] En gerici ekonomistler de, böylece, tarihin ilerlemesine dönük tersyüz edilmiş bir diyalektik imgelemi benimsemekle meşgul olacaklardı. En kötü sapkınlıkların sadece tarihsel zorunluluğun birer parçası olması nedeniyle, herhangi bir şerh düşmeksizin doğrudan bu sapkınlıklara dahil olabilecekti. Bu anlamda piyasanın da karmaşık toplumların düzenlenmesi açısından zorunlu olan bütün enformasyonun optimal bir mobilizasyonunu sağlayacak yegane sistem olduğu ileri sürüldü. Hayek'in[5] sözleriyle, piyasa, sadece mal ve hizmetlerin mübadelesine izin veren anonim bir mekanizma ya da "yoksulluğu paylaşmanın sabit bir mekanizması" değil, her şeyden önce, toplumsal bedene dağıtılan bilginin üretimi ya da nüfuzu açısından dinamik bir mekanizmadır. Sözün kısası, enformasyon mefhumuyla bağlantılı hale getirilecek ve kendisini "sibernetik" bir yak-

---

[4] Kıyaslayınız: Henri Lepage, *Demain le capitalism* (Paris: Livre de Poche, 1978), 419.

[5] *Individualism and Economic Order* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1949).

laşıma daraltılmış halde bulacak olan şey, "özgürlük" düşüncesinin ta kendisidir. Vera Lutz'a başvurursak, "kapitalizme bir toplumsal örgütlenme sistemi olarak temel varoluş nedenini veren şey, enformasyonun kusurlu oluşudur. Enformasyon kusursuz olsa, kapitalistlere gerek kalmaz; bizler de herhangi bir sorun yaşamaksızın sosyalist oluruz."[6] Bu kuramı savunan kişilere göre, mübadelelerdeki eşitsizlik, nihayetinde, sadece bu toplumlardaki *enformasyon maliyeti* yapılarının "kusurlar"ına bağlıdır.[7] Maliyetlere ve her şeye hacanacak fazladan bir çaba her şeyi halledecektir! Gelgelelim, gerçekte Üçüncü Dünya'nın Coca-Cola kasaları ya da hatta petrol varilleri karşılığında emeğini ve zenginliklerini "mübadele" etmediği açıktır. Egemen ekonomiler müdahale ederek, Üçüncü Dünya'ya saldırmakta ve onu kan revan içinde ölüme terk etmektedir. Zengin ülkelerin

---

[6] Vera Lutz, *Central Planning for the Market Economy* (Londra: Longmans, 1969).

[7] "Kamu tercihi" kuramcılarının ileri sürdüklerinin aksine, bu alan dahilinde bilginin –özellikle de sistem tarafından kontrol edilen medya enformasyonunun– büyümesi, bu birleştirme tekniklerinin eşitsizleştirici etkilerini daha da vurgulu hale getirmekten başka bir şey yapmaz. Üretim ve piyasa mal ve hizmetlerinin mübadelesi kuramını, siyasal eşdeğer piyasaların işleyişiyle mümkün olduğunca uyumlu bir kuram ile tamamlamayı istemekten ibaret olan proje (James Buchanan) muhtemelen iyi niyetle yola çıkmıştır fakat bu projenin en azından tamamlanmadığı ve bozulduğu söylenebilir (kıyaslayınız: Pinochet'nin Şili'sindeki ve Milton Friedman'ın "Chicago Boys" ekibinin yıkıcı sömürüleri). Ekonomik, siyasal ve kurumsal piyasalar başka şeydir, mekanik ve libidinal piyasalar başka şey. Yine, toplumsal değerlemenin ve mekanik yaratıcılığın temel kaynaklarını ele geçirmeyi becerebilmek, mekanik ve libidinal piyasaların sadece bir yönüdür.

içindeki üçüncü ve dördüncü dünyalarda da, farklı oranlarda olsa da durum budur.

Kapitalist piyasaların eşitsiz doğası, bir arkaiklik belirtisi ve tarihsel bir kalıntı olarak görülemez. Dünya piyasasında "mübadeleler"in sözde-eşitlikçi biçimde sunulması, enformasyon eksikliğinden ziyade toplumsal boyun eğdirme süreçlerine ideolojik bir kisve geçirilmesinden kaynaklanmaktadır artık. Bu, sömürü ve bölünme ilişkilerine dönük kararında bir libidinal rıza, hatta aktif bir teslimiyet elde etmek üzere kolektif öznelliği birleştirme tekniklerinin asli tamamlayıcısıdır. Mekanik değerlerle ve arzuya ilişkin değerlerle karşılaştırıldığında, mallar ile faaliyetler arasındaki ayrım belirsizleşiyor gibi görünmektedir. Kapitalist toplum tarafından kontrol edilen ve yönlendirilen insani faaliyetler, belirli bir yapı tipi dahilinde aktif mekanik mallar ortaya çıkarırken, diğer yapıların evrimi ise ekonomik açıdan belirli malların miadını doldurur ve onların "mekanik keskinliklerini" yitirmesine yol açar. Birinci durumda, bir faaliyet iktidarı (bir iktidar varlığı) oldukça değerli bir *mekanik iktidar*a dönüşürken, ikinci durumda bir mekanik iktidar (bir Otorite) *formel iktidarlar*ın tarafına geçme eğilimine girer.

(Gördüğümüz üzere, kendimizi –(örneğin, piyasanın) ekonomik sistemine ve parçalara ayrılmış toplumsal yapıya karşı– bir muhalefet ile sınırladığımız takdirde, mekanik birleştirici etkenleri dışarıda bırakmış oluyoruz. Öte yandan, sadece bir muhalif simgesel sistem –örneğin, ekonomik bilgi– ve mekanik süreçle yetinirsek bölgeselleştirilmiş kolektif yatırımları, ekonomik ve toplumsal davranış bilimlerinin etkin yapılarını kaybetme riskine girmiş oluruz. İlk durumda, formel olana teşne sosyolojik indirgemeciliklere kısılıp kalırken ikinci durumda bizi tarihsel gerçekliklerden uzaklaştıran aceleci diyalektik yorumlamalar yapmış olu-

ruz. Dolayısıyla, kapitalizmin sistematik, yapısal ve süreçsel olmak üzere üç unsurunu, bunlardan herhangi birine koşullu öncelik dışında bir şey atfetmeksizin bir arada "tutmak" durumundayız.)

Ekonomistlerin genel olarak hep bir ağızdan dışarıda tuttukları farklı değerleme formülleri,[8] aslında reel ekonomik tarihle –onunla rekabet ederek ya da onu tamamlayarak– her daim yakından bağlantılı olagelmiştir.[9] Peki, bu üç unsurun her birini daha açık biçimde tanımlamaya dönük hiç örnek yok mudur? Bu unsurların farklı varoluş biçimleri (ticari, endüstriyel, finansal, tekelci, devletçi ya da bürokratik değerleme) birinin ya da diğerinin temel bileşenlerini öne çıkarmanın sonucudur; bu öne çıkarma faaliyeti, ilgili bileşenlerin aynı temel bileşenler dizgesi arasından "seçilmesi" sonucudur ve bu nedenle de burada şu üç koşula indirgenecektir:

– mekanik üretim *süreçleri*,

– toplumsal bölümleme *yapıları*,

---

[8] Bu değerleme tarzları üzerine karşılaştırınız: Alain Cotta, *Théorie générale du capital, de la croissance et des fluctuations*, Paris, 1967, ve *Encyclopaedia Univeralis*, "Capital." başlığı.

[9] Tamamlayıcılık örnekleri: 15. ve 16. yüzyılların ön-kapitalizminin, piyasa ve finans ağırlıklı olmasına karşın, belirli koşullar altında endüstriyel hale gelmek durumunda kalması olgusu (kıyaslayınız: Anvers'in sanayileşme yoluyla kurtarılmasına dair tartışma için bkz. Fernand Braudel, *Civilisation matérial, économie et capitalisme*, 3. Cilt (Paris: Éditions Armand Colins, 1979), 127.); ve bir piyasa ekonomisinin, ne kadar açıkça "liberal" olursa olsun, her zaman belirli dozda bir Devlet müdahalesi ya da "merkezi" planlama (örneğin, Stalinist planlar) içermesi gerektiği, etki alanı dahilinde ya da dünya piyasasıyla olan ilişkisinde her daim asgari bir piyasa ekonomisini saklı tutması gerektiği olgusu.

– egemen ekonomik simgesel *sistemler*.

Şimdi ise bu asgari modelden –bu model zorunludur fakat yeterli değildir çünkü hiçbir zaman kendilerini kendi öncelik sistemlerine göre yapılandırmış olan basit bileşenler meselesi değildir bu– basit bileşenler arasındaki koşullu öncelikler kombinasyonundan kaynaklanan ekonomik değerleme yapılarının bir tür üretken kimyasını incelemeye geçiyoruz.

Kapitalist değerleme yapılarına dair sunduğumuz tabloda şunlar söz konusudur:

(1) Toplumsal ayrışma yapıları, sadece *Devlet*'in ekonomik olarak sorunsallaştırılmasını içeren bir bakış açısından değerlendirilecektir (milli gelir hesaplamalarından da görülebilecek olan ekonomik hareketlerin önemli bir kısmının merkeziyetçi yönünün, ayrışma ilişkilerinin tabakalaşması üzerindeki olası sonuçlarının analizi);
(2) Ekonomik semiyotikleştirme sistemleri, sadece *piyasa*nın sorunsallaştırılmasını içeren bir bakış açısından değerlendirilecektir (daha önce de bahsi geçtiği üzere, en geniş anlamda, insan, düşünce, fantazma, vs. piyasaları);
(3) Üretici süreçlerin ayrıntılarına daha fazla girilmeyecektir.

Kapitalist değerleme yapılarının altı formülü
(Bileşenler arasındaki öncelikler oklar vasıtasıyla gösterilmiştir.)

ÖNCELİK SIRASI	ÖRNEKLER
(a) Devlet -> Üretim -> Piyasa	Asya tipi üretim tarzı Nazi tipi savaş ekonomisi[10]
(b) Piyasa -> Üretim -> Devlet	Ticari ön-kapitalizm Şehirler ağı merkezli dünya ekonomileri[11]
(c) Piyasa -> Devlet -> Üretim	Liberal kapitalizm
(d) Üretim -> Devlet -> Piyasa	Sömürgeci tekelci ekonomi
(e) Üretim -> Piyasa -> Devlet	Tümleşik Dünya Kapitalizmi
(f) Devlet -> Piyasa -> Üretim	Devlet kapitalizmi

Belirtmek gerekiyor ki bu tablonun amacı, kapitalizmin tarihsel formlarının genel bir tipolojisini sunmak değil, sadece, *kapitalizmin tek bir formülasyon* (örneğin, piyasa ekonomisi) *üzerinden tanımlanamayacağını* göstermektir. Bu tablo daha ayrıntılı hale getirilebilir ve tamamlayıcı bileşenler dahil edilerek ya da her bir satırın iç bileşenleri farklılaştırılarak rafine edilebilir; tablodaki sınırlar kesinlikle mutlak sınırlar değildir (piyasanın simgesel dişlileri içinde ve "Devlet iktidarı"nda –örneğin, kamu binalarında ve medyada– "mekanik üretim" mevcuttur; liberal ekonomik sistemlerin çoğunun merkezinde "Devlet iktidarı" vardır; dahası, bu son söylediğimiz bileşen [Devlet iktidarı] üretici katmanlarda her zaman belirleyici bir rol oynar). Burada önerilen şey,

---

[10] Örneğin, M.Ö. 2. ve 3. yüzyıllarda Çin; karşılaştırınız: *Sur le mode de production asiatique*, Sociales, 1969.

[11] Örneğin, 13. ve 17. yüzyıllar arasında Venedik, Anvers, Cenova, Amsterdam.

sadece, her bir formülde mevcut olan ikinci birikim sistemiyle ortaya çıkan belirli bağıntılardan başlayarak, birbirinden çok uzak görünen fakat aslında aynı tarihsel yönde ilerleyen sistemler arasındaki belirli bağıntıları ortaya çıkarmaya çalışmak önerilmektedir.

Genel bir yöntem olarak:

(1) Belirli yapıların büyük tarihsel altüst oluşlar ile baş etme ya da Ilya Prigogine'ye göre oldukça değerli olan bir formül geliştirme kapasiteleri ve "tarihsel dengelerden uzak süreçleri" yönlendirme kapasiteleri, üretici bileşenlerin önceliğine dayanacaktır.

(2) Klana, etnisiteye, dine, kentsel tabakalaşmaya, kastlara, sınıflara vb. ilişkin aksiyomların değişimine gösterilen direncin derecesi, toplumsal ayrışmışlığın bileşenlerinin başatlığına dayanır.

(3) Bileşenlerin semiyotik değerlemelerinin şöyle ya da böyle yenilikçi olması (bu bileşenlerin uyum sağlamaya, yeni prosedürlerle zenginleşmeye yeterli olup olmaması olgusu: "şematiklik" dereceleri) onların birleştirici gücüne, sadece ekonomik hayatı değil, aynı zamanda toplumsal hayatı, libidinal hayatı "sömürgeleştirme" kapasitesine, bir başka deyişle, onların toplumu dönüştürme, toplumu mekanik alanlarda zapt etme olanaklarına dayanacaktır.

Burada, "tarihin yönü"nün üretimin evrimsel alanıyla ilişkilendirilmesi gerektiği olgusu, not etmek gerekiyor ki, illa ki tarihin aşkın hedeflerde son bulması anlamına gelmez. Tarihin bir "mekanik yönünün" mevcut olması, onun "bütün yönlere doğru gidişini" hiçbir şekilde sona erdirmez. *Mekanik alan,* kapitalizmin *tarihsel rizom*unda (kökünde) yerleşiktir ve onu yönlendirir fakat bunu, kapitalizmin toplumsal ayrışma ile ekonomik değerleme tarzlarının evrimi arasında

yenişemeden devam edegelen kaderine hükmetmeden yapar.

Bu farklı öncelik formüllerine yeniden göz atalım.

Piyasanın öncelikleri

Devletin üçüncü sırada yer aldığı Öncelik (b), örneğin 13. ve 14. yüzyılların *ticari ön-kapitalizm*idir (Devlet meseleleri, 17. yüzyılın Hollanda Birleşik Eyaletleri'nin tüccarları açısından ticari çıkarlardan çok sonra geliyordu ki bu tüccarların kendi ülkelerinin Portekizli ya da Fransız düşmanlarına silah tedarik etmesi kimseyi pek de şaşırtmıyordu).[12] Devlet meselesi, kapitalizmin üretici kültürel ve kurumsal alanların hepsinin bir tür barok baharı vasıtasıyla bütün topluma yayılmasıyla ve toplumu bütünleştirmesiyle ilgili özgül bir sorun ortaya çıkarmaktadır.

Kredi olgusu –kökleri uluslararası ticarette yatan poliçe ile ticaret vasıtasıyla– bu türden bir baharın "pençesi" olacaktı. Burada Ortaçağ hukukunun ticari malların serbest dolaşımını beyhude engellemeye çalışmış olduğunu; bu pratiğin mübadeleyi istikrarlı hale getirmek ve para dolaşımını kontrol etmek isteyen devlet erklerinin muhalefetiyle karşılaştığını da belirtmek gerekiyor. Böylece, poliçe kullanımından (banka mevduat parası) halihazırda artık tarifeler (dolaşımdaki para birimi) olarak kabul görmüş olan sisteme *de facto* geçiş yapmış olan bu tüccar bankerlerin ilan ettiği "ciro savaşı" hikayesi başlayacaktır: *devir hakkı* (poliçeler – hukuken– serbestçe aktarılamazken, basit bir iskontoyla dolaşıma giren tarifeler). Yanıt ise, uzun süre beklenmesine

---

[12] Karşılaştırınız: Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme*, 3. Cilt, 172–173.

rağmen, belirleyici olmamakla birlikte azımsanmayacak açıklıktaydı: Örneğin, Venedik'te Banco del Giro'nun hesap uzmanlarının ciro edilmiş poliçeleri ödemek üzere muhasebe kaydı aktarımlarına izin vermeleri 6 Temmuz 1652 tarihli kararname ile yasaklanmıştı. Bu durum, (yarı-)devletçi yapıların kapitalistik para hareketlerini kontrol etmekteki yavaşlığının ve yetersizliğinin belirtisi olmamış olsaydı, istisnai bir örnek olarak kalabilirdi. 1766 yılında Accarias de Scrione şunu yazabiliyordu: "Eğer on ya da on iki üst düzey Amsterdamlı tüccar bir bankacılık faaliyeti için bir araya gelmişse, peşin olarak yüz milyondan fazla kağıt para (florin cinsinden) Avrupa'nın dört bir yanında dolaşıma anında sokabilirdi. Buna benzer bir şeyi yapabilecek bir Hükümdar yoktur... Bu türden bir kredi, bu on ya da on iki tüccarın bütün otoriteden mutlak bağımsız biçimde Avrupa'nın bütün Devletlerini yönlendirebileceği bir iktidardır."[13]

Üretimin üçüncü sırada yer aldığı Öncelik (c), örneğin *19. yüzyıl kapitalizminin acemi liberalizmi*dir. Üretim meselesi, modern devletlerin oluşmasına dönük özgül bir tarihsel sorun da ortaya çıkaracaktır. Liberalizm paradoksal olarak her zaman üretimin genelleştirilmiş büyümesinden daha çok, bir devlet aygıtının kurulmasıyla meşgul olmuştur. Habermas'ın "aslını söylemek gerekirse, muhtemelen o zamanlarda mevcut herhangi bir ideoloji yoktu"[14] şeklindeki analizi kabul edilirse, Say Yasasının –genel denge teorisi– liberalizmin serbest ticaret yapısına bir taç giydirmekten ziyade

---

[13] A.g.e., 207. Yine Fernand Braudel comertçe eklemektedir: "Gördüğümüz üzere, bugünkü çok-uluslu şirketlerin ataları mevcuttur."

[14] Jürgen Habermas, *L'Espace publique, archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise* (Paris: Payot, 1978), 98.

liberalizmin *tüzel* formülasyonunu sunmuş olduğu daha kolayca anlaşılacaktır; Say yasası, kurgusal eserinde "cinayet aletini denize fırlatıp" cesedi ortadan kaybetmiştir. Doğrusal, müstesna, cebirsel bir temsilinin *jurisdictio*'su*, böylece, üretici potansiyelin aşırı-sömürüsünü, emek gücünün genel seferberliğini, malların, insanların ve sermayenin dolaşım hızının artışını bir araya getirir – ve böylece de bütün sistemin kendisini düzenlemesini doğrulayan biçimde arz ve talebin kendiliğinden dengesi ortaya çıkmış olur... *"Fakat mübadelelerde ekonomik müdahale dışında hiçbir müdahalenin söz konusu olmaması şartıyla."*[15]

Otoritenin gerçekleştirebileceği her türden müdahaleden muaf bir topluma ilişkin liberal rüyanın gerçek olması için eşi benzeri olmayan bir tarihsel bağlama ihtiyaç duyulduğu buradan görülebilir. Çünkü serbest rekabetin dengesi aşağı yukarı şudur: *otorite olmadan iktidar*. Bu ayrımın (gerçekliği) doğrulanmaksızın, Hobbes'un formülü asla o felaket alt üst oluşla sonuçlanamazdı – *veritas non auctoritas facit legem* [*Yasayı yapan hakikat değil, otoritedir*]. Bir iktidar gerçekliği ise endüstriyel potansiyeli vasıtasıyla, maddi zenginliğin siyasal görünümlerini arka plana koyma oyununu oynamak ve

---

* Karar alma ve yargı yetkisi – ç.n.

[15] Habermas, *L'Espace publique* , 89. Michel Aglietta, doğru şekilde, klasik (ve neo-klasik) ekonomi kuramını "katılaştıkça herhangi bir gerçeklikle bağını daha fazla yitiren, tamamen düşünceler dünyasına dahil olan bir teolojik inşa" ile bağlantılandırmaktadır. Şayet "kuramın sonu, onun bütün olumsallıklarından soyunduğunda ortaya çıkan özü ifade ediyorsa, kurumlar, toplumsal etkileşimler, çatışmalar ... saf haldeki ekonomik davranışı bulmak adına kurtulmak zorunda olduğumuz birer posadır" (Michel Aglietta, *Régluation et crises du capitalisme* (Paris: Calmann-Lévy, 1976), 12) genel denge kuramının kaderi de bu şekilde olacaktır.

çok daha fazla kazanmak üzere piyasa kanallarını yeterince kontrolü altında tutan İngiltere'dir... (İngiliz Tahıl Yasası'nın yürürlükten kaldırılması ancak 19. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir). Aslında liberalizmin özü, otorite yokluğu ütopyasını yüce iktidarı onaylamaya tercüme eden içerik eşdeğerliğinden ayrılmaz olan tersine harekette yatmaktadır: *veritas* [*hakikat*], ancak sürekli bir tahakkümün *rasyonelleştirilmesi* ile esaslı bir ilişkiye girerse *ratio* [*akıl*] (türdeşlik, genel denge varsayımı bundan böyle meşruluğunu açığa çıkardığı "ulusal" düzenden alacaktır) haline gelir. Bunun açık anlamı ise devletin "her zaman en az toplumsal ve siyasal durumun talep ettiği kadar güçlü olmasıdır."[16] Hobbes'un meşhur ifadesinin çok az değiştirilmiş bir tercümesiyle: *Zenginlik iktidardır ve iktidar zenginliktir*...

Geniş bir piyasanın varlığı –bunun varlığını fark etmek zor da olsa– mutlak surette zorunlu olan bir merkezi iktidara işaret eder. Genişleyen bir piyasaya dayanan üretimin "uzaktan yönetimi", sistemin kendi sınırlarına dayanmamış olduğu devletlerin müdahalelerinin ve hakemliğinin tamamlayıcı parçasıdır. Sistemin kendi sınırına dayanmış olması ise kendisini özellikle temel ekipmanların (altyapı ekipmanları, kamu hizmetleri ekipmanları, kolektif hizmet araçları, askeri ekipmanlar, vb.) üretiminin yapılamamasıyla belli edecektir.

Devletin öncelikleri

Piyasanın üçüncü sırada yer aldığı öncelik (a), örneğin *Asya tipi üretim tarzı* ya da *Nazi tipi savaş ekonomisi*dir (angarya,

---

[16] Franz Neumann, *Der Funktionswandel des Gesetzes im Recht der Jürgerlichen Gesellschaft*, alıntı: Habermas.

para ekonomisinin görece daha az denetim sağlaması, Devletin mutlak güce sahip doğasının Firavun'un ya da Führer'in şahsında cisimleşmesi, vb.). Bu durum, karşımıza özgül tarihsel sorunlar koymaktadır:

(1) Sermaye birikiminin kontrolüne ilişkin sorunlar. Artıdeğer, devletin ve onun askeri makinesinin iktidarının öncelikli olmadığı bir durumda birikmek durumundadır; çeşitli aristokratik tabakaların ekonomik ve toplumsal iktidarının artması sınırlandırılmalıdır; bunu zamanla toplumsal sınıfların gelişimi izleyecektir. "Asyatik" imparatorluklarda ise bu düzenleme, üretimi durdurma,[17] büyük çaplı (feda edercesine) tüketim, gösterişli yapılar inşa etme, lüks tüketim vs. vasıtasıyla gerçekleştiriliyordu. Nazi rejiminde ise ülke içinde toplu öldürümler ve topyekûn savaş söz konusuydu.

(2) Dışarıdan yapılan mekanik zorla müdahalelere ilişkin sorunlar. Özellikle de muhafazakârlıkları ve yaratıcı girişimlerin gelişmesine izin vermekte yaşadıkları zorluklar nedeniyle zamana ayak uyduramayan askeri tekniklerde yapılan yenilikler. (Bazı Asyatik imparatorluklar, göçebe savaş makineleri tarafından birkaç yıl içinde ortadan kaldırılabilmiştir.)

Üretim meselesinin üçüncü sırada yer aldığı öncelik (f), örneğin, Asyatik üretim tarzı ile olan yakınlıkları pek çok kez ifade edilmiş olan *Sovyet tipi* (Stalinist planlama biçimleri, vb.) *Devlet kapitalizmi*dir. (Çin modeli, en azından Maocu dönemdeki model, kolektif emek gücünün kitlesel köleleştirilmesiyle muhtemelen (a) formülünden ziyade (f) formülüne girmektedir.) Bu durum, ekonomik semiyotikleştirme

---

[17] Étienne Balazs, *La Bureaucratie céleste* (Paris: Gallimard, 1968).

araçlarıyla, özellikle de piyasaların sadece ekonomik değerler üzerinden değil, aynı zamanda prestij değerleri, yenilik değerleri ve arzular üzerinden de kurulmasıyla ilgili özgül tarihsel bir sorun ortaya çıkarmaktadır. Bu türden bir sistemde, toplumsal segmentlerin aşırı-tabakalaşmasıyla piyasa sistemleri kargaşasının bir arada bulunması, sistemin etki alanının dış etkilere, mekanik üretim alanının diğer kollarının etkilerine çok açık olmaması halinde varlığını sürdürebilecek bir otoriter denetimin sonucudur. Dolayısıyla, nihayet, Gulag sisteminin savunulması, ancak Sovyet ekonomisinin kısmen de olsa ileri teknolojik, bilimsel ve kültürel alanlardaki yenilikçi düzenlemeleri dondurması halinde mümkün olacaktır. Bu sorunsal, bugün, toplumsal-semiyotik denetim aygıtının (sistemlerin) demokratikleştirilmesi yönündeki taleplerce sürdürülmektedir (örnek: Polonyalı işçilerin "işçi" denetimini kurma mücadeleleri).

Üretimin öncelikleri

Piyasa meselesinin üçüncü sırada yer aldığı öncelik (d), örneğin, *klasik emperyalist sömürü*, önemli mekanik bağlılıkları olmayan[18] ve düzensizliğin sömürgeleştirilmiş toplum üzerindeki etkilerinden muaf büyük kapitalist varlıklar açısından tamamlayıcı bir birikim formu sağlamaktadır. Çevre üzerindeki ticari tekelcilik, metropolde tekelci sermaye eği-

[18] Yine, kuşkusuz, metropoldeki üretici mekanizmanın gelişimini yavaşlatmak; kıyaslayınız: Fritz Sternberg, *Kapitalismus and Sozialismus vor dem Weltgericht* (1951): "Avrupa emperyalizmi ile sömürgeci feodalizm arasındaki ittifak ... sıra dışı biçimde, endüstriyel gelişmeyi ve genel olarak da sömürgeci imparatorlukların ekonomisinin ilerlemeci kalkınmasını yavaşlatacaktı" (alıntı: Maximilien Rubel in *Marx* , Pléiade baskısı, 1. Baskı).

limlerini ve devlet otoritesinin güçlenmesini kolaylaştırır. Bu durum, fazlasıyla yapay bir Devlet kuruluşunu da içeren biçimde harap edilmiş bir sömürge toplumunun yeniden kuruluşuyla ilgili özgül bir tarihsel sorun ortaya çıkarmaktadır.

Devlet meselesinin üçüncü sırada yer aldığı öncelik (e), örneğin, *Birleşik Dünya Kapitalizmi*, kendisini kapitalizm-öncesi ve kapitalist bölümlenme ilişkilerinin "üzerinde" ve "altında" (yani, aynı anda, hem dünya düzeyinde hem de moleküler düzeyde) kurar ve tamamen yeni olan ve bütün insan faaliyetlerinin ve yetilerinin mekanik birleşimiyle ilgili artan bir kapasiteye sahip bulunan sermayenin değerlendirilmesinin ve değerlemesinin semiyotik araçlarına dayanır.

Prensipte, "bütün toplum üretici hale gelir; üretimin ritmi hayatın da ritmidir."[19] Bir hayli basitleştirecek olursak, sermayenin toplum üzerindeki bu üst düzey egemenliğinin, ancak, mekanik tümleşme ile toplumsal yeniden üretim arasındaki örtüşme üzerinde kurulabileceğini söyleyebiliriz – toplumsal yeniden üretim, toplumsal ayrışmanın mutlak koşullarının, en azından onun temel önermelerinin (hiyerarşik, ırkçı, cinsiyetçi, vs.) değil, karmaşık bir muhafazakâr mekanik yeniden-ülkeselleştirmenin rastlantısal sonucudur. Burada *toplumsal-mekanik sermaye*den bahsedeceğiz ve bu da bizi, bilgi kuramının ekonomik alana dahil edilmesinden başlayarak, neoliberal düşüncenin ortaya çıkışını oldukça ciddiye almaya götürecek. Bilgi toplumsal makinede ilk sırayı talep ederken, görünen o ki, aslında, kendinde bir üretim faktörü haline gelmek üzere dolaşım alanının yalın örgütlenmesiyle bağlantılı olmaktan çıkmıştır. *Bir üretim faktö-*

---

[19] Antonio Negri, *Macchina Tempo* (Rome: Feltrinelli, 1982), 271.

rü olarak bilgi... sibernetik sermayenin oluşumu vasıtasıyla toplumu deşifre etmenin en son formülü işte budur. Artık Keynes tarzı (denge arayışının bir işlevi olarak bir devlet yatırımına dayanan yeni bir üretim uzamı ve üretim ritmi bulmaya dayanan) bir aşkın şematizm çağında değiliz ve dolaşım da bundan böyle sadece iktidarın çıkarlarının toplumsal onayının bir taşıyıcısı değildir; dolaşım, toplumun ayrışmış yeniden üretiminin manipülasyonu ve denetimi biçimini alarak, doğrudan doğruya mekanik kârların üretimi –yeniden-ülkeselleştirilmesi– ve sermayelendirilmesi haline gelmiştir.

Sermaye artık "kökenleri, çelişkileri, eleştirisi olmayan bir bütünlük" üzerinde işliyor gibi görünmektedir. "Bütünlüğün kanıksandığı" ve ifadesini "yeni ekonomi"nin sinizminde bulduğu totalitaryen bir söylemle iç içe olan "bütünlük çözümlemesi" söz konusudur.[20] Yine, neoliberal kuramın, *son kertede ve en klasik biçimiyle üretim için üretim*i olumlama iradesinin bir parçası olan bu sinizm dışında hiçbir içeriğe sahip olmadığı söylenmelidir (Amerika'nın askeri araştırmalara yönelik harcamasındaki inanılmaz artışı yerleştirmemiz gereken bağlam da budur). Artık oluşum aşamasında olarak görülemeyecek olan üretici alanın yeniden yapılandırılması da, bu nedenle, gezegen çapındaki yeni "verileri" birleştirmeye dönük ihtiyaç açısından işlevseldir. "Yeniden yapılandırma bu aşamanın kuralı değil, toplumsal sürecin herhangi bir aşamasında ve bütün dönemlerinde gelişme faaliyetidir."[21] Sadece kriz, üretim ile dolaşım, üretim ile bilgi, üretim ile toplumun yeniden ayrışması arasın-

---

[20] A.g.e., 278.

[21] A.g.e., 275.

daki bu derecede bir birleştirici füzyona izin verebilir ve azamileştirilmiş bir sinerjik akışkanlık kazanan serbestleşmiş sermayenin yayılan "yoğunluğunu" uygulamaya sokabilir. Bu akışkanlık iki düzeyde gerçekleştirilebilir:

– Hareketli fabrika düzeyinde: Bugün artık sadece emeğin dolaylı ürünler olan bu "sözde-metalar"ın yapılması, dolaşım vasıtasıyla dolaylı biçimde söz konusudur (üretimin toplumsal koşulları örgütlenme ve bilginin denetimi altına girmiştir; emek süreci bugün artık değerleme süreci dahilindeki basit bir bileşenden fazlasıdır). J. P. de Gaudemar açısından "böylece bütün üretici bileşenler, sadece ağda işgal ettiği yere göre analiz edilebilecek olan akışkan bir ağ dahilindeki birer sinir ucu, birer bağlantı ya da akışkanlığın geçici kırılma noktası olarak görünme eğilimindedir."[22] Üretici uzamın yönetilmesi, artık, onun kararında akışkanlığının (ki günümüz emek varlığı da kuşkusuz bunun önemli bir parçasıdır) düzenlenmesi haline gelmiştir.

– Ülkesel (teritoryal) devletten (liberal terminolojide "asgari" devlet adıyla bilinen) "hareketli" devlete: bu devlet artık sermayenin değerlemesinin ilk baştaki ulusal uzamının tasarlayıcısı ve koruyucusu değil, ulus-aşırı değerleme uzamına daha fazla katılımın teşvik edicisidir.[23] Sözleşmeye

---

[22] Jean Paul de Gaudemar, *Naissance de l'usine mobile, Usine et ouvrier, figure de nouvel ordre productif* içinde (Paris: Maspero, 1980), 24.

[23] Kısmen Pascal Arnaud'dan ödünç aldığımız bu formülasyon, bizim düşüncemize göre, analiz çerçevesine dahil olabilecek sınırları ve kısıtlamaları gözden kaçırıyor (*Le Monétarisme appliqué aux économies chilienne et argentine*, karşılaştırınız: *Critiques de l'économie politique*, Sayı 18).

dayalı mekanikten –dengeden fersah fersah uzak– termodinamik dengeye geçiş söz konusudur.

Dolayısıyla Birleşik Dünya Kapitalizmi'ne dair ortaya çıkan özgül tarihsel sorun, onun birleştirici iktidarının potansiyel sınırlarıyla ilgilidir. Bu sistemin teknikleri ve öznellikleri yenilemeyi ve yüklenmeyi sonsuz kadar becerip beceremeyeceği her anlamda belirsizdir. Yine, Birleşik Dünya Kapitalizmi'nin kendi kendine yeten bir varlık olmadığının bir kez daha altını çizmek gerekiyor. Bu sistem her ne kadar bugün kendisini "kapitalizmin en yüksek aşaması" olarak sunuyorsa da, nihayet kapitalist formüllerden sadece biridir. Bu sistem kendisini geniş miadı dolmuş ekonomi bölgelerinin kalıntılarına uydurmakta, klasik tipteki liberal sömürgeci ekonomiler ile bir arada yaşamakta, Stalinist tarzda ekonomilerle birlikte var olmaktadır. Teknik-bilimsel değişim alanında görece ilerici olan Birleşik Dünya Kapitalizmi, (ideolojik gerekçelerle değil, işlevsel gerekçelerle) toplumsal alan dahilinde esasen muhafazakârdır. Yine, burada onun üstesinden gelinemez çelişkileriyle mi uğraştığımız sorusu sorulabilir. Birleşik Devlet kapitalizmi'nin ekonomik yapıları tarafından gösterilen uyum sağlama ve yeniden düzenleme kapasitesi, onun "tek-boyutlulaştırıcı" hedeflerini reddeden bütün toplumsal grupların direniş kapasitelerinin yenilenmesiyle muhtemelen kendi sınırını bulacaktır. Kuşkusuz Birleşik Dünya Kapitalizmi'nin iç çelişkilerinin olması, onun illa ki bu çelişkilerden dolayı sona ereceği anlamına gelmez. Bu sistemin daha az öldürücü olan bir hastalığı vardır: uzağa ötelediği bütün *yanal krizlerin birikiminden* kaynaklanan bir hastalık. Birleşik Dünya Kapitalizmi'nin üretici sürecinin iktidarı amansız ve toplumsal etkileri de geri döndürülemez görünür fakat bu sistem, muazzam çeşitlilik içeren ufuklardan gelen yeni kolektif tepkilerin –yeni

bildirim, değerlendirme ve eylem yapılarının– gelişiminin nihayet onu yıkmakta başarılı olabileceğini kabul etmenin pek de saçma görünmeyeceği biçimde pek çok şeyi alt üst etmekte, pek çok yaşam tarzıyla ve toplumsal değerle çatışmaya girmektedir. (Salvador'da olduğu gibi yeni halk savaş makinelerinin ortaya çıkışı; doğu Avrupa'daki işçi denetimine yönelik mücadele; İtalyan tarzı çalışma mücadelelerinin öz-değerlendirmesi; toplumun bütün alanlarında moleküler devrime ilişkin vektörlerin çokluğu.) Gördüğümüz üzere, toplumun devrimci dönüşümünün amaçlarının tarifi, ancak bu türden bir hipotez vasıtasıyla anlaşılabilecektir.

MARX'IN ELEŞTİREL KURAMINI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Moishe Postone

Kapitalizme ilişkin eleştirel bir kuramın günümüz dünyasını anlamak açısından neden vazgeçilmez olduğunu kendi düşüncem çerçevesinde ana hatlarıyla ortaya koymak istiyorum. Gelgelelim, 20. yüzyılın tarihsel gelişmeleri, bir kuramın, şayet toplumsal evrenimize yeterli gelecekse, kapitalizme ilişkin geleneksel eleştirilerden farklı olmak zorunda olduğunu güçlü biçimde göstermektedir. Bu türden yeterli bir kuramın temelini özet olarak verebilme adına, kapitalizmin temel toplumsal ilişkilerine dair yaygın kavrayışı sorgulayacak ve bu ilişkilere ve dolayısıyla kapitalizme ait farklı bir kavrayışın çerçevesini çizeceğim.

Yakın geçmişin temel tarihsel dönüşümleri –örneğin, kapitalist Batı'da refah devletinin gerileyişi, Komünist Doğu'daki bürokratik parti-devletlerinin çöküşü ya da esaslı biçimde başkalaşması–, daha genel olarak da ekonomik açıdan bağımsız varlıklar olarak ulus devletlerin zayıflaması –yanı sıra yeni, neoliberal, küresel bir kapitalist düzenin görünürde muzafferane ortaya çıkışı ve rekabet halindeki kapitalist bloklar arasında bu rekabetin olası gelişimi– tarih-

sel dinamiklerin ve geniş ölçekli küresel yapısal değişimlerin merkezi önemini yeniden göstermiş oldu.

Söz konusu değişimler, Sovyetler Birliği'nin çarpıcı çöküşünü ve Çin'in esaslı dönüşümünü de içeriyor olmaları nedeniyle, Marksizmin ve daha genel olarak da Marx'ın toplum kuramının kuramsal geçerliliğinin tarihsel sonunun işareti olarak yorumlanacaktı. Bense, yakın tarihli tarihsel dönüşümlerin olası kuramsal içerimlerini kavramanın oldukça farklı bir yolunu ileri sürmek niyetindeyim.

Son otuz yıl, Birinci Dünya Savaşı ve Rus Devrimi ile başladığı kabul edilebilecek –ve siyasal olanın ekonomik olan üzerinde açıkça üstün olmasıyla tarif edilebilecek bir dönem– olan toplumsal ve ekonomik yaşamın devlet-merkezli düzenlenmesi döneminin sonuna işaret ediyor gibi görülebilir. Bu gidişata dair kayda değer olan şey, onun küresel karakteridir. Bu gidişat, batılı kapitalist ülkeler ile Sovyetler Birliği'nin yanı sıra sömürgeleştirilmiş topraklar ile sömürgecilikten kurtulmuş ülkeleri de kapsayacaktı. Kuşkusuz, tarihsel gelişimde farklılıklar da meydana geldi. Ancak bu gidişata bir bütün olarak bakıldığında, bahsi geçen farklılıklar, birbirinden temelden farklı gelişmeler olmaktan ziyade ortak bir modelin farklı kollarıdır. Örneğin, refah devleti İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden yirmi beş yıl sonra bütün batılı sanayileşmiş ülkelere yayılmış durumdaydı ve sonrasında ise, 1970'li yılların başı itibariyle, sınırlanmış ya da kısmen ortadan kaldırılmıştı. Bu gelişmeler, iktidarda muhafazakâr partilerin ya da sosyal demokrat ("liberal") partilerin olmasından bağımsız bir biçimde gerçekleşti. Bu türden genel gelişmeler, olumsal siyasi kararlar üzerinden açıklanamazlar; bunlar genel yapısal sınırlılıkların ve zorunlulukların varlığını güçlü biçimde görünür kılar.

O halde, bu türden genel tarihsel modellerin göz önünde tutulması, tarihi, post-yapısalcılık gibi olumsallık üzerinden okumaya kalkışan görüşlerin kapitalist toplumun tarihi ile ampirik açıdan uyumlu olmadığını göstermektedir. Yine de bu türden değerlendirmeler, tarihi olumsallık bazında okumaya dönük bahsi geçen türlü çabalara yön veren eleştirel bakış olarak görülebilecek olan şeyden vazgeçmek zorunda da değildir – yani, içkin bir zorunluluğun gözler önüne serilmesi olarak kavranan tarih, bir özgürlüksüzlük biçimi olarak tasvir edilmekten kurtulamaz.

İşbu özgürlüksüzlük biçimi, Marx'ın, temelde, modern dünyadaki tarihsel dinamiklerin ve yapısal değişimlerin altında yatan zorunluluklar ve sınırlılıklar ile meşgul olan eleştirel kapitalizm kuramının da hedefindedir. Bir başka deyişle, Marx'ın eleştirileri, bu türden bir özgürlüksüzlüğün varlığını olumsallığa odaklanarak reddetmek yerine, bu özgürlüksüzlüğün temelini ve onun üstesinden gelme yollarını ve imkânlarını ortaya çıkarmayı amaçlar.

Ben ise, ironik biçimde, kendilerini Marx'ın varisleri olarak ilan eden birikim rejimlerinin çöküşünün altında yatan gerçek süreçlerin, küresel tarihsel dinamiklerin merkezi önemini, bu dinamiklerinin en iyi biçimde eleştirel bir kapitalizm kuramı çerçevesinde kavranabileceğini ve bu analiz düzeyini içermeyen yaklaşımların da toplumsal evrenimize esas itibariyle yeterli gelemeyeceğini bir kez daha göstermekte olduğunu ileri sürüyorum. Yani, son birkaç on yılda yaşanan tarihsel dönüşümler, Marx'ın eleştirel kapitalizm analizi ile yeni bir hesaplaşmanın önemine işaret etmektedir.

Gelgelelim, yukarıda da belirttiğim üzere, geçen yüzyılın gidişatı, şayet eleştirel bir kapitalizm kuramı günümüz dünyasını da yeterince karşılayacaksa, kendisini kapitaliz-

me yönelik geleneksel Marksist eleştirilerden de esastan ayrıştırması gerektiğini de göstermiştir. Burada, Marx'ın olgun toplum kuramının sadece modern dünyanın tarihsel dinamiklerine dair sahip olduğumuz en titiz ve en gelişkin kuram olmakla kalmadığını, aynı zamanda bu türden yeniden kavramsallaştırılmış bir eleştirel kapitalizm kuramına dönük olarak tartışmasız bir hareket noktası olduğunu iddia edeceğim. Yine, Marx'ın olgun toplum kuramının, onun kapitalizmin temel doğasına –onun toplumsal ilişkilerine, tahakküm biçimlerine ve tarihsel dinamiğine– ilişkin analizi üzerine geleneksel Marksist yaklaşımlardan önemli ölçüde farklılaşan yollardan yeniden düşünen bir yeniden yorumlanmasına da girişeceğim. Bu yeniden yorumlama, bir yandan geleneksel Marksizmin esaslı bir eleştirisini bize sağlarken, diğer yandan günümüz dünyasını yapılandıran asli unsurların ve kritik önemdeki tarihsel dinamiklerinin açıklığa kavuşturulmasına yardımcı olabilecektir. Yine bu yeniden yorumlama, Marksist kuramın toplum kuramının diğer büyük akımları ile olan ilişkisini de yeniden şekillendirecektir.

Burada "geleneksel Marksizm" derken, örneğin, ortodoks İkinci Enternasyonal Marksizmi gibi Marksizm dahilindeki belirli bir tarihsel eğilimi değil, daha genel olarak, kapitalizmi esasen bir piyasa ekonomisi ve üretim araçlarının özel sahipliği tarafından yapılandırılan sınıfsal ilişkiler üzerinden anlayan bütün analizleri kast ediyorum. Tahakküm ilişkileri de, esasen, sınıf egemenliği ve sömürü üzerinden anlaşılmaktadır. İşbu genel yorumlama çerçevesi dahilinde kapitalizm, toplumun (özel mülkiyet ve piyasa olarak yorumlanan) temel toplumsal ilişkileri ile (endüstriyel üretim tarzı olarak yorumlanan) üretici güçler arasındaki büyüyen bir yapısal çelişki üzerinden tarif edilmektedir.

Bu çelişkinin artması, endüstriyel bir bağlam dahilinde üretim araçlarının kolektif sahipliği ve ekonomik planlama –yani, endüstriyel üretime uygun adil ve bilinçli olarak düzenlenen bir bölüşüm tarzı– üzerinden anlaşılan yeni bir toplum biçimi olasılığını ortaya çıkarır. Endüstriyel üretim ise kapitalistler tarafından kendi tikel hedeflerine dönük biçimde kullanılan, fakat kapitalizmden doğası gereği bağımsız olan ve toplumun bütün üyelerinin yararına da kullanılabilecek olan bir teknik süreç olarak görülmektedir.

Bu genel kavrayış, Marx'ın ekonomi politiğin eleştirisinin temel kategorilerine dönük sınırlı bir kavrayış ile bağlantılıdır. Örneğin, değer kategorisi, genellikle, toplumsal zenginliğin her zaman ve her yerde insan emeği tarafından yaratıldığını göstermeye dönük bir çaba olarak yorumlanagelmiştir. Artık-değer teorisi, bu türden düşüncelere göre, artık ürünün tek başına emek eliyle yaratıldığına ve kapitalizmde buna kapitalist sınıf tarafından el konulduğuna işaret ederek sömürünün varlığını göstermenin peşindedir.

Bu teorinin merkezinde, emeğin, insanlar ile doğa arasında meseleyi amaca yönelik biçimde dönüştüren ve toplumsal yaşamın bir koşulu olan bir aracı faaliyet olarak tarih-aşırı –ve sağduyuya uygun– bir emek anlayışı bulunmaktadır. Bu anlayışa göre emek, bütün toplumlarda zenginliğin kaynağı ve evrensel ile hakiki biçimde toplumsal olanı oluşturan bir şey olarak varsayılır. Fakat kapitalizmde emeğin kendini tamamen gerçekleştirmesi, tikel ve parçalayıcı ilişkiler eliyle engellenmektedir. Bu anlamda, özgürleşme, piyasanın ve özel mülkiyetin prangalarından kurtulan tarih-aşırı "emeğin" toplumun düzenleyici ilkesi olarak açıkça ortaya çıktığı bir toplumsal form dahilinde gerçekleşecektir. (Bu kavramsallaştırma, kuşkusuz, sosyalist devri-

min proletaryanın "kendini gerçekleştirmesi" olmasıyla bağlantılıdır.)

İşbu temel çerçeve, bir dizi oldukça farklı kuramsal, metodolojik ve siyasal yaklaşımlara yol açmaktadır. Yine de, bütün bu yaklaşımlar, emeğe, kapitalizmin ve sosyalizmin temel karakteristiklerine ilişkin yukarıda da değindiğimiz temel varsayımlara dayanıyor olmaları nedeniyle, geleneksel Marksizm çerçevesinde kalmaya devam etmektedirler.

Bu geleneksel çerçeve dahilinde her ne kadar güçlü ekonomik, siyasal, toplumsal, tarihsel ve kültürel analizler ortaya konmuş da olsa, bahsi geçen çerçevenin sınırlılıkları, devlet-müdahaleci kapitalizmin ve "fiilen mevcut sosyalizmin" yükselişi, bilimsel bilginin ve üretim sürecinde ileri teknolojinin giderek artan önemi, teknolojik ilerlemeye ve büyümeye ilişkin olarak artan eleştiriler, ve sınıf-temelli olmayan toplumsal kimliklerin artan önemi gibi yirminci yüzyılda ortaya çıkan gelişmeler ışığında daha da açık hale gelmiş durumdadır. Aslında Weber ve Durkheim gibi klasik toplum kuramcıları –mülkiyet ilişkileri üzerinden anlaşılan– eleştirel bir kapitalizm kuramının modern toplumun temel özelliklerini kavramak açısından fazlasıyla dar olduğunu geçtiğimiz yüzyılın başında ileri sürmüştüler.

Geniş anlamda Marksist gelenek dahilindeki –başta Georg Lukács ve Frankfurt Okulu üyeleri olmak üzere– bir dizi kuramcı, geleneksel paradigmanın sınırlılıklarının üstesinden gelmeye ve 20. yüzyılın tarihsel gelişmelerine daha fazla denk düşebilecek bir eleştirel toplum kuramı geliştirmeye çalıştı. Bu kuramcılar, Marx'ın kuramını, ekonomi bir yana, sadece üretime ve sınıfsal yapıya dönük olmaktan ziyade kapitalist toplumun toplumsal yapılarının yanı sıra kültürel formlarının da eleştirel bir analizi olarak gören çok yönlü bir kavrayış temelinde yol almışlardır. Dahası bu ku-

ramcılar, bu türden bir kuramı öz-düşünümsel, yani, kendi toplumsal bağlamını –kapitalist toplumu– kendi bakış açısının olanağını düşünümsel biçimde açıklayan bir tarzda analiz etmeye çalışan bir kuram olarak anlamışlardır.

Bu düşünürler, Marx'ı değerlendirirken, kapitalizmin bürokratik, devlet-merkezli formdan piyasa-merkezli forma doğru tarihsel dönüşümüne kuramsal bir yanıt üretmenin peşindeydiler. Yine bu düşünürler, bu kuramsal amacı tam anlamıyla gerçekleştiremediler. Bu düşünürlerin yaklaşımları bir yandan kapitalizmi sadece 19. yüzyıl açısından –bir başka deyişle, piyasa ve üretim araçlarının özel mülkiyeti açısından– açıklayan eleştirel bir modernite kuramının yetersizliklerini zımnen kabul ediyordu. Ancak diğer yandan, bir dizi kuramsal yaklaşımın varsayımlarından bir kısmına bağlı kalmayı da sürdürüyordu.

Bahsettiğimiz bu durum, Lukács'ın 1920'li yılların başında kaleme aldığı ve Weber'in modern topluma dönük tarihsel bir rasyonelleşme süreci olarak yaptığı tarifi benimseyen ve bu analizi Marx'ın kapitalizmin temel yapılandırıcı ilkesi olarak meta formu analizi çerçevesine yerleştiren *Tarih ve Sınıf Bilinci* kitabı örneğinde açıkça görmek mümkündür. Lukács, rasyonelleşme sürecini bu türden bir temele oturturken, Weber'in modern hayatın "demir kafesi" olarak tanımladığı şeyin modern toplumun herhangi bir formunun zorunlu bir doğal sonucu değil, kapitalizmin bir fonksiyonu olduğunu –ve dolayısıyla, dönüştürülebileceğini– göstermenin peşindedir. Lukács'ın analizinin işaret ettiği kapitalizm kavramı, aynı zamanda, kapitalizmin özel mülkiyete ve piyasaya dayanan bir sömürü sistemi olarak kavramsallaştırılmasından daha kapsamlıdır; Lukács'ın kavramı, bahsi geçen diğer kavramsallaştırmanın kapitalizmin ezel ebed özellikleri olmadığına işaret etmektedir.

Yine Lukács, kapitalizmin muhtemel aşılması meselesine ilişkin olarak da, tarihin devrimci Öznesi olarak proletarya mefhumuna başvuracaktı. Gelgelelim bu düşünce, kapitalizmi özel mülkiyet bazında kavramsallaştıran geleneksel yaklaşımla bağlantılıdır. Bu düşünce, Lukács'ın odaklandığı bürokratikleşme ve rasyonelleşme biçimlerine ışık tutamaz. Yani, Lukács'ın gelenekselci proletarya kuramı, yine kendi analizinin işaret ettiği daha derin ve daha geniş kapitalizm kavramsallaştırması tersleşmektedir.

Lukács, yaklaşımları benzer bir kuramsal gerilim üzerinden anlaşılabilecek olan Frankfurt Okulu kuramcılarını da derinden etkilemiştir. Gelgelelim, burada bu konu üzerinde daha fazla durmayacağım.

Burada vurgulamak istediğim şey, günümüz dünyasında kapitalizmin kaçınılmazlığı ve aleni merkeziliği ile hesaplaşmanın, geleneksel Marksist çerçeveyle ipleri koparacak biçimde sermayenin yeniden kavramsallaştırılmasını gerektirmesidir.

Geriye dönük bir değerlendirme yapıldığında, sermaye hegemonyasının toplumsal/siyasal/ekonomik/kültürel konfigürasyonları –merkantilizmden 19. yüzyılın liberal kapitalizmine ve 20. yüzyılın devlet-merkezli Fordist kapitalizminden günümüzün neoliberal küresel kapitalizmine– tarihsel olarak çeşitlilik göstermiştir. Her bir konfigürasyon –örneğin, sömürüye ve eşitsiz, adaletsiz büyümeye ya da teknokratik, bürokratik tahakküm tarzlarına dair– bir dizi keskin eleştiriye hedef olacaktı. Gelgelelim, bu eleştirilerin her biri belirli eksikliklerle maluldür; bugün şahit olduğumuz üzere, kapitalizm, kendi tarihsel konfigürasyonlarından herhangi biri üzerinden eksiksizce tarif edilemez. Bu durum da sermayenin doğası meselesini, bir toplumsal ya-

şam formu olarak kapitalizmin özü meselesini ortaya çıkarmaktadır.

Bu makale, kapitalizmin, bahsi geçen toplumsal formasyonun herhangi bir dönemi ile sınırlı olmayan özüne dair eleştirel bir kavrayışa katkıda bulunmak amacındadır. Burada, kapitalizmin merkezinde, Marx'ın sermaye kategorisi vasıtasıyla kavramaya çalıştığı çoklu tarihsel konfigürasyonlarla ilişkili tarihsel olarak dinamik bir sürecin olduğunu ileri sürüyorum. Şayet eleştirel bir kapitalizm kuramının kendi nesnesini yeterince karşılaması gerekiyorsa, modern dünyanın bu özsel niteliği mutlaka kavranmak durumundadır. Kapitalizme dönük bu türden bir kavrayışa, ancak çok yüksek bir soyutlama düzeyinde ulaşılabilecektir. Nihayet böylesi bir kavrayış, tarihsel olarak belirlenen toplumsal hareketlerde ifadesini bulan ve tarihsel olarak değişen öznelliklerin yanı sıra, kapitalizm dahilindeki dönemsel değişimlerin analizi için de bir kalkış noktası olarak iş görebilecektir.

Ben burada, Marx'ın kapitalizmin en temel ilişkilerine dönük analizi üzerinden yeniden düşünmeye girişerek, Marx tarafından yazılanlara kendi bağlamlarına herhangi bir atıfta bulunmaksızın dayanmak yerine, Marx'ın kategorik analizinin sistematik karakterini yeniden kurmayı deniyorum.

Burada, Marx'ın olgun eleştiri kategorilerinin tarihsel olarak modern, bir başka deyişle kapitalist topluma münhasır olduğunu ileri sürüyorum. Tarihsel özgüllük mefhumuna doğru bu dönüş, Marx'ın kendi kuramının tarihsel özgüllüğü mefhumuna da bir dönüşe neden olmaktadır. Marx'ınki de dahil olmak üzere hiçbir kuram, bu kavramsal çerçeve dahilinde, tarih-aşırı bir geçerliliğe sahip değildir.

Bu önerme –Marx'ın, örneğin insanlık tarihinin altında diyalektik bir mantığın yattığı düşüncesinde ifade edilene benzer tarihe, topluma ve emeğe ilişkin erken dönem kavramsallaştırmalarının pek çoğu da dahil olmak üzere– bütün tarih-aşırı mefhumların tarihsel olarak görecelileştirildiği anlamına gelir. Ancak Marx, bu mefhumların tarih-aşırı geçerliliğini tartışırken, bu türden mefhumların hiçbir zaman geçerli olmadığını da ileri sürmüş olmaz. Bunun yerine, bir yandan tarihsel olarak kapitalizme özgü olan şeylerin tarih-aşırı olarak ele alınabileceğini gösterirken, diğer yandan bu mefhumların geçerliliğini kapitalist toplumsal formasyon ile sınırlı tutar. Buradan hareketle Marx, tarihe ya da topluma genel olarak yaklaşan kuramları, ona göre sadece kapitalist döneme özgü olan kategorileri eleştirmiştir.

Gelgelelim, bu türden mefhumlar sadece kapitalist toplum için olsaydı, Marx, bu mehfumların söz konusu toplumun belirli karakteristikleri açısından geçerliliğinin zeminini ortaya koymak durumunda kalacaktı. Marx, kapitalist toplumu niteleyen toplumsal ilişkilerin en temel biçimini her şeyiyle açığa çıkarmanın ve bu temelde, kapitalist toplumun alttan alta nasıl işlediğini açıklamaya niyetli bir kuram geliştirmenin peşindeydi. Bu temel kategori metadır. Marx "meta" terimini, toplumsal pratiğin yapısallaştırılmış bir biçimini oluşturan ve bir yandan da insanların eylemlerini, dünya görüşlerini ve eğilimlerini yapılandıran toplumsal ilişkilerin tarihsel açıdan belirli bir formunu tasarlamak üzere işe koşmuştur. Pratiğe değgin bir kategori olarak meta, hem bir toplumsal öznellik hem de bir toplumsal nesnellik formudur.

Marx tarafından da analiz edildiği üzere, toplumsal ilişkilerin meta formunu karakterize eden şey, emek eliyle

oluşturulmuş olması, nesnelleştirilmiş biçimde var olması ve ikili bir karaktere sahip olmasıdır.

Metanın tanımını açıklığa kavuşturmak adına, Marx'ın kapitalizmde emeğin tarihsel özgüllüğü kavramsallaştırması iyice açıklanmalıdır. Marx, kapitalizmde emeğin "ikili bir karakter"e sahip olduğunu ileri sürer: o hem "somut emek" hem de "soyut emek"tir. "Somut emek", bizim emek faaliyeti olarak kabul ettiğimiz şeyin belirli biçimlerinin bütün toplumlarda insanların doğa ile olan etkileşimlerini dolayımlaması olgusuna atıfta bulunur. "Soyut emek" ise sadece genel olarak somut emeğe atıfta bulunmakla kalmaz, aynı zamanda çok farklı bir kategoridir de. Soyut emek, kapitalizmde emeğin, aynı zamanda, emek harcama faaliyetine içkin olmayan kendine has bir toplumsal işleve de sahip olduğuna işaret eder: Soyut emek, yeni bir toplumsal karşılıklı bağımlılık biçimini dolayımlamaktadır.

Bu hususu biraz açmama izin verin: Metanın bütünün temel yapılandırıcı kategorisi olduğu bir toplumda, emek ve emeğin ürünleri, başka toplumlardaki gibi geleneksel bağlar, normlar ya da açık iktidar ve tahakküm ilişkileri – yani, açık toplumsal ilişkiler– üzerinden toplumsal olarak bölüşülmez. Bunun yerine, bizzat emek, başkalarının ürünlerinin elde edildiği bir tür sözde-nesnel araç olarak hizmet etmesiyle bu ilişkilerin yerini alır. Böylece, insanların ürettiklerini tüketmediği fakat bununla birlikte kendi emeklerinin ya da emek ürünlerinin başkalarının ürünlerini elde etmenin zorunlu, özde-nesnel bir aracı olarak işlediği bir durumla birlikte yeni bir karşılıklı bağımlılık formu ortaya çıkacaktır. Emek ve emek ürünleri, bu türden bir araç olarak iş görmeleriyle, bu işlevi açık toplumsal ilişkiler üzerinden fiilen ele geçirmiş olurlar.

Marx'ın geç dönem çalışmalarında emeğin toplumsal yaşam açısından merkeziliği kavramsallaştırması, tarih-aşırı bir önerme sayılmamalıdır. Bu önerme, maddi üretimin her zaman toplumsal yaşamın bir önkoşulu olduğu gerçeğine atıfta bulunmaz. Yine bu önerme, maddi üretimin, genel olarak toplumsal yaşamın ya da özel olarak kapitalizmin en temel boyutu olduğu anlamına da gelmemektedir. Bunun yerine burada, kapitalizmde o toplumu temelden karakterize eden bir toplumsal dolayım biçimi olarak emek tarafından tarihsel açıdan özgül bir inşanın gerçekleştiğine atıfta bulunur. Bu temelde düşünüldüğünde, Marx, modernitenin temel özelliklerini, örneğin onun kapsayıcı tarihsel dinamiğini ve üretim sürecindeki değişimleri toplumsal olarak temellendirmeyi denemektedir.

O halde kapitalizmde emek, hem Marx'a göre tarih-aşırı ve sağduyuya uygun biçimde anladığımız anlamda emektir hem de tarihsel olarak özgül bir toplumsal-dolayımlı faaliyettir. Dolayısıyla emeğin nesnelleştirilmesi de –meta, sermaye– hem somut emek ürünlerine hem de toplumsal dolayımın nesnelleştirilmiş biçimlerine denk düşer. Bu analize göre, kapitalist toplumu en temelden karakterize eden toplumsal ilişkiler, kapitalist-olmayan toplumları karakterize eden –akrabalık ilişkileri ya da kişisel veya doğrudan tahakküm ilişkileri gibi– niteliksel açıdan özgül ve açık toplumsal ilişkilerden oldukça farklıdır. Bu ilişkilerin kendine has bir sözde-nesnel, formel karakteri vardır ve bu ilişkiler düalistiktirler: Her ikisi de toplumsal olmaktan ziyade "doğal" gibi görünen ve doğal gerçekliğin toplumsal kavramsallaştırmalarını koşullayan soyut, genel, homojen bir boyutun aykırılığı ile somut, tikel, maddi bir boyut tarafından nitelendirilmektedir.

Kapitalizmin altında yatan toplumsal dolayımın soyut karakteri, o toplumda hakim olan zenginlik formunda da ifadesini bulmaktadır. Marx'ın "emek değer teorisi," genellikle zenginliğe ilişkin bir emek teorisi olarak, yani piyasanın işleyişini açıklamayı ve emeğin her zaman her yerde zenginliğin (servetin) yegane toplumsal kaynağı olduğunu ileri sürerek sömürünün varlığını kanıtlamayı amaçlayan bir teori olarak yanlış anlaşılmıştır. Marx'ın analizi, sadece genel olarak servetle ilgili olmaktan ziyade genel olarak emekle ilgilidir. Marx, değeri, kapitalizmde emeğin tarihsel açıdan özgün rolüne bağlı tarihsel olarak özgül bir servet biçimi olarak analiz etmektedir; emek, bir servet biçimi olması nedeniyle aynı zamanda bir toplumsal dolayım biçimidir de.

Marx, değer ile maddi serveti açıkça birbirinden ayrı tutar ve birbirinden ayrı bu iki servet biçimini kapitalizmde emeğin düalitesi ile bağlantılandırır. Maddi servet, üretilmiş olan ürünlerin niceliği üzerinden ölçülür ve emeğin yanı sıra bilgi, toplumsal örgütlenme ve doğal koşullar gibi bir dizi etkenin de bir fonksiyonudur.

Marx'a göre değer, insani emek-zaman tüketimi eliyle ortaya çıkar ve kapitalizmde servetin hakim biçimidir. Maddi servet, zenginliğin hakim biçimi olduğunda, açık toplumsal ilişkiler tarafından dolayımlanır; değer ise servetin öz-dolayımlı bir biçimidir.

Birazdan ele alacağım üzere, Marx'ın sermaye analizi, kendisini maddi servete dayanan bir toplumsal düzen eliyle tarihsel olarak aşma olasılığını hem yaratan hem de sınırlayan, değer üzerine kurulu bir toplumsal sistem analizidir.

İşbu açıklamanın çerçevesi dahilinde, dolayısıyla, kapitalizmi temelden karakterize eden şey, bahsi geçen pratiklerle meşgul olan insanları sözde-bağımlı kılan emek –kalıcı

toplumsal pratik biçimleri– eliyle yaratılan tarihsel olarak özgül, soyut bir toplumsal dolayım biçimidir.

Sonuçta ortaya çıkan şey, tarihsel olarak yeni bir toplumsal tahakküm biçimi olacaktır: insanları kişiliksiz, artan oranda rasyonelleştirilmiş, yapısal zorunluluklara ve sınıfsal tahakküm ya da daha genel olarak devletin ve/veya ekonominin toplumsal gruplaşmalarının ya da kurumsal failliklerinin somut tahakkümü üzerinden düşünüldüğünde yeterince kavranamayacak olan kısıtlamalara tabi kılan bir biçim. Bu biçimin belirli bir yörüngesi yoktur ve her ne kadar belirli toplumsal pratik biçimleri eliyle yaratılmış olsa da hiç analizinin, Foucault'nun modern dünyada iktidar kavramsallaştırması ile yakalamaya niyetlendiği analizinden daha titiz ve belirleyici olduğunu düşünüyorum.)

Bu anlamda önemli olan, Marx'ın değerin büyüklüğünün geçici belirleyiciliğidir. Marx, toplumsal olarak zorunlu emek-zaman üzerinden değerin büyüklüğüne ilişkin tartışmasında, ölçüsü maddi olan bir toplumsal servet biçimi olarak değerin özgüllüğüne işaret eder: Artan üretim, her bir birim zamanda üretilen kullanım-değerlerinin miktarını da arttırır. Gelgelelim bu gidişat, birim zamanda yaratılan değerin büyüklüğünde kısa süreli bir artışla sonuçlanacaktır. Üretim artışı bir kez genel hale geldiğinde, değerin büyüklüğü tekrar temel düzeyine inecektir. Sonuç, bir tür çark dinamiğidir. Üretkenliğin artan düzeyleri kullanım-değerinde muazzam artışlara neden olur. Yine de artan üretkenlik, değerde, kapitalizmde servetin toplumsal biçimi olan değerde uzun süreli orantısal artışlara yol açmaz.

İşbu kendine has çark dinamiğinin değerin geçici boyutundan kaynaklandığını ve bu modelin, örneğin rekabet yoluyla, genelleştirilmesinden kaynaklanmadığını da not düşelim. Kapitalizmin temel toplumsal dolayım biçimlerine

içkin olan tarihsel olarak özgül, soyut toplumsal tahakküm biçimi ise insanların zamanın tahakkümü altına girmesi anlamına gelecektir. Bu tahakküm biçimi, tarihsel olarak meta biçimiyle birlikte ortaya çıkmış olan tarihsel olarak özgül, soyut bir geçicilik biçimine –soyut Newtoncu zamana– bağlıdır. Marx açısından bir hareket kategorisi olan bu dinamik, sermaye kategorisinin de merkezindedir. Bu biçim, değerin sonu gelmez bir biçimde kendi kendine çoğalması sürecine, geniş ölçekli üretim ve tüketim, yaratım ve yıkım döngüleri ortaya çıkaran herhangi bir dışsal *telos* olmaksızın belirli bir yöne sahip bir harekete neden olur. Sermaye kategorisine ilişkin analizine başlarken Marx, önemli biçimde, sermayeyi Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nde "Geist"a atıfla kullandığı aynı dil üzerinden –kendi öz-sürecinin öznesi olan ve kendiliğinden hareket eden bir varlık olarak– tanımlar.[1] Böylelikle Marx, Hegelci anlamda bir tarihsel Öznenin kapitalizmde de aslında mevcut olduğunu ileri sürmektedir. Yine de Marx –ki burası çok önemlidir– bu Özne ile (Lukács'ın yaptığı gibi) proletaryayı ya da insanlığı özdeşleştirmemektedir. Marx Özne'yi sermaye ile özdeşleştirir.

Marx'ın *Kapital*'de yaptığı Hegel eleştirisi, kapitalist ilişkilerin, Özne'nin tam olarak kavranmasını gizlemekle birlikte Özne'ye dışsal olmadığını ileri sürer. Marx, bunun yerine, bütün bu ilişkileri Özne'yi oluşturmaları üzerinden analiz eder. Bu anlamda Marx, olgun dönem kuramsal yaklaşımında, kendisini gelecek toplumda gerçekleştirecek proletarya gibi tarihsel bir meta-özneyi varsaymaz; bunun ye-

---

[1] G.W.F. Hegel, "Preface to the *Phenomenology of Sprit*", *Hegel: Texts and Commentary* içinde, Walter Kaufman (ed.), (Garden City, NT: Doubleday Anchor, 1966), 28; *Capital*, cilt I, 255-256.

rine, bu türden bir kavramsallaştırmanın eleştirisi için bir zemin sunar. Bu yaklaşım, emek tarafından oluşturulan toplumsal bütünlüğün kapitalizmin eleştirisine dönük bir bakış açısı sağladığını ve sosyalizmde gerçekleştirileceğini düşünen Lukács gibi kuramcıların konumundan çok farklı bir konuma denk düşmektedir. *Kapital*'de bütünlük ve bu bütünlüğü oluşturan emek kavramları eleştirinin hedefleri haline getirilmiştir. Tarihsel Özne ise kapitalist formasyonun kalbinde bulunan yabancılaşmış bir toplumsal dolayım yapısıdır. Sermayenin çelişkileri, Özne'nin gerçekleştirilmesine değil, ilga edilmesine işaret eder.

Kapital'de Marx, kapitalizmin tarihsel dinamiğinin kökeninin son tahlilde metanın ve dolayısıyla sermayenin ikili karakterinde bulunduğunu gösterir. Bu dinamiğin merkezinde ise burada ana hatlarıyla tarif edilen çark dinamiği bulunmaktadır. Artık-değer kategorisi, servetin geçici bir biçimi olarak artık-değer olarak değil de sadece bir –artık-değer olarak– sömürü kategorisi olarak anlaşıldığı takdirde, kavranamaz. Bu dinamiğin zamansallığı sadece soyut değildir. Her ne kadar üretkenlikteki, kullanım-değeri boyutundaki değişimler birim zamanda üretilen değerin miktarını değiştirmezse de, neyin verili bir birim zaman sayılacağının belirlenmesini değiştirir. (Soyut) zaman birimi sabit kalır ve yine de sanki (tarihsel) zamanda ileriye itilir. Buradaki hareket (soyut) zamandaki hareket değil, zamanın hareketidir. Hem soyut zaman hem de tarihsel zaman, tarihsel olarak tahakküm yapıları olarak kurulur.

İşbu değer ile kullanım-değeri diyalektiği, göreli artık-değerin ortaya çıkışıyla tarihsel olarak önemli hale gelir ve modern toplumun altında yatan oldukça karmaşık ve doğrusal olmayan bir tarihsel dinamik ortaya çıkarır. Bir yandan, bu dinamik üretimdeki ve daha genel olarak toplumsal

hayattaki süregiden dönüşümler tarafından karakterize edilir. Diğer yandan ise bu tarihsel dinamik, toplumsal hayatın –yani, son tahlilde emekten etkilenen toplumsal dolayımın ve dolayısıyla, canlı emeğin, üretkenlik düzeyi ne olursa olsun (bir bütün olarak toplum üzerinden düşünüldüğünde) üretim sürecinin bir parçası olarak kalmasının– değişmeyen bir özelliği olarak kendi temel koşulunun sürekli biçimde yeniden kurulmasına neden olur. Kapitalizmin tarihsel dinamiği, durmaksızın bir yandan "aynı" olanı yeniden üretirken, diğer yandan "yeni" olanı yaratır. Bu dinamik hem bir başka toplumsal hayat örgütlenmesi olasılığını ortaya çıkarır hem de bu olasılığın farkına varılmasını engeller.

Marx, bu tarihsel dinamiği kendi geliştirdiği sermaye kategorisi üzerinden kavrar. Sermaye geliştikçe, giderek daha az "fiilen" işçilere ait olan güçlerin mistikleştirilmiş biçimi haline gelir. Bunun yerine, sermayenin üretici güçleri, giderek, tarihsel olarak yabancılaşmış bir biçim içerisinde oluşturulan ve artık dolaysız üreticiler olarak görülemeyecek olan (toplumsal açıdan) genel üretici güçler haline gelir. Toplumsal olarak genel bilginin oluşumu ve birikimi, proleter emeğini sürekli daha fazla anakronik kılar; aynı zamanda değer ile kullanım-değerinin diyalektiği de bu türden emeğin zorunluluğunu yeniden ortaya çıkarır.

Bu sermaye analizinin içerimlerinden biri, sermayenin üniter bir bütünlük olarak var olmadığı ve Marx'ın "üretici güçler" ile "üretim ilişkileri" arasındaki diyalektik çelişki kavramsallaştırmasının, içkin olarak kapitalist "ilişkiler" (örn. piyasa ve özel mülkiyet) ile sermayeye dışsal olduğu varsayılan "güçler"(emek) arasındaki çelişkiye atıfta bulunmaz. Bunun yerine, sermayenin iki boyutundan biri söz konusudur. Çelişkili bir bütünlük olarak sermaye, ana hatlarıyla çizmeye başladığım karmaşık tarihsel dinamiği üre-

ten şey, kendisinin açılması olasılığına işaret eden bir dinamiktir.

Bir başka yaşam biçimine izin veren çelişki, aynı zamanda, bir başka yaşam biçimini tahayyül etme olasılığına da izin vermektedir. Yani bu kuram, nesnesini kavradığı aynı kategoriler vasıtasıyla kendi –kendi olanaklılıklarını açıklayabildikleri eleştirel kuramdaki bütün çabaların ortaya çıkardığı taleplerin– zeminini de kurmaktadır.

Burada tarif ettiğim dinamik, kendini oluşturan bireylerden sözde-bağımsız olması nedeniyle içkin bir tarihsel mantığın özelliklerine de sahiptir. Bir başka deyişle, Marx'ın olgunlaştırdığı bu kuram, tarihi artık bütün toplumları sürükleyen bir tür güç olarak görmemekte, genel olarak tarihin dinamiğinin belirli bir yöne sahip olduğunu varsaymamaktadır. Fakat bu kuram, modern toplumu, belirli bir yöne doğru süregiden bir dinamik olarak karakterize eder ve bu tarihsel dinamiği meta ve sermaye kategorileri üzerinden ifadesini bulan toplumsal biçimlerin ikili karakterine atıfta bulunarak açıklamaya çalışır. Bir tarihsel dinamiğin varoluşu, artık, bir tabiyet göstergesidir.

İşbu değerlendirmede, eleştirel Marksizan görüş, postyapısalcılığa, İkinci Enternasyonal Marksizmine olduğundan daha yakındır. Yine de, özerk işlemeyen tarihi, söylemsel olarak adeta yok edilebilecek bir anlatı olarak değil, aşılmak zorunda olunan bir tahakküm yapısı olarak değerlendirir. Buradan bakıldığında, insan failliğini bu türden belirli tahakküm yapılarının varlığını parantez içine alan tesadüflere odaklanarak kurtarmaya dönük her türden girişim –ironik olarak– son derece güçsüzleştirici girişimlerdir.

Parantez içerisinde, toplumsal formasyonun çelişkili karakterini, meta ve sermaye kategorinde ifadesini bulan düalistik formlara yerleştirmek yoluyla, Marx'ın çelişki mef-

humunu tarihselleştirdiğini de not etmek gerekiyor. Genel olarak gerçeklik ya da toplumsal ilişkiler düşüncesi, bu analiz çerçevesinde, aslında, ancak metafizik biçimde benimsenebilecek fakat açıklanamayacak biçimde çelişkili ve diyalektiktir. Yine bu düşünce, ister diyalektik isterse evrimsel olsun tarihe bu türden içkin bir gelişimsel mantık atfeden herhangi bir teorinin, kapitalizm için söz konusu olanı genel olarak tarihe de uygulamakta olduğunu ileri sürer.

Kapitalizmin burada ana hatlarıyla tarif ettiğim karmaşık dinamiğini anlamak, modern toplumda büyümenin gidişatının ve üretimin yapısının (teknolojik değil) eleştirel toplumsal bir analizine de yolu açacaktır. Artık-değer kategorisi, geleneksel yorumcuların dile getirdiği üzere sadece artığın işçi sınıfı tarafından üretildiğini göstermekle kalmaz, aynı zamanda, kapitalizmin mutlak ve denetimden çıkmış bir "büyüme" biçimi tarafından karakterize edildiğini de gösterir. Bu çerçeve dahilinde, kapitalizmdeki ekonomik büyüme sorunu, geleneksel Marksist yaklaşımlarca sıklıkla vurgulandığı gibi sadece kapitalizmin kriz yüklü olmasıyla ilgili değildir. Esasen sorunlu olan –doğal çevrenin giderek daha çok imha edilmesine yol açan– şey büyüme biçiminin kendisidir. Bu yaklaşıma göre, şayet üretimin nihai hedefi artık değerden ziyade niteliği artan ürünler üretmek olsaydı, büyümenin gidişatı da farklı olabilirdi. Yine bu yaklaşım, kapitalizmde toplumsal emeğin yapısına ve üretimin doğasına dönük eleştirel bir analiz için bir zemin de sunmaktadır.

Bu yaklaşım, endüstriyel üretim sürecinin, her ne kadar artan biçimde toplumsallaştırılmışsa da, özel kapitalistler tarafından kendi hedefleri doğrultusunda kullanılan teknik bir süreç olarak kavranmaması gerektiğini de göstermektedir. Ana hatlarıyla tarif etmekte olduğum bu yaklaşım ise

bunun yerine, bu süreci, doğası gereği kapitalist olarak değerlendirir. Sermayenin üretkenlikte sürekli artışa doğru yönelimi, esasen maddi zenginlik üretimini doğrudan insan emeği tüketiminden bağımsız hale getiren kayda değer teknolojik karmaşıklığın üretken bir aygıtına yol vermektedir. Bu da, sırasıyla, emek zamanda toplumsala yayılan geniş ölçekli azaltmalara ve doğa ile emeğin toplumsal örgütlenmesinde temelden değişimlere kapıyı aralamaktadır. Yine de kapitalizmde bu olasılıkların farkına varılmaz. Her ne kadar kol emeğinden giderek artan bir kayma söz konusu da olsa, teknolojik açıdan karmaşıklaştırılmış üretimin gelişmesi insanların büyük kısmını parçalanmış ve tekrara dayanan emekten kurtarmaz. Benzer şekilde emek zaman da toplumsal olarak genel bir düzeye inmez, bunun yerine, çoğu kişi açısından artmakla birlikte eşitsiz biçimde dağıtılır. (Emeğin fiili yapısı ve üretimin örgütlenmesi, bu anlamda, sadece teknolojik terimler üzerinden hakkıyla anlaşılamaz; kapitalizmde üretimin gelişmesi toplumsal terimler üzerinden de anlaşılmak zorundadır.)

Burada ana hatlarını çizdiğim bu yeniden yorumlamaya göre, Marx'ın kuramı, burjuva bölüşüm ilişkilerinin (piyasa ve özel mülkiyetin) geleneksel eleştirisinin çok ötesine geçmektedir; bu yorumlama, bir sömürü eleştirisi ile servetin ve iktidarın eşitsiz bölüşümünün eleştirisinden daha fazlasıdır. Bu yeniden yorumlama, bunun yerine, modern endüstriyel toplumun kendisini kapitalist olarak görür ve kapitalizmi, öncelikle, soyut tahakküm yapıları, bireysel emeğin ve bireysel varoluşun artan parçalanması ve dizginlerinden boşanmış kör bir kalkınmacı mantığa sahip olması üzerinden eleştirel biçimde analiz eder.

Bu yaklaşım işçi sınıfını, kendi olumsuzlamasının cisimleşmesinden ziyade kapitalizmin kritik ve en temel unsuru

olarak görür. Yine, kapitalizm-sonrası toplumu, toplumsal bir dolayımlama faaliyeti olarak emek eliyle oluşturulan dinamik bir soyut zorunluluklar sisteminin yanı sıra, proletaryayı ve üretimin proleter emeğe dayanan örgütlenmesini aşmak üzerinden yeniden kavramsallaştırır. Bir başka deyişle bu yaklaşım, kapitalizmi aşmayı, emeğin ve zamanın genel yapısında gerçekleşecek bir dönüşüm üzerinden yeniden kavramsallaştırır. Bu anlamda da hem proletaryanın gerçekleştirilmesine dönük geleneksel Marksist kavramsallaştırmadan hem de ulusal ve küresel olarak emeğin ve zamanın eşitsiz bölüşümü çerçevesinde bir alt-sınıf yaratmak yoluyla ulusal işçi sınıflarını "ilga etmeye" dönük kapitalist tarzdan farklılaşır.

Bu yeniden yorumlama girişimi, analizin odağını piyasa ve özel mülkiyetten alıp dolayım tarzına taşıyarak, kapitalist bir liberalizm-sonrası topluma dönük eleştirel bir kurama, ve yine, her ne kadar eksikli bir biçimde de olsa, sermayenin tarihsel yadsınmasını temsil eden toplumsal kiplerden ziyade birer alternatif (ve başarısız) sermaye birikimi biçimi olarak "fiilen mevcut sosyalist rejimler" olarak adlandırılagelen devletlere dönük bir eleştirel kurama zemin sunabilecektir.

Burada ana hatlarıyla çizilen analizin mantıksal soyutlama düzeyi her ne kadar son otuz yıldaki yapısal dönüşümlerin altında yatan özgül etkenler meselesini derhal yanıtlamıyorsa da, bahsi geçen dönüşümlerin toplumsal olarak temellendirilebileceği ve tarihsel olarak anlaşılabileceği bir çerçeve sunabilir. (Bu analiz, bir yandan post-endüstriyel kuramın önemli görüşlerinin pek çoğunu içerebilecek biçimde modern toplumun doğrusal-olmayan gelişme dinamiğine dönük bir kavrayışa zemin sunarken, diğer yandan, bu dinamiğe içkin kısıtlamaları ve dolayısıyla –özellikle de

bilim ve teknolojinin artan önemi düşünüldüğünde– toplumsal hayatın fiili örgütlenmesi ile örgütlenebilme biçimi arasındaki mesafeyi açıklığa kavuşturmaya çalışmaktadır.)

Bu yorum, soyut, sözde-nesnel toplumsal ilişkiler ile üretimin, çalışmanın doğasını ve kapitalizmde büyümenin zorunluluğunu toplumsal temeline yerleştirmeye ve bunlara eleştirel yaklaşamaya niyetlenmesi nedeniyle, aynı zamanda, son yıllardaki yeni toplumsal hareketlerin ve bunlarda cisimleşen ve ifadesini bulan tarihsel olarak kurulmuş çeşitli dünya görüşlerinin anlaşılmasına dönük verimli bir hareket noktası sağlayabilecek şekilde bir dizi güncel kaygıya, tatminsizliğe ve özleme yanıt vermeye de başlayabilecektir. Yine bu yorum, neoliberal küresel kapitalizmin farklı etkilerine karşı popülist, fetişleştirilmiş muhalefet biçimleri olarak "köktencilik" biçimlerinin küresel ölçekteki yükselişine dönük bir yaklaşım da geliştirebilecektir.

Nihayet, bu yaklaşım, sadece demokratik siyasete uygun olmayan gerçek toplumsal güç eşitsizliklerini analiz etmesiyle değil, aynı zamanda, sermayenin küresel dinamiğinin demokratik self-determinasyon üzerine dayattığı sistemsel kısıtlamaların da toplumsal olarak kurulmuş olduğunu –ve dolayısıyla siyasal tartışmaların meşru birer konusu olduğunu– ortaya koymasıyla da demokrasinin toplumsal önkoşulları meselesine ilişkin içerimlere sahiptir.

Bu yorum, değer teorisinin önemi üzerine kökten biçimde yeniden düşünmesiyle ve kapitalizmin doğasını yeniden kavramsallaştırmasıyla, kapitalizme dönük eleştirel kuram ile diğer türden toplum kuramları arasında süregiden tartışmanın koşullarını da değiştirmektedir. Bu yorum, geçerli bir modernite kuramının, bir yandan modern dünyanın kapsayıcı doğrusal-olmayan yönelimli dinamiğini, onun ekonomik büyüme biçimini ve onun üretim sürecinin doğa-

sını ve izlediği yörüngeyi toplumsal olarak temellendirmekte, diğer yandan, kültüre ile maddi yaşam ve yapı ile eylem gibi kuramsal ikiliklerin üstesinden gelmekte mahir bir özdüşünümsel kuramı olması gerektiğini de kesin biçimde ileri sürmektedir.

Ortaya koyduğum bu yorum, bahsi geçen türden meselelere yanıt ararken, çağdaş toplum kuramı tartışmalarına ve bununla bağlantılı olarak da toplumsal evrenimizin uzun erimli dönüşümlerine dönük kavrayışımıza katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

LİBERAL PRODÜKTİVİZMİN AÇMAZLARI[1]

Alan Lipietz

Liberal-prodüktivizm, Britanya'da Margaret Thatcher'ın ve Birleşik Devletler'de Ronald Reagan'ın iktidara geldiği 1970'lerin sonunda ortaya çıkan büyük dönüm noktasını esinleyen bir dünya görüşü (ya da toplumsal paradigma) olarak tanımlanabilir. Bu yaklaşım, uluslararası ekonomi danışmanı ve düzenleyici organların (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü [OECD], Uluslararası para Fonu [IMF], Dünya Bankası) büyük kısmına hakim duruma gelip, Avrupalı sosyalistlerce de benimsenen 1980'lerin tamamen yeni kalkınma modelinin (kabaca da olsa) ortaya çıkışının arkasındaki güç olmuştur. Artık çokça dile getirildiği üzere bu model, çok sayıda ülkenin karşı karşıya kaldığı gerçekliğin yanı sıra dünya düzeni üzerinde kayda değer bir etkiye sahip olmuş olmasına karşın, artık pek de makul değildir. Fransa'da liberal-prodüktivizm, her daim sağa ve sola sahip

---

[1] Kaynak: *Towards a New Economic Order: Postfordism, Ecology and Democracy*. New York ve Oxford: Oxford University Press, 1992: 30–47

bir paradigma olmasıyla, RPR'den[2] Sosyalist Parti'ye uzanan geniş merkezine hakim olmuştur. Bu dünya görüşü, kriz yaşayan Fordizmin yıkıntıları üzerinde kurulmuştur (bu görüş, asıl gücünü, Fordizmin bu çöküşünden alır).

Yeni Bir Model

Liberal-prodüktivizm şöyle bir şeydir: Bir "teknolojik devrim" yaşıyoruz; ancak 1970'ler-de devletler ve sendikalar eliyle dayatılan kısıtlamalar –sosyal yardım, refah devleti, kirlilik-karşıtı yasalar vb.– firmaları sermayeden mahrum bırakarak ve "acılı fakat zorunlu değişimleri" engelleyerek teknolojinin özgürce gelişmesinin önüne geçti. Dolayısıyla, diye devam ediyordu bu argüman, bırakın şu sınırlılıklardan kurtulalım; topal ördeklere, bürokratik ve verimsiz kamu hizmetlerine devlet desteği vermeyi keselim; ve kâr getirmeyen faaliyetlerden kurtularak faiz oranlarını arttıralım. Böylece serbest piyasa yeni teknolojilerle uyumlu bir yeni kalkınma modelini kendiliğinden kuracaktı. Bu yeni teknolojiler, onların uygulamalarının kapsamı nedeniyle özünde esnektir ve dolayısıyla devletin düzenlemeyi beceremediği çeşitli ve bireyselleşmiş taleplere yanıt verebilecektir. Yine bu yeni teknolojilerin, ihtiyaç duyduğu devasa yatırım nedeniyle, en büyük devletlerin bile kontrolünde olmayacak biçimde, küresel ölçekte doğrudan konuşlandırılması gerekmektedir.

Bu türden argümanlar, muzaffer on dokuzuncu yüzyıl burjuvazisinin iyimserliğini –ancak vadesi dolmuş hukuk

---

[2] The *Rassemblement pour la République* 1986'dan başkanlık seçimlerinin ikinci turunda sosyalist François Mitterrand'a karşı sağın adayı olarak çıkıp yenildiği 1988 yılına kadar Fransa başbakanı olan Jacques Chirac'ın partisidir.

kuralları ve pratiklerinin kısıtlamalarıyla zarar görebilecek olan "üretici güçlerin gelişimi"nin erdemlerine sarsılmaz bir güveni– yansıtır. Bu iyimserlik hem eski liberalller hem de ilk Marksistlerce benimsenirken, bunlar arasındaki tek fark, ilkinin "çok fazla devlet kontrolü"nden, ikincinin ise "piyasada çok fazla anarşi olmasından" şikayet etmesiydi.

Ne ki on dokuzuncu yüzyıl liberalizmiyle günümüzün liberal-prodüktivizmi arasındaki temel bir farkı da vurgulamak önemli. Bunlardan ilki, herkesin mutluluğunu yurttaşları bireysel zenginleşme peşinde koşmaya teşvik ederek sağlamaya çalışıyordu. Burada teknik ilerleme ve serbest girişim hedefinin herkesin zenginleşmesi vasıtasıyla mutluluğa denk düştüğü "faydacı", "kişisel çıkara dayalı" bir liberalizm söz konusuydu.

Kuşkusuz, yeni liberalizmin Ronald Reagan gibi en iyi yandaşları da onun bu yönünü reddetmez. Fakat, sıklıkla ve özellikle Fransa'da, yeni liberalizmin dili, şeylerin doğasının duygusuz zorunluluklarına indirgenen biçimde eski liberalizmin cazibesinden yoksun kılınmıştır. Kuralsızlaştırma, serbest ticaret ve teknolojik değişim, üç farenin, mantıksızlığı nedeniyle durdurulması mümkün görünmeyen bir çarkın içinde birbirlerinin peşi sıra sürekli koşması misali, hakim hale gelmiştir. "Serbest ticarete ve serbest girişime gerçekten neden ihtiyacımız var?" sorusuna verilen yanıt "Üretim sistemini modernize etmek için" olacaktır. "Neden üretim sistemini modernite edelim?" sorusunun yanıtı ise "Uluslararası rekabetle baş edebilmek için"dir. Bir başka deyişle, eskiden açıktan söylenmeyen şeye doğrudan bir dönüş söz konusudur: "Biriktirin, biriktirin; yasa da budur, peygamberler de." "Üretken modernizasyon", felsefecilerin deyimiyle mutlak bir buyruk haline gelir ve bunun araçları ise serbest ticaret, serbest girişim, esneklik ve kuralsızlaş-

tırmadır. Bundan böyle herhangi bir siyasal ya da ahlaki doğayı üst düzeyde meşrulaştırmaya gerek yoktur.

Bu, liberal-prodüktivizmin artık kendisini meşrulaştırmakla ya da toplumsal bir konsensüs yaratmakla uğraşma ihtiyacında olmadığı anlamına gelmez. Gelgelelim, bu uyumu inşa etmek bundan böyle ekonomi politikalarının önceliği değildir ve yine halen politikaların bir hedefi olup olmadığı da şüphelidir. Artık "anavatan", yani yurttaşların bağlı olduğu kolektivite şirket ya da piyasadan ibarettir.

Bir firmada yöneticiler ile işçiler bir topluluk oluşturur: Bir bakıma herkes aynı gemidedir. Rekabet fırtınasına göğüs germek adına omuz omuza verirler –ya da kemerlerini sıkarlar. Sendikaların görevi ise –geriye sendika kaldıysa tabii– artık işverenlerin çıkarlarına karşı işçilerin çıkarlarını korumak değildir. Şirket yöneticilerinin otoritelerine saygı duyulmalıdır; yapılabilecek olan en iyi şey, onlara, herkesin –yani, dış dünyanın tehdidi altındaki şirket üyelerinin– yararına kolektif verimliliği geliştirmeleri üzerine sağlam tavsiyelerde bulunmaktır.

Piyasa, girişimcilik ve mücadelecilik ruhuyla herkese "kazanma" şansı verir; "bir şeyler kazanma" değil, sadece kazanma, diğer insanları tepeleme şansı. Fransa'da 1986 seçimlerinde Sosyalist Parti'nin sloganı "*Vive la France qui gagne*"* idi. Kuşkusuz kaybedenler de olacaktır fakat tüketicilere en iyi hizmetleri, en iyi ürünleri sağlayan kazananların yol açtığı bedeldir bu (işte burada liberal-prodüktivizmin üslubu yeniden "ilerici" hale gelir). Dahası, diyelim ki duvara tosladınız, diğerlerinin başarısı size ikinci bir şans verecektir; eğer çok fazla soru sormazsanız, zenginlerin hiz-

---

* "Fransa Kazansın" – ç.n.

metçileri olarak, ayakkabılarını parlatarak, onlara birinci sınıf restoranlarda yerlerini göstererek, onların masalarından düşen kırıntılarla hayatta kalabilirsiniz...

Ötekilere –hastalara, engellilere, sürekli işsizlere ve istihdam edilemez olan kişilere– kim bakacak peki? Devlet değil ya da sadece "huzursuzluğu" engellemeye yetecek kadar asgari oranda devlet; bırakın onlara akrabaları yada komşuları baksın. Pierre Rosanvallon[3] buna "dayanışmayı sivil topluma yeniden dahil etmek" diyor. Refah devletinin bürokratik yollarının canı cehenneme; dayanışmaya dönük idari yaklaşımın canı cehenneme!" "Sivil toplum" (yani, devlet dışındaki her şey) yönetimi üstlenecektir. Bunun anlamı, en eski "refah" rejimine –gönüllülük sektörüne– ve onun, işyerlerinde ve evlerinde bütün bu mücadelenin kurbanlarının yaralarını sarmakla mükellef olan "doğal uzmanlara" (kadınlara) bir geri dönüştür.

Liberal-prodüktivizmin "toplumsal paradigma"sını kabaca şu şekilde açıklayabiliriz:

- Bugün artık "kesin" kabul edilen prodüktivist teknoekonomik buyruğa daha fazla vurgu ve toplumun demokrasiden türeyen açık tercihleri düşüncesinin ortadan kalkması (ihracat ihtiyacı nedeniyle ithalat, ithalat ihtiyacı nedeniyle ihracat);
- Firmaların, daha önce anavatan tarafından yürütülen rolü ("rakiplere karşı bir arada durmak zorundayız" rolünü) üstlenmesiyle toplumsal varoluşun parçalanması ve işleyiş ortamı haline gelen dünya piyasası;

---

[3] Liberal-prodüktivizmin (sol taraftan) ideologu ve refah devleti eleştirmeni.

- Bireyi, açık disiplinden müzakere edilmiş katılıma kadar değişen yollardan firmalara entegre etmek; fakat bütün bunların kolektif bireysellikle (sınıfsal ya da iş temelli dayanışma ile) değil, bireysel temelde olması;
- Refah devletinin artık güvenceye alamayacağı şeylerin sorumluluğunu üstleneceği varsayılan "sivil toplum" (ki aslında aile demek oluyor) düşüncesiyle birlikte ulusal bir kolektiviteye aidiyete dayanan idari tarzda bir dayanışmanın topyekûn erimesi.

Son tahlilde liberal prodüktivizm, ilk olarak, bireylerin kolektiviteye uyumunun ancak kendi çıkarlarına uygun olması halinde meşrulaştırıldığı ve kolektivitenin kendine dahil bireylerin çıkarlarıyla ilgilenmediği; ikinci olarak ise kolektivitenin ancak ona hakim olanların –yani "kazananların"– çıkarları kaybedenleri kanatları altına almayı gerektirebilecek bireycilikleri vasıtasıyla kolektif bir anlam edindiği bir hiyerarşik bireycilik anlamına gelmektedir.

Bu modelin açmazlarına yönelik herhangi bir eleştiri, onun rasyonalitesine ve verimliliğine dönük bir değerlendirmeyle işe başlamak durumundadır. Bu model, analizlere karşı dirençli ve insanlara ikna edici gelen bir modeldir. 1985 yılı itibariyle, tıpkı korporatizmin ve onun faşist varyantlarının 1938 yılı civarında önündeki her şeyi silip süpürmesi gibi, galip gelmiş gibi görünüyordu. Liberal-prodüktivist model, tartışmaya açık fakat gerçek olan bir tür istikrar vaat eder. Geçmişte de feodal beyler kendi köylülerine diğer feodal beylerin saldırılarına karşı koruma ve aynı zamanda çalışma karşılığında toprak "vaat ederlerdi." Belirli bir toplumsal düzen, genelleştirilmiş çatışmanın varlığıyla meşrulaştırılır ve bütün sistem böylece uzun süre istikrarını korur. Bu düzen doğal olarak savaşlar, akınlar ve temelsiz

ayaklanmalarla sürekli biçimde rahatsız edilir, fakat bir feodal hiyerarşiyi dönemin sert koşullarına karşı koruma olarak kabul edilebilir kılan da budur.

Peki, liberal-prodüktivizm mikro düzeyde sürekli istikrarsızlığa dayanan bu türden bir genel istikrardan tatmin olabilecek midir? 1980'lerin ikinci yarısında kuşku uyandırmaya başlayan şey de budur. Şimdi, modeldeki gerilimleri analiz edelim.

Parçalanmış bir toplum

Liberal-prodüktivizm her şeyden önce yoğun bir toplumsal kutuplaşmaya yol açar. Ortaya çıkan sonuç, yukarıdakiler ile aşağıdakilerin ve iyice sıkıştırılmış bir merkezin var olduğu bir "iki-tabakalı toplum" ya da bir "kum saati toplumu" olarak tarif edilebilir. Birleşik Devletler'in çarpıcı biçimde "Latin Amerikalaşması"nda (ya da "Brezilyalaşması"nda) olan da budur. Yukarıda, rekabetin kazananları (zenginler, güçlüler, karar alıcılar, sert tipler) kaldığı kadarıyla teknolojik devrimin avantajlarından faydalanırlar. Ortada, giderek daha küçük ve daha istikrarsız hale gelen bir yarı-vasıflı işçiler grubu, kuşkusuz, başta istihdam alanı olmak üzere sosyal devlet güvencesinden bir dereceye kadar yararlanmaktadır, fakat bunlar Fordizm zamanında olduğu gibi gerçek ücretlerde artış bekleyemezler. En alttaki "iş arayanlar" kitlesi ise yerel yönetimlerin liberal modelin insanileştirilmiş bir versiyonunu ne kadar benimsediğine göre değişen biçimde az ya da çok kamusal yardımdan ya da aile desteğinden faydalanırlar. Yoksulların kaderi, tıpkı feodalizmde olduğu gibi başka kişilerin "Hıristiyan ruhu"nun insafına bağlıdır.

Bu türden gelişmelerin siyasi sonuçları malum: yine, sistemi istikrarsızlaştıran kitlesel isyanlar (ki bence muhtemel sonuçların en iyisidir) ya da bireysel suçun yaygınlaşması ihtimaliyle birlikte on dokuzuncu yüzyılın o meşhur "tehlikeli sınıflar sorunu"na geri dönüyoruz. Bireysel suç meselesi, toplumun yukarıdaki üçte ikilik kısmının ve en alttaki üçte birlik kısmının (en azından bir bölümünün) suç "tehdidine" karşı korkuyla bir araya geldiği liberalizmin düzenleme ilkesine bir dönüş anlamına gelebilecektir. Bir siyasi argüman olarak "kanun ve nizam" meselesi; başıbozukların, topyekûn "potansiyel suçlular"[4] –siyahiler, varoşlardan gelen gençler vb.– olarak yaftalanabilmesine ve de onların dışlanmasına imkân vermek açısından bir hayli etkilidir. Yoksul insanların bir kısmının zenginleri yoksul halka karşı savunmak adına güvenlik görevlisi olarak istihdam edilerek kazançlı bir mesleğe başlamak bile mümkündür.

Rio de Janerio'dan Los Angeles'a, bu model, işe yaradığını göstermiştir. Bu modeli harika bir gelecek bekliyor: Önceden de olduğu gibi bireysel eylemden "sınıf mücadelesine" uzanarak kısır döngünün kırılmasını sağlayacak olan "en alttaki üçte birlik tabaka" tarafından girişilen herhangi bir kolektif eylem, Fordizm'in çöküşünden sonra kolektif dünyevi ideallerin de çöküşüyle ciddi biçimde sınırlanmaktadır. Kolektif idealizm, sıklıkla, dini tarikatlar, köktencilik vb. arkaik formlara sığınmaktadır. Ancak Fordist tarzda ilerici düşünce (Avrupa'daki Marksistler, Üçüncü Dünya'daki kalkınmacı-milliyetçiler) dışında bir ilerici dünya görüşü

---

[4] Fransız sosyal devlet kurumlarının, arka planları nedeniyle "suçlu" olmaya yazgılı kentsel çöküntü alanlarında yaşayan gençleri tanımlamak için kullandığı jargon budur.

vasıtasıyla ezilenleri ve ötekileştirilenleri özgürleştirmeye dönük bir mücadele yeniden başlayabilecektir. Daha gidecek çok yolumuz var fakat liberal-prodüktivizmin kaderi ya büyük bir risk ya da büyük bir fırsat olabilecek bu büyük adımı atmamıza bağlı.

Taylorizm'den hatalı bir çıkış

Gelgelelim bu model halihazırda üretim ile ilgili bir başka sorunla daha karşı karşıyadır. Neoliberal düşüncede genellikle geçerli olan ücret oranının düzenlenme tarzı düşünüldüğünde, Fordist emek-süreci modelinin krizinin bir çözümü yoktur. Aslında, firmalar ile işçiler arasındaki kurumsal bağlantıların mümkün olduğunca azalmasıyla, işçiler ile yaptıkları iş arasında daha da büyük bir uçurumun oluşması tehlikesi vardır – işçiler daha az bilinçli şekilde de olsa üretkenlik ve nitelik kavgasına dahil olurlar.

Kuşkusuz bu sorunun cevabının arandığı yer de o meşhur "teknolojik devrim"dir. Araba tamirhanelerinde ya da üretim hattı çevrimlerinde robotlar günde 24 saat durmaksızın çalışarak ve asla greve gitmeyerek, işçilerin montaj hattının akışını yavaşlatmaları ya da işlerini iyi yapamamaları sorununu çözecektir.

"Teknoloji," elektronik bile olsa maalesef kendi kendine çalışan bir şey değildir. Teknoloji, makineleri yaratmak üzere sarf edilmiş emek ile (hat üzerinde iş görüyor olsun ya da olmasın) operatörlerin, teknisyenlerin ve mühendislerin canlı emeği arasındaki belirli işbirliği biçimlerini temsil eder. Otomatikleştirilmiş teknoloji, teoride, hat üzerinde çalışan işçilerin gayri resmi ve mantıksız olanlar da dahil, her türden bilinçli müdahalesinden kurtulmamıza izin vermektedir –zorunlu makineleri tasarlayacak mühendislere ve

montaj ve doğru düzgün işletim için teknisyenlere ihtiyaç duyar; sonrasında ise bırakın hiçbir becerisi olmayan insanlar bu canavarı hammadde ve bir yığın bilgisayar verisiyle beslesin ve geriye kalan molozları süpürsün! İşbu vasıfsız insanlar ise hazırda bekleyen işsizler ordusuyla kolayca ikame edilebilecektir. Çalışmanın kavramsallaştırılması ile işleyişi arasındaki bu türden ilişkileri, bölgeler-arası ya da uluslararası düzeyde büyük şirketler ile taşeronları arasında kurmak daha kolaydır. Kentsel alanlarda kurulmuş ve üst düzey vasıflı ve yüksek maaşlar alan personellere sahip büyük şirketler, makine tasarımlarını ve nihai ürünlerin satışını tekellerine alırlar ve yaygın işsizliğin olduğu daha yoksul alanlarda faaliyet gösteren şirketleri kendi uyduları haline getirmek için fiili üretimi taşeronlaştırırlar.

"Neo-Taylorist" olarak da adlandırılabilecek olan bu türden bir emek süreci modeli, kuşkusuz fazlasıyla makuldür ve Birleşik Devletler'de, Britanya'da ve Fransa'da üretim sektörünün yanı sıra hizmet sektöründe de norm haline gelmiş durumdadır. Abartarak söylersek, bu modeldeki atölyeler, Dünya'da masalarında oturan mühendislerin Jüpiter'e yolladığı uzay keşif modülleri gibidirler. Çok güzel, fakat ya bir şeyler ters giderse? Uzay araştırmalarında her şeyin bir yedeği ve bir ikinci yedeği vardır; bir otomatikleştirilmiş atölyede ise makinenin alındığı şirketin satış sonrası ya da bakım onarım servisini aramak durumundasınızdır ki bu da bizi tekrar Taylorizm'in asıl sorununa götürecektir: otomatikleştirmeye (ve dolayısıyla yatırıma) dönük bir yarış ve daha az "yerinde" üretkenlik kazanımları söz konusudur çünkü sürekli biçimde makinelerle çalışan, makineleri ayarlayan ve makineleri geliştiren kişiler mevcut değildir.

Peki, otomasyon teknolojisi neden başka şekillerde değil de bu şekilde uygulanmıştır? Temelde siyasi nedenlerle –

üretim hattı ve büro siyaseti meseleleri. Taylorizm'in esas amacı zanaatkâr-işçilerin yeteneklerinin açık ve asli müdahalesini sona erdirmek iken, neo-Taylorizm vasıfsız işçinin, süpermarket kasiyerinin, büro sekreterinin kalıcı, gizli ve mantığa aykırı müdahalesini ortadan kaldırmaya çalışır. Neo-Taylorizm'in 1970'li yıllarda işçilerin bu paradoksal rolü reddettiği ve bunu işe gelmeyerek gösterdiği ve protesto amaçlı iş yavaşlatmaların söz konusu olduğu durumlarda zafere ulaşmış olması doğaldı. Fiat şirketi yönetimi, Torino'daki fabrikasında, yönetimin otoritesinin yeniden tesis etmek adına Robotgate, Digitron ve LAM adlı neredeyse tamamen otomatikleştirilmiş atölyeler kurmuştu; burada otomasyonun maliyeti en uygun teknik verimlilik için gereken yatırımı kat be kat aşacaktı. Fiat'ın "Fordist" işçilerinin yenilgiye uğratılmasının ardından, 1980'li yılların başında şirket yönetimi "endüstriyel ilişkilerin parçalandığı bir zamanda tasarlanan LAM sisteminin ilginç fakat tek seferlik bir gelişme olduğunu, bu sistemin çok pahalı olduğunu, çok fazla yer kapladığını ve daha az karmaşık bir kuruluma nazaran daha sık bozulduğunu" itiraf etmek zorunda kalmıştı.[5]

Benim ve İtalyanlar da dahil işverenlerin savunduğu alternatif ise, açıkça, "daha az karmaşık" olan fakat gerçek zaman dahilinde fiili üretim noktasında hat üzerinde çalışan işçilerin yeteneklerini seferber eden sistemler bulmaya çalışmaktır. Bu sistemler işçilerin o, "paradoksal" rolünü devre dışı bırakır; makine tasarımı, makine bakımı ve hat

---

[5] Alıntı Giancarlo Santilli tarafından "L'automatisation comme forme de contrôle social" ("Bir Toplumsal Denetim Biçimi Olarak Otomasyon") makalesinde yapılmıştır, *Travail*, 8, 1985.

üretimi arasında bir diyalog kurar; hatta belki de makine bakımı ile hat üretimin işlevlerinin birleşmesine olanak sağlar. Bunun anlamı, birden fazla alanda yüksek vasıflı olan işçi gruplarının kendi makinelerini ayarlayabilmesi ve tamir edebilmesi ve tasarımcılara tavsiyelerde bulunabilmesi ve hatta onlarla işbirliği yapabilmesidir. Bu süreç, aynı üretim sürecine dahil şirketler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesiyle –makineleri tasarlayanlar ile onları kullananlar arasında sürekli bir etkileşim ve diyalogla– bir arada yürütülmelidir. Taşeronluğun yerini "ortaklık" almalıdır.

1980'li yıllar, Japonya, Batı Almanya, İsveç ve nihayet İtalya gibi şirketlerin bu emek süreci modelini tercih ettiği ülkelerde yeni teknolojinin devreye sokulması çok daha verimli olduğunu gösterecekti; bunun kanıtı da bu ülkeler grubunun ticaret savaşlarından kazançlı çıkmış olmalarıdır. Bir başka deyişle, bugün, çalışmanın kol gücüne dayalı görünümlerini entelektüel görünümlerinden ayırt etmek adına teknolojiyi Taylorizm yoluyla son noktasına dek zorlayarak kapitalizmin yaşlanma eğilimini tersine çevirebilecek işaretler mevcuttur.

Fakat Taylor'ın birbirinden ayırdığı şeyleri yeniden birleştirmenin bedeli ne olacaktı? Şayet işverenler kendi çalışanlarının yetenek ve girişkenliklerini kabul ederse, bunları nasıl kendi çıkarları doğrultusunda kullanacaktı ve çalışanlarına işlerine kendilerini daha fazla adadıkları için ne gibi bir ücret vermeye hazır olacaktı? Bu soruların Japonların o yanıltıcı "kalite çemberleri" kavramını işe koşmaya çalışan (özellikle de Fransa'daki) pek çok işveren açısından hiçbir yanıtı yoktu. "Size daha iyi bir mesleki tatmin sağlıyoruz. Sizin bize teşekkür etmeniz gerekiyor." Bu yaklaşım zaman zaman işe yaradı; en azından bir süreliğine... –Örneğin, erkekler bunu kısa bir süreliğine eğlenceli bulmuştur.– Fakat

kadınlar, yeni sistemin dikkatlerini ve zekalarını tamamen meşgul ederken "ikinci iş"leriyle –alışveriş, ne yemek yapacağını düşünme, çocuk bakımı– ilgili düşünmeye zamanlarının kalmayacak olması nedeniyle fiziksel olarak zorlanır hale geleceklerdir. Kadınlar, aynı ücreti almaları halinde, akışkan sürece sahip işlerde çalışmayı "standartlar" dahilinde çalışmaya tercih edeceklerdir. Yöneticilik, "kol işçileri"ni küçümsemesinde haklı çıkmıştır.

Daha kötüsü ise ücret ilişkisinin "liberal" düzenleme tarzlarının, "esnekliğe" ve geçici işe daha fazla önem vermeleriyle, çalışanlar açısından emek süreçlerini geliştirmeye ya da "kendi" şirketlerinde kaliteli ürünler veya hizmetler sunmaya bilinçli biçimde dahil olduklarını hissetmelerinin neredeyse imkansız hale gelmesine denk düşmesidir. Çalışanların [sürece] "dahil olarak" kendi uzun vadeli çıkarlarının kendi şirketlerinin çıkarlarıyla bağlantılı olduğunu duyumsamak zorundadırlar. Çalışanlar açısından tek çözüm, çalışmalarının karşılığını almalarıdır; bir başka deyişle, yeni bir "büyük uzlaşmaya" ihtiyacımız vardır.

Bu soruna dönük yaklaşımlardan biri, meselenin işçilerin, katılımları karşılığında ikramiye, terfi ya da ücret artışı aldıkları bireysel müzakere vasıtasıyla çözülmesidir; şayet işçiler katılmak istemiyorlarsa işten ayrılabilirler. Bu durum da şirket içinde ve dışında yeteneklere ve katılıma dönük pazarlığa yol açar ki bu bir tür "kurumsallaşmış dalkavukluk"tur. İşçiler işverenlerine sadece zamanlarını değil, aynı zamanda işbirliğine diğer meslektaşlarından daha fazla hazır oluşlarını da satarlar. Vasıflı çalışanlar arasındaki rekabete dayanan bu model, Philippe Messine[6] tarafından, meş-

[6] Phillipe Messine, *Les Saturniens* (Paris: La Découverte, 1987).

hur Silikon Vadisi'ndeki bilgisayar personeli piyasasına atıfta bulunan bir terim olarak "Kaliforniya modeli" olarak adlandırılmaktadır. Burada, sadece sayıca fazla olan yarı-vasıflı işçilerden farklı olarak yönetici konumundakilerin bile kendilerini çalışanlara dahil gördüğü Fordist modelin "ücretli toplumu"nun aksine, ücret ilişkisinin bir "yeniden-pazarlığı" söz konusudur: Çalışanlar birer bireysel girişimcidirler fakat bazıları kendi emeklerini başkalarına bir ücret karşılığında doğrudan satmaktadırlar.

Emek süreci açısından neo-Taylorizm'den oldukça farklı olan bu model, aslında liberal-prodüktivizm bağlamında onunla mükemmel derecede uyumludur, fakat emek gücünün aynı kesimi için geçerli değildir. Aynı fabrika ya da aynı büro dahilinde vasıfsız ve yarı-vasıflı işçilere neo-Taylorizm ve daha vasıflı çalışanlara ise bir "bireysel müzakereye dayanan katılım" uygulamak mümkündür.

Bu akıl yürütmeyi daha da ileri bir noktaya götürebiliriz: Büyük firmalarda güvenceli istihdam ve toplu sözleşme geçerlidir, ama taşeron firmalarda ve *fast food* gibi tüketici hizmetlerinde kadınları, göçmenleri ve engelli insanları çalıştırmak mümkündür. Japonya ya da Günter Wallraff'ın *Ganz unten*[7] [*En Alttakiler*] kitabında tarif edilen Almanya, emek gücünün daha üst basamakları geçmişin Fordist sosyal kazanımlarını sürdürürken ve kalite ve üretkenliğe dönük kavgaya derinlemesine dahil olurken, geri kalanların neo-Taylorist geçici istihdama maruz bırakıldığı bu iki-tabakalı toplumun örneklerindendir.

---

[7] Günter Wallraff, *Lowest of the Low* (Paris: Methuen, 1988); Almanca orijinali: *Ganz unten* (Cologne: Kiepenhauer & Witsch, 1985).

Japon emek ekonomisi uzmanı Masahiko Aoki'nin "işçilerin demokrasisi"[8] olarak adlandırdığı bu emek-süreci modeli tarzında, *şirket açısından düşünüldüğünde* liberal-prodüktivist ilkelerin kapsamı dışına çıkmış oluyoruz. "Girişimcilerin özgürlüğü," aslında, bu girişimcileri dolaylı olarak yapılagelişle ya da doğrudan toplu sözleşmeyle çalışanlarına bağlayan sözleşme üzerinden sıkı biçimde sınırlandırılmıştır. Çalışanların bağlılıkları karşılığında işleri güvence altına alınır ve çalışanlar teknik değişimler ve benzer meseleler hakkındaki müzakerelere sürekli dahil olurlar.

Buna "işçi demokrasisi" demek muhtemelen çok ileriye gitmek anlamına gelir fakat Aoki "işçi demokrasisinin çıkmazı"na da vurgu yapar: Pratiğin müzakereli katılım olduğu şirketler dikkatli olmalıdırlar çünkü liberal bir dünyada faaliyet yürütmektedirler. Çalışanları, ancak bağlılıkları daha yüksek satışlara yol açtığında bir şeyleri güvenceye alabilirler ve bu da, piyasanın çökebilecek olması ya da rakip şirketlerden birinin daha iyi iş çıkarabilecek olması nedeniyle kesin değildir. Bu nedenle, kolektif uzlaşma, mümkün olan en küçük sabit çalışanlar grubu –"tehlikeli rakipleri" püskürten bir tür ücretli aristokrasi– ile sınırlı tutulmak durumundadır. Bu model, serflerin bir kısmının diğerlerine karşı kralın şövalyeleri haline gelmeleri durumu haricinde bir başka feodal model örneği olarak görülebilir.

Benim önereceğim uzlaşma ise bütün çalışanlar açısından çok daha avantajlıdır; fakat Japon uzlaşmasının kapitalist bakış açısından bakıldığında bile Anglo-Sakson ya da Fransız liberal-prodüktivizminden halen daha çekici göründüğü de doğrudur...

---

[8] Bkz. Masahiko Aoki, "Intrafirm Mechanisms, Sharing and Employment," *The Golden Age of Capitalism* içinde, ed. Stephan Marglin ve Juliet Schor (New York ve Londra: Oxford University Press, 1990).

Ekonomik istikrarsızlığın dönüşü

Liberal-prodüktivizmin üçüncü büyük sorunu ise makroekonomiktir – 1980'li yılların başında Britanya'da ve Birleşik Devletler'de yaşanan aşırı üretim krizlerinin tekrarlanması ve toplumsal talepte 1930'ları andıran dönemsel düşüşler yaşanması; ve (1989-1990'da olduğu gibi) bu ülkeler ticaret açıklarını idare edilebilir oranlara düşürdükçe bu sorunların yeniden ortaya çıkacak olması.

Fordizm örneğinde, talepteki artış bir anlamda programlanmış bir artıştı. Girişimciler, bütün işverenlerin çalışanlarının ücretlerini toplu biçimde arttırması ya da azaltması nedeniyle, piyasaların genişlemesi açısından güvence altındaydılar. Bu nedenle de, aslında daha fazla sermaye malları çağrısında bulunacak, ücretliliği yaygınlaştıracak vs. biçimde yatırım yapmak girişimcilerin çıkarınaydı. Liberalizmdeki düzenlemelerle birlikte ise girişimciler, sadece diğer girişimcilerin davranışlarını izleyerek piyasaya dair ipuçları elde edebiliyorlardı. Girişimciler, şayet komşularının "yatırımcı ruh hallerinin" yükselişte olduğunu düşünürlerse yatırım yapıyorlardı (ekonomistler buna "ekonomik moral" derler). Dolayısıyla her bir girişimcinin davranışı diğer girişimcilerin tahminlerini geçerli kılıyordu, ta ki birkaç bankacı, toptancı ya da girişimci talebin artık halihazırdaki yatırımlarla örtüşmediğini görene kadar; sonuç ise panik, borsa çöküşleri ve üretimde düşüş oluyordu.

Toplam ücretlerde açıktan koordine edilmiş bir artış olmaması halinde bu talep yönetimi eksikliğine dönük klasik çözüm, büyük yatırım projelerine ya da silahlanmaya dönük kamusal harcama yapmaktı. Ne paradoks ama! Bir liberal-prodüktivist birikim rejimi, ancak vergileri düşük tutarken çok harcama yapan bir hükümet ile sorunsuz işleye-

bilirdi. Birleşik Devletler'de 1983'ten 1988'e kadar olan da budur. 1987 yılı itibariyle herkes, borsanın çökmesine yol açan bu türden bir açığın sürdürülemeyeceğini düşünür hale gelmişti. Gelgelelim açığın yüksek oranda seyretmeye devam etmesiyle Birleşik Devletler de 1988'de büyümeye devam etti; Birleşik Devletler'in açığı sürdürebildiğini gören diğer ülkeler de açığı sürdürdüler. Göreceğimiz üzere bu durum, uluslararası ödemeler dengesi nedeniyle sonsuza kadar devam edemez – bir ülke sürekli borç biriktirerek diğer ülkeleri de kendisiyle birlikte sürüklemeye devam edemez.

Büyük uluslararası bozukluk

Liberal-prodüktivizmin karşı karşıya olduğu dördüncü ve uluslararası boyutu dahilindeki sorun ise serbest ticarettir. Görmüş olduğumuz üzere, Fordizm'in altın çağı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşik Devletler'in dünyayı şekillendirmesine yarayan kısıtlanmamış bir açık-piyasa sistemine yenilmiş değildir. Uzun vadeli çıkarlar dahilinde Japonya'nın ve Batı Avrupa'nın belirli bir derecede korumacılıkla var olmaya devam edecek şekilde yeniden inşasına izin verilmiştir. Aynı zamanda bağımsız Üçüncü Dünya ülkeleri de kendi kalkınma politikalarında korumacılığı uygulamışlardır fakat bunlar ciddi rakipler değildirler. İşler, 1960'ların sonunda, önce Batı Avrupa ve Japonya'nın, ardından ise yeni sanayileşen ülkelerin benzer üretkenlik oranlarını yakalaması ya da daha düşük ücret seviyeleri vasıtası sonucu Kuzey Amerika'nın rekabet seviyesini yakalamasıyla bozulmaya başlayacaktır. Piyasalar ve hatta üretim kanalları bile uluslararası hale gelmiştir fakat uluslararası düzeyde halen daha ulusal düzeyde Fordist uzlaşma-

larla kıyaslanabilecek biçimde talebi yönetecek herhangi bir düzenleyici mekanizma mevcut değildir.

Liberal-prodüktivizmin bu sorunlara tepkisi ise bir bakıma mantıksızdır –bu çözüm daha az örgütlenme, hatta daha az düzenleyici mekanizma gerektirmiştir. Serbest ticaretten ise hem ekonomileri birbirine "uyumlu hale" getirmesi hem de büyümeyi karşılıklı olarak teşvik etmesi beklenmiştir. Bunların ikisi de gerçekleşmemiş, daha da kötüsü, serbest ticaretin (çok fazla ithalat ve çok az ihracatla açıkları azaltan ya da açıklara izin vererek sermaye yatırımlarını ve borçlanmayı teşvik eden) uluslararası dengesizlikleri "uyumlu hale getirmesinin" tek yolu dünya çapında büyümeyi sınırlayıcı etkisi olmuştur. İşin aslı, 1970'ler ve 1980'lerdeki büyüme daha büyük dengesizlikler pahasına elde edilmiştir.

Dengesizliklerin petrol krizleri sonucunda daha da kötü hale geldiğini hatırlamamız faydalı olacaktır: Petrol ihraç etmeyen ülkeler, ithal ettikleri petrolün parasını ödeyebilmek için diğer malların ihracatını arttırmak zorunda kalmıştır. Bu ülkeler ödemelerini "krediyle" –yani, açıklarını azaltmaksızın– yaptıkları sürece işler kısmen iyi gitmiştir ("krizin ilk aşaması"). Ardından Birleşik Devletler kendi açığını yurtiçi talebi azaltarak kapatmış (ikinci aşama), böylece dünyanın geri kalanını ekonomik durgunluğa sürüklemiştir. Sonrasında ise tekrar büyümeye başlamış ve diğerlerini de buna katmıştır, fakat açığını büyütmek pahasına.

Bu hamle temelde çok mantıklıdır. Serbest-ticaret ortamında, ticaret açıkları, belirli ülkelerin rekabet içinde üretme kapasitelerine göre çok hızlı büyümesinden kaynaklanır. Yine gördüğümüz üzere, emek süreci modeline ilişkin olarak yapılan yanlış tercih ABD'nin Japonya ya da Batı Almanya'ya karşı rekabet gücünü yerle bir etmiştir. Bu du-

ruma karşı iki muhtemel tepki vardır. Ya açığa sahip olan ülkede bir ekonomik durgunluk yaratılacak ya da bu ülkenin para ödünç almasına –yani, uyum *göstermemesine*– izin verilecektir. Fakat açık veren bütün ülkeler vergileri arttırarak ya da kamu harcamalarını kısarak ekonomik durgunluğa girerse, o zaman ihracatı kim yapacak? Bunun yerine, açık veren ülkelerin borçlanması durumunda da bu ülkelerin kredileri teşvik etmek için faiz oranlarını arttırması gerekecek ve bu yüksek faiz oranları kısa zamanda uluslararası norm haline gelecektir. Bu durumda girişimciler finansal yatırımları mal üretiminden daha kârlı bulacaklar ve üretime yatırım yapmaya son vereceklerdir.

Bütün bu durumlarda, talepte büyümeyi düzenleyen yaygın mekanizmalardan yoksun ülkeler bir serbest ticaret ortamında bir araya getirildiğinde ise sonuç, durgunluk ya da en iyi ihtimalle istikrarsız büyüme olacaktır. Birazdan göreceğimiz üzere, Avrupa Topluluğu buna iyi bir örnektir fakat Üçüncü Dünya'nın durumu ise geçmişten gelen borç yükü nedeniyle daha çarpıcıdır. Brezilya gibi bir ihracatçı bir ülke bile halen kendi halkını kemer sıkmaya, daha çok ihraç etmeye ve daha az ithal etmeye zorlamaya devam etmek zorunda kalan yüksek bir borç yüküne sahip olabilmektedir. Gelgelelim Brezilya'da ya da Hindistan'da olduğu gibi yaşam standardı zaten düşük olduğunda, servet bölüşümü ulusal ortalamanın oldukça altında olan en yoksul gruplar açısından aşırı eşitsiz olduğunda ve nüfus hızlı arttığında, başka ülkelerde "kemer sıkma" olarak adlandırılan şey bu ülkelerde sefalete, açlığa ve bütün bir halkın acı çekmesine yol açmaktadır.

1987'de Brezilya, en yoksul grupların alım gücünü kayda değer biçimde arttıran fakat dış borç ödeme kabiliyetini azaltan biçimde fiyatları sabitlemeyi sona erdirdiğinde, bir-

kaç hafta içinde bütün aileler oturdukları evlerin kiralarının artması sonucu yeni yeni büyümekte olan gecekondu semtlerine taşınmak zorunda kalacaklardı. Beş yıl önce Kuzey Amerika'daki ekonomik durgunluk, Noreste ilinin kıtlık yaşadığı bir zamanda Brezilya'nın ihracat seferberliğini sarsmıştı. Dış borç ile sarsılan Brezilya diktatörlüğü, kıtlıktan etkilenen bölgelerde yaşayanlara yardım etmek adına yönetici sınıfların rahat yaşam standartlarında ufacık bir düşüşe yol açma fikrini reddetti. Bir milyon insan öldü; bölgenin başkenti olan Recife'nin merkezinde yerlerde sürünerek ölen insanları gözlerimle gördüm. Uyum dedikleri işte budur!

Fakat son tahlilde bu felaketlerden sorumlu olan Reaganizm, *bırakınız-yapsınlar*'ın yol açtığı çıkmazdan etkilenmekten de kaçamadı. Birleşik Devletler'in ticaret açığı 1980'lerin ortasında muazzam oranlara ulaştığında, Reagan yönetimi kendi seçmenlerine IMF'nin ekonomik durgunluk ve çok büyük bir devalüasyon reçetesini dayatmayı tabii ki reddedecekti. "Herkes kendi başının çaresine baksın" düşüncesinin yol gösterici ilke olduğu bir dönemin ardından, Reaganizm, uluslararası ilişkilerde müzakere, çok-taraflılık ve ortaklık erdemlerini ve devletlerin talebin düzenlenmesi konusundaki aktif sorumluluklarını keşfedecekti. 1985 yılı sonu itibariyle, Birleşik Devletler Batı Avrupa'ya (aslında Batı Almanya'ya) ve Japonya'ya Amerikan ihraç mallarını göndermek adına kendi yurtiçi taleplerini arttırmaları gerektiği tavsiyesinde bulundu. Dahası var: ABD bu ülkelere yalvardı ve onları tehdit etti; nihayet ihracata karşı korunmanın ve ihracatı teşvik etmenin en etkili yolu olarak doları değerini kasten düşürdü.

İşler beklendiği gibi gitmedi ve Birleşik Devletler giderek doğrudan bir korumacılığı hayata geçirmek durumun-

da kaldı. Gelgelelim bu argüman açısından temel mesele, bu fazlasıyla serbest-piyasa yönetiminin, işi OECD'nin 1970'lerin başındaki o eski "işbirliği" doktrinine dönmeye kadar vardırmış olmasıdır. O zamanlar OECD'nin ekonomik danışmanı olan Stephen Marris ilhamını Antik Roma yöneticisi Cato'dan alıyordu ve sürekli bu türden politikaları savunuyordu. Toparlayalım: Dünyanın büyümesinin sorumluluğu ticaret artığına sahip ülkelerin omzundadır. Diğerlerinin ihracatını teşvik etmek adına yurtiçi talebi arttırmak onların işidir. Eklemek gerekir ki eğer bu ülkeler bu işi yapmazlarsa, ticaret açığı olan ülkelerin yeniden korumacılığa dönmesi her anlamda meşrudur.

Bush'un dışişleri bakanı James Baker'ın sorumlusu olduğu Amerikan yönetiminin yeni çok-taraflılığı, korumacılık (ki bunun silahlarından biridir) serbest ticaretten ne kadar uzaksa, o kadar serbest-piyasa modelinden uzaktır. Bu emek süreci açısından ise savunmada kalan ve halen tanımlanmakta olan yeni bir büyük tasarıma kademeli biçimde yol verecek olan türden bir liberalizmdir...

Bu, benim önerdiğim alternatif uzlaşma açısından önemli bir noktadır. Fakat buna gelmeden önce, her iki prodüktivizm tarzı –Fordizm ve onun yerine geçmeye çalışan liberalizm– açısından ortak olan bir krize bakmak gerekecektir: bir başka deyişle, ekolojik krize.

GERİ ALMA*

Paulin Hountondji

"Dışadönüklük" kavramını kalkınma kuramında kullanıldığı biçimiyle, ekonomistlerden, bir başka alana aktarmak üzere ödünç aldım: bilim sosyolojisi alanına.[1]

Aslında, Afrika'daki ve belki de genel olarak Üçüncü Dünya'daki bilim insanlarının, kendilerini, birer bilim insanı olarak sergiledikleri pratiklerin anlamı, bu pratiklerinin akademik çalışmanın bütünlüğünün ekonomisindeki gerçek işlevi ve bu pratiklerinin dünya çapında bilgi üretim süreçlerindeki yeri hakkında sorgulamaları bana oldukça acil bir görevmiş gibi geliyor. "Bugün gidişatın kolayca esneyen halinden hoşnut muyuz, değil miyiz?" Bilimsel araştırma

---

* Kaynak: *The Surreptitious Speech: Présence Africaine and the Politics of Otherness 1947–1987*, ed. V. Y. Mudimbe. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1992: 238–248.

[1] Bu metin, 5-10 Aralık 1988 atrihinde Dakar'da toplanan *Conseil pour le Dévelopement de la Rechcrehe Economique et Sociale en Afrique* 6. Genel Kurulu'na "Recherche et extraversion: Eléments pour une sociologie de la science dans les pays de la périphérie." başlığıyla üç sunum metni halinde yollanmıştır.

sorunlarına sadece bireysel performans ve kariyer açısından baktığımız sürece, mevcut durumu neredeyse hiçbir şekilde eleştirmemiz mümkün değil. Ekipman yetersizliğinden, sanayileşmiş ülkelerdeki grupların sahip olduklarıyla karşılaştırıldığında sayıca az olmaktan ve diğer benzer zayıflıklarımızdan şikayet edip duracağız, ki zaten sürekli bunu yapıp duruyoruz. Gelgelelim bu niceliksel yetersizlikler aslında o kadar da endişe verici değil. Nihayet bu yetersizlikler, buradaki bilimsel araştırmanın halen daha emekleme döneminde olduğunu, büyük endüstriyel metropol merkezlerinkilere oranla görece genç olduğunu ve bilimsel ve teknolojik faaliyetler Afrika'da geliştiği ölçüde zamanla aradaki farkın kapanacağını gösteriyordu. Bu anlamda, biraz sabır gösterilmeli ve mevcut kurumlar ile mevcut üretim miktarı çerçevesinde daha yüksek performansa dönük daha büyük çabalar teşvik edilmeliydi.

Fakat daha yakından bakıldığında, sorunun aslında daha basit olduğu görülür. Niceliksel paralelliklerin, Afrikalı araştırmacıların ya da araştırma ekiplerinin performanslarını tek tek ele almanın ötesine geçmek; kullanılan ekipmanların ve diğer araçların kaynağı, araştırma nesneleri seçiminin modaliteler, seçilen nesnelerin kendisinden doğrudan ya da dolaylı biçimde türediği toplumsal ihtiyaçlar ve diğer pratiğe dayanan talepler gibi şeyleri sorgulamak üzerinden belirli bir merkezin ya da laboratuarın rekabet yeteneğinin ötesine geçmek adına bu ihtiyaçların ve taleplerin ilk defa dikkati çektiği coğrafi konumların, araştırma sonuçlarının gerçek varış noktalarının, bu sonuçların tahsis edildiği, muhafaza edildiği, faydalanıldığı yerin ve tarzın; gerektiği durumlarda uygulanma biçimlerinin; söz konusu araştırma ile sanayi arasındaki, söz konusu araştırma ile genel olarak ekonomik faaliyet arasındaki karmaşık bağlantıların sorgu-

lanması gerekiyor – her seferinde sorular sorarak: Bu araştırma, hangi amaca hizmet ediyor? Bundan kim faydalanacak? Bu araştırma onu üreten topluma kendisini nasıl dahil ediyor? Bu toplum, sonuçları ne dereceye kadar sahiplenmeyi başarabilecek? Ya da aksine, bu toplum sonuçları ne ölçüde kabullenmeyecek?

Meselelere bu açısan bakıldığında, (Afrika'daki bilimsel faaliyet ile endüstriyel metropol merkezlerdeki bilimsel faaliyet arasındaki) farklılığın sadece niceliksel değil, niteliksel de olduğunun; sadece gelişme derecesi ya da düzeyiyle ilgili değil, uyumlandırma ve işleyiş tarzıyla da ilgili olduğunun kolaylıkla farkına varılacaktır. Buradaki araştırmalar dışa yöneliktir, dış görünüme yönelir; her şeyden önce, Afrika toplumunun kendisine doğrudan ya da dolaylı biçimde sorduğu sorulara yanıt vermek üzere kendini merkeze alan ve kendi yolunu izlemek yerine dış ihtiyaçlar eliyle yönetilir ve onlara tabidir.

II

Burada başka yerlerde de önerilen bir çalışmaya atıfta bulunacağım.[2] Üçüncü Dünya'daki bilimsel faaliyet, bana, küresel olarak sahip olduğu bağımlılık pozisyonuyla karakterize olmuş gibi görünüyor. İşbu bağımlılık, ekonomik faaliyetteki bağımlılıkla benzer bir doğaya sahiptir; demek istedi-

---

[2] Paulin J. Hountondji, "Situation de l'anthropologue africain: Note critique sur unc forme d'extraversion scientifi que" (Haziran 1988'de Fransa'nın Cérisy kentinde "Les Nouveaux Enjeux de l'Anthropologie" başlığıyla Georges Balandier moderatörlüğündeki toplanan bir kolokyuma gönderilmiş sunum metni). Gabriel Gosselin editörlüğündeki bir kolektif çalışmada basılacak.

ğim, bu bağımlılığın tarihsel oluşumunun bağlamına bakarsak, onun, Üçüncü Dünya'nın Kuzey ülkelerinin idare ve kontrol ettiği dünya çapındaki bilgi üretim sürecine giderek daha fazla entegre edilmesinin bir sonucu olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Sömürgeci dönem boyunca işgal edilen toprakların, ekonomik düzeyde, metropolün fabrikalarını beslemek üzere birer hammadde deposu olarak işlevselleştirildiği bundan önce binlerce kez dile getirilmiştir. Daha az dile getirilmiş olan şey ise bu toprakların aynı zamanda, metropolün bilimsel faaliyeti açısından da birer hammadde sağlayıcı olarak işlevselleştirilmiş olmasıdır. Sömürge, işlenmemiş ülkeden bunları işlemeyi üstlenen kentteki laboratuarlara ve araştırma merkezlerine iletilmek üzere toplanan yeni bilimsel olguların biriktirildiği uçsuz bucaksız bir Depo'dan başka bir şey değildi ve sadece bu işi becebilenler, kuramsal muamele görmeye, yorumlanmaya ve bilim açısından bilinen ve bilinmeyen olgular bütünlüğü sisteminde uygun bir yere yerleştirilmeye hak kazanıyordu. Bir başka deyişle, eğer sömürgenin ekonomik faaliyeti bir tür endüstriyel vakuma sahipse, bilimsel faaliyet de göze çarpan bir kuramsal vakuma sahip oluyordu. Sömürge, nasıl fabrikalardan yoksunsa, aynı şekilde laboratuarlardan da yoksundu.

Sömürge, kelimenin en geniş anlamıyla, ister pozitif bilimler isterse doğa bilimleri, ister sosyal bilimler isterse beşeri bilimler alanında, isterse diğer bilgi alanlarında olsun bütün disiplinlerin laboratuarda geliştirilmesi zorunluluğu gereğince laboratuarlardan yoksundu. Bütün sömürgelerin, özellikle kavramsal çalışmalara dönük örgütlenen ve donatılan akademik kütüphanelere ve gerekirse –deney yapma olarak adlandırılan– ham olguların doğrulanan bilgiye dönüştürülmesi işlemi için zorunlu olan karmaşık teknik aygı-

ta uygun yerler inşa etmesi gerektiği düşünülüyordu. Öte yandan, metropol laboratuarları sömürgede muazzam bir yeni bilgi kaynağı, kendi veri stoklarını zenginleştirmek ve hem aşırı kapsamlı ve gerçek anlamda evrensel bilgi hem de çevre üzerinde pratik egemenlik yoluyla kendi araştırmalarında bir adım daha atmak adına eşsiz bir fırsat bulmuştu.

Dahası, bir hammadde sağlayıcı olarak sömürge, bilindiği üzere, metropol endüstrisinin ürünleri açısından bir satış yeriydi de. Gelgelelim, yine daha az dile getirilmiş olan şey, sömürgenin aynı zamanda metropolün bilimsel araştırma ürünlerinin de aynı şekilde satış yeri olmasıydı. Bu anlamda, Dahomya (ki bugün Benin olarak adlandırılıyor) pazarında (eskiden ve bugün hâlâ Dahomyalıların ürettiği) palmiye yağından Fransa'da üretilen "Palmolive" sabununu bulabiliyor; öte yandan, Dahomya ya da diğer tropik ülkelerde alandan toplanarak Paris'teki Ulusal Haritacılık Enstitüsü laboratuarlarında hazırlanan Damohey coğrafyası ders kitapları ve haritalarıyla karşılaşabiliyoruz. Yine burada kent merkezlerinde biriktirilmiş bilginin ve bu bilginin endüstriyel sömürüsünün teknolojik uygulamaları sonucunda ortaya çıkmış lokomotifleri, araçları, çeşitli makine ve ekipmanları içeren bir başka sektör de mevcuttur. Sömürge, aynen endüstriyel ürünlerin bir tüketicisi olması, her alanda ürün ithal etmesi ve bu şekilde bilinmesi gibi bilimin de tüketicisiydi. "Fabrikasyon" kökenli ve tarzda ürünler hakkında yerel halk hiçbir şey bilmiyordu ve dolayısıyla bu ürünler onlara gerçekdışı ve denetim altına alınamaz, kendi gündelik gerçekliklerinin üzerinde yaldızlı bir cila olarak mucizevi şekilde yerleştirilmiş şeylermiş gibi geliyordu.

Bu periferik bilimsel "tüketiciliğin" biçimlerini ve yöntemlerini, bu tüketiciliğin önemini kavramak, tüketim ile az çok kuruluş safhasında olan bilimsel üretim arasındaki iliş-

kiyi, daha doğrusu asimetriyi hesaplamak adına, farklı ülkelerdeki ya da aynı ülke içindeki farklı faaliyet alanlarındaki bilimsel ve teknolojik bağımlılığın derecesine ilişkin kesin bir gösterge sağlayabilecektir; dolayısıyla onu detaylarıyla incelemek ilginç olabilir. Dahası, sömürgelerden merkezi araştırma laboratuarlarına "ithal edilen" olguların ve ham bilgilerin doğasını ve göreli önemini incelemek de, bu olguları ve bu bilgileri, aynı ülkelerdeki fabrikalara ithal edilen hammaddelerle karşılaştırmak ve bu iki "hammadde" kategorisi arasındaki yaklaşık ayrıma dair kriterler geliştirmek bakımından ilginç olabilir. Bu türden bir ayrım, bizzat sanayi hammaddelerinin de zaman zaman kendi fiili dönüşümünden önce kent merkezinde "bilimsel" bir muameleye maruz kalmasının mümkün olması nedeniyle kolayca yapılamaz.

Nihayet, tarihsel ve epistemolojik bir bakış açısından hareketle, Avrupalı bilimlerin Üçüncü Dünya'ya ne borçlu olduğunu değerlendirmek, bu yeni veri ve bilgi yığınına dönük kuramsal muameleden devşirilen bilginin doğasını ve kapsamını değerlendirmek ve bu keşiflere dayanan yeni disiplinlerin (tropikal coğrafya, tropikal tarım, Afrika sosyolojisi, antropoloji, vs.) gerçek işleyişini ve aynı keşifler vasıtasıyla daha eski disiplinlerde meydana gelen değişimleri değerlendirmek de ilginç olabilir.

Gelgelelim, bu karmaşık meseleleri çözmenin yeri burası değil. Burada şimdilik, sömürgenin metropolün ekonomik faaliyeti açısından işlevselleştirilmesi ile sömürgenin metropolün bilimsel faaliyeti açısından işlevselleştirilmesi arasındaki gerçek paralelliği, her iki durumda uygulanan nakil stratejilerini, yani, fabrikaları beslemek için kaynak maddelerin çıkarılması ile üniversiteleri ve kentteki araştırma merkezlerini beslemek için bilginin çıkarılması arasındaki güçlü

benzeşimi, bütün bu süreçlerin bir arada işlediğini not etmek yeterli.

Kuşkusuz bu benzetme, örneğin, altın, fildişi ve palmiye yağı ya da fıstık yağının nakledilmesi onu üreten ülkeyi maddi olarak yoksullaştırırken, bilginin "çıkarılmasının" sömürgeyi ürettiği bilgiden mahrum kılmıyor olması nedeniyle kusursuz bir benzetme değildir. Ancak bizim meselemiz açısından bu fark pek de önemli değil.

Dahası var. Evet, bu fark önemli değil ve iki nakil biçimi arasında çok güçlü bir benzeşim varlığını sürdürüyor fakat işin en önemli boyutu, bu ikisinin tek bir sürecin birbirini tamamlayan parçaları olması: Dünya ölçeğinde bir birikim sürecinin. Genel olarak bilimsel faaliyet, aslında, ekonomik faaliyetin kendine has bir modalitesi olarak düşünülür; fakat bilimsel faaliyet aynı zamanda, her ne kadar burada üretilen nesneler bilgi nesneleri, yani kavramlar, entelektüel ve maddi olmayan nesneler olsa da, bir üretim faliyetidir. Bu anlamda, Üçüncü Dünya'nın ilhakının, onun dünya çapındaki kapitalist sisteme ticaret ve sömürgeleştirme yoluyla entegre edilmesinin, aynı zamanda, maddi zenginliklerin kurutulmasının, sırların ve diğer kullanışlı bilgilerin gasp edilmesi üzerinden entelektüel ve bilimsel sömürü ile bir başka düzeyde de sanat çalışmalarının metropol bölgelerdeki müzeleri doldurması ile ele ele gitmesi anlamında bir "bilimsel" yön içermesi de doğaldı.

III

Burada bahsettiğimiz dönem kesinlikle sona erdi fakat geride izleri kaldı. Ekonomik açıdan ("ekonomi"nin dar anlamıyla) bir endüstriyel vakumdan ne kadar bahsedilezse, bilim alanında bir kuramsal vakumdan da o kadar bahsedi-

lemez. Eski sömürgeler bugün artık fabrikalara ve yer yer yoğun bir endüstriyel faaliyete sahiptir ve bir başka düzeyde de yer yer oldukça iyi donatılmış üniversiteleri, laboratuarları ve araştırma merkezleri vardır.

Gelgelelim fabrika sayısındaki bu artış, bildiğimiz üzere, otantik bir kalkınmadan ziyade, Samir Amin'in sözlerine atıfta bulunursak, kalkınmaksızın büyümeye yol açmıştır. Otomobiller ve diğer benzer türden endüstriyel birimler için seri üretim hatlarının kurulması, yine, bir dışa yönelim mantığına teslim olmuşlukla malûldür. Yeni-sömürgeci sanayi, kitlesel ölçekte kentli orta sınıfın ihtiyaçları üzerinden tanımlanmaya devam etmektedir: Halk için tüketim maddeleri üretmek yerine ayrıcalıklı bir gruba dönük lüks tüketim maddeleri üretmeyi hedefler. Dolayısıyla yeni-sömürgeci sanayi, –kalkınmanın gerçekte yapması gereken biçimde– nüfusun en geniş tabakalarının yaşam standartlarında herhangi bir kolektif iyileşme sağlayamaz.

Ben ise kişisel olarak, dışadönüklüğü kesinlikle sona erdirmiş olmayan çevre ülkelerde entelektüel ve bilimsel üretim yapılarının (üniversiteler ile araştırma merkezlerinin, kütüphanelerin, vs.) sayısındaki artışın, halen, bilginin çıkarılmasını kolaylaştırma, dolayısıyla pekiştirme, sır olanın gizliliğini ihlal etme, "geleneksel" araştırmacılığı marjinalleştirme, Güney'deki ulaşılabilir olan bütük kullanışlı bilgiyi Kuzey eliyle idare ve kontrol edilen dünya çapında bilgi üretim sürecine yavaşça fakat emin adımlarla entegre etme işlevini gördüğünü düşünüyorum. Bir başka deyişle, bizzat bu bilimsel üretim yapıları, aynı zamanda, seri üretim hatları ve ithal ikamesi yapılarıyla tam da aynı nedenle dışadönüklüğü güçlendirmekte, çevrenin merkeze bağımlılığını pekiştirmektedir.

İşbu dışadönüklüğün belirtilerine dair şunlardan bahsedilebilir:

1. Bizim ülkelerimizdeki bilimsel faaliyet, büyük oranda merkezde üretilen laboratuar ekipmanlarına bağlıdır. Biz hiçbir zaman bir mikroskop üretmiş değiliz; bu durum, bugün daha da sofistike hale gelen ve bugünün en son teknolojiyle donanmış araştırmalar için zorunlu olan yeni ekipmanları açısından daha da fazla geçerlidir. Böylece zincirin ilk halkası olan araştırma araçlarını ve bilimsel üretim araçlarını üretme konusunda zaten dışarıda kalmış durumdayız.

2. Bizim bilimsel pratiğimiz büyük oranda Kuzey'deki kütüphanelere, arşivlere, yayınevlerine, yayınlanmış ve yayınlanmakta olan dergilere ve diğer süreli yayınlara; daha genel olarak da insanlığın bilimsel hafızasının şekillendiği ve büyük oranda ve esas olarak Kuzey'de yoğunlaşmış olan araştırma sonuçlarının korunması ve dolaşıma sokulması üzerine belirli konumlara sahip olanlarına bağımlıdır. Tabii son birkaç on yılda Güney ülkelerinin de bu alanda gerçekleştirdiği muazzam ilerlemeyi kabul etmek gerekir. Kuşkusuz, burada ve orada üniversite kayıtları, çeşitli dergiler ile süreli yayınlar ve sayısı artan etkili yayınevleri vasıtasıyla hayata geçirilen biçimde yoğun bilimsel yayın ve yayımcılık faaliyeti de takdire şayandır. Yine de bu alanda sağlanan ilerleme, süreci tersine çevirecek kadar güçlü değildir. Bunun kanıtı, bu yayınların en kalabalık ve en sadık okurlarını yine Kuzey ülkelerinde bulmayı sürdürüyor olmaları yönündeki temel olgudur. Kuşkusuz buradaki mesele şikayet etmek değil, fakat olguyu dile getirmek, analiz etmek ve onun önemini ortaya çıkarmaktır.

3. Burada gerçek anlamda kuramsal bir dışadönüklüğe değiniyoruz; araştırmacılarımızın her zaman Kuzey'de Güney'de olduğundan daha çok tanındığı ve okunduğu olgusuna: Halen ciddiyetini koruyan olgu ise ilk bakışta tamamen dışsal olarak görülen fakat aslında bizzat araştırmacılarımız tarafından kendi yaklaşımlarına uyguladıkları kuramsal modellerin yanı sıra araştırmalarının temalarına ilişkin seçimlerini belirlerken, onları kendi yönelimlerini ve çalışmalarının içeriğini değiştirecekleri denli içselleştirmiş olduklarıdır. Dolayısıyla Üçüncü Dünya araştırmacısı, kendisini, bilimsel çalışmasının kendi sanal asistanlığının ait olduğu Avrupa kamuoyunun beklentileri ve ilgileri tarafından yönlendirilmeye bırakma yönünde bir eğilime sahiptir.

4. Bu kuramsal dışadönüklüğün başka şeylerle birlikte sonucu şudur: Çevre ülkeler üzerine araştırmalar genellikle doğrudan çevreyi ilgilendirir; yerel bağlamla sıkı ilişkisini korur, spesifik olanda sıkışıp kalır, evrensel olana ulaşamaz ve bu konuda pek istekli de değildir. İlk bakışta, araştırmanın merkezcil yöneliminin burada bilimsel dışadönüklüğün bir işareti olarak sunulması çelişkili bulunabilir. Tam tersine, burada, araştırmacının kendi toplumunu doğrudan ilgilendiren meselelere öncelik vermesinin işareti olacak biçimde bu Güneyli araştırmacının kendisini Kuzey'in hakim temalarından özgürleştirmesinin bir işareti olarak görme yönünde bir arzu vardır. Fakat gerçek bundan çok farklıdır: Bilimler tarihinin bütün hareketi açısından, belirli bölgelere odaklı uzmanlıklar yine Avrupa tarafından üretilmiştir ve ilk başta Avrupa'nın kuramsal ve pratik ihtiyaçlarına yanıt vermiştir. İşin aslı, bizzat Afrikacılık hem pratik hem de ideoloji olarak yine bir Avrupa icadıdır ve Afrikalı araştırmacıyı kendi alanına hapsetmek de aslında Avrupalı bilim açısından bilgili bir muhbir olarak bağımlı bir rol oynamayı

kabul etmek demektir. Ayrıcalıklı kılınan ve kötü eğitilmiş olan Güneyli araştırmacının kendi muhitindeki meşru çıkarı da, bu nedenle, tehlikeli tuzaklar yaratmak olacaktır. Yakın geleceğe dönük takıntı, kendi muhitinden kopma korkusu araştırmacıyı bilimsel bir hapisliğe sürükler ve onu bilginin bütünlüğü sürecinin temel bir aşamasından uzak tutar: kendi kuramsal modellerini üretmek ve sonrasında spesifik olanı kavramasına gerçekten izin verecek olan kavramsal şemalarla meşgul olmak.

5. Gelgelelim bilimsel dışadönüklük, daha doğrudan bir pratik kökene ve menzile de sahiptir: Araştırma alanı, seçimin sadece Avrupalı okurun ilgi alanları tarafından koşullanmasını, yani dolaylı biçimde belirlenmesini değil, aynı zamanda kendisi dışadönük olan bir ekonominin talepleri tarafından, herhangi bir saptırma ve kurnazlık olmaksızın dolaylı biçimde dayatılmasını sağlayabilir. Bugüne kadar yürütülen bilimsel tarımla ilgili araştırmalar, çalışmalarının aslında yerel nüfusun çok büyük kısmının sayesinde hayatlarını sürdürdüğü ürün hasatlarını önemsemeksizin Kuzey'deki fabrikalara ya da Güney'in dört bir yanında kurulmuş olan "ithal ikameci" fabrikalara gönderilecek ihraç ürünlerinin (palmiye ağaçları [yağı], hindistan cevizi ağaçları, kahve, kakao, yer fıstığı, pamuk, vs.) yetiştirilmesini hedeflemesi nedeniyle, bu budalaca dışadönüklük biçimine iyi bir örnek sunmaktadır. Köprünün altından çok sular aktı fakat temel eğilim varlığını sürdürüyor: Bilimsel tarım araştırmaları büyük ölçüde ticaret ekonomisinin hizmetinde olmaya devam ediyor.

6. Meşhur beyin göçü, beyinlerin Kuzey'den Güney'e doğru göçmesi ise, bu bağlamda, yeni bir önem kazanıyor: Ekonomimizin ve özellikle de bilimsel faaliyetlerimizin küresel dışadönüklüğünün tesadüfi bir ilanı olarak beyin gö-

çüne başlı başına bir kötülük olarak değil, dikkate almayı ve mümkünse tamamını görmeyi öğrenmek zorunda olduğumuz muazzam bir buzdağının görünen kısmı olarak yaklaşmalıyız. Gidenler de kalanlar da aslında aynı kişilerdir: Kalanlar, aynı hareketin içinde dolaylı biçimde sıkışıp kalanlardır. Üçüncü Dünya'nın beyinleri, ki hepsi entelektüel ve bilimsel açıdan yeterlidir, dünya çapında bilimsel faaliyetlerin sistemin merkezine doğru akışına kapılmış durumdadırlar. Bazıları ev sahibi ülkelerde "yerleşirken", bazıları ise çevre ile merkez arasında gidip gelirler; bunların dışındakiler ise bir yandan araştırma ekipmanları ve araçlarının, geleneklerin, yayınların, kuramsal ve yöntemsel modellerin ve bunlara eşlik eden bütün o değerler ve karşı-değerler geçidinin oradan gelecek olması nedeniyle gözlerini merkeze dikmiş dururken, bir yandan da alaycılık ve aşağılama şeytanlarına karşı çeşitli derecelerde başarılı olarak her gün mücadele verdikleri çevrede ellerinden geldiğince hayatta kalmaya çalışır.

7. *Beyin göçü*nün daha küçük bir biçimi olan Güney/Kuzey bilim turizmi ise bugüne kadar çok az ilgi gösterilmiş önemli bir fenomen gibi görünmektedir. Üçüncü Dünya'dan bir araştırmacının normal rutininde seyahatler kaçınılmaz olmaya devam etmektedir; araştırmacı, ya kendi bilimsel eğitimini eksiksiz hale getirmek için ya da araştırma projesi başladığında belirli bir eşiği aşmak için mutlaka fiziksel olarak hareket etmeli, büyük endüstriyel kent merkezlerine gitmelidir. Mesele bu türden seyahatlerin keyifli olup olmaması değildir: Pek çok kişi, özellikle de kariyerlerinin ilk dönemlerinde, bu seyahatleri kesinlikle keyifli bulur; diğerleri ise bu seyahatleri tuhaf biçimde tekrarlanıp duran faaliyetler ya da hakiki bir parçalanma olarak deneyimler. Soruyu kişisel bir haz üzerinden soran bu yaklaşım,

asıl meselenin, bu türden seyahatlere olan yapısal ihtiyacın, bu bilim turizmi biçimini zorunlu kılan ve Üçüncü Dünya'daki bilimsel faaliyeti oldukça kendine has bir yoldan tarif eden nesnel sınırlılıkların etrafından dolaşmaktadır.

Bunu söylerken, tabii ki bu türden seyahatlerle sağlanabilecek muazzam bilimsel avantajı önemsizleştirmek niyetinde değilim; aksine, mevcut koşullar altında bu türden seyahatlerin bahsi geçen türden bir avantaj sağlamanın olmazsa olmaz koşulu olması olgusuna dikkat çekiyorum. Vurgulamaya çalıştığım şey, bu koşullar altında, diğer her şeyin eşit olması halinde, aslında bir turizm biçimi olmayan bilimsel Güney/Kuzey "turizmine" son verme niyetinde olmanın saçma olacağıdır. Gerçek talep başkadır: Mesele, bir değişim meselesi, dünyadaki mevcut bilimsel ilişkileri kökten değiştirme meselesi ve bugün çevre ülkelerdeki araştırmacıları merkeze alan bir bilimsel faaliyeti teşvik etme meselesidir.

Yine, sistemin merkezinde de olsa bugünün araştırmacılarının hep birlikte yerlerinde sabitlenmelerinin, merkezin tam kalbinde olmamaları halinde bir tür yavaş ölüm cezasına mahkum edilmeleri anlamına geleceği olgusunu da reddetmiyorum. Merkezin merkezi diye bir yer vardır, bir mutlak sabitlik yeri: Amerika Birleşik Devletleri, Kuzey Avrupa'nın ve Japonya'nın aleyhine olacak biçimde, hemen her daim uluslararası araştırmacılar topluluğunun "krema"sını daha fazla cezbedegelmiştir.

Gelgelelim bilimsel "turizm" artık aynı öneme sahip değildir: Araştırmacıların Güney'den Kuzey'e akışı, çevre kapitalist ülkelerdeki bilimsel faaliyetteki bir iç dengenin sonucu değildir: Araştırmacıların her biri, temelde varlıklarını sürdürmek adına bağımsız, kendilerini merkeze alan faaliyetler yürütmektedir ve bu konuda çok iyidirler. Bu neden-

le, bilim insanlarının Birleşik Devletler'e ya da belirli disiplinler açısından Japonya'ya akını, onların "daha fazlasını" aramalarından kaynaklanmaktadır. Güney'den Kuzey'e akış, bu açıdan, hayati bir zorunluluktan ziyade bir lükstür.

8. Bu konuyu tamamlamak için bir başka bilimsel "turizm" biçimini daha ele almak gerekiyor: Kuzey'den Güney'e taşınanlar. Bir araştırmacıyı sanayileşmiş bir toplumsan çevredeki bir topluma taşıyan hareket, asla aksi yöndeki hareketle aynı işleve sahip değildir. Avrupalı ya da Amerikalı araştırmacılar, Zaire'ye ya da Sahra'ya bilimi aramak üzere değil, bilim için malzeme aramak üzere ve gerekmesi halinde kendi keşiflerini uygulayacakları bir alan bulmak üzere gitmektedirler. Bu araştırmacılar oraya kendi paradigmalarını, kendi kuramsal ve yöntemsel modellerini aramaya değil, ya kendi paradigmalarını zenginleştirecek yeni bilgiler ve olgular bulmaya ya da kendi toplumlarını en az riske sokabilecek uzak topraklara, nükleer deneylerini ya da çeşitli tehlikeler içerdiği varsayılan başka deney türlerini uygulamaya gitmektedirler.

Çağdaş bilginin ciddi bir kısmı Güney'den Kuzey'e yapılan bilimsel yatırımdan doğmuştur. Bu yatırımdan sosyal antropoloji ve kültürel antropoloji gibi yeni disiplinler ve mevcut disiplinler dahilinde farklı uzmanlık alanları ortaya çıkmıştır. Afrika'dan ve Üçüncü Dünya'dan devşirilen bu bilgiler Afrika'yı ve Üçüncü Dünya'yı tamamen terk etmiş ve sistemli bir biçimde, sistemin merkezine ulaştırılmak, faydalanılmak ve biriktirilmek üzere Avrupa'ya aktarılmıştır. Dolayısıyla Kuzey'den Güney'e olan harekette herhangi bir bilgi çıkarma mevcut değildir; kendine yeterliliğe ve güçlendirilmiş bir teknolojik hakimiyete hizmet eden basit bir taktiksel doğrultu söz konusudur.

9. Bu şartlar altında, geleneksel bilgi ve uzmanlık neye dönüşmektedir? Sözlü kültürlerimizde bir nesilden diğerine sadık biçimde aktarılan ve bu aktarım esnasında genellikle daha da zenginleşen, zaman zaman oldukça gelişkin olan bilgi dağarcıklarının varlığı bir olgudur. Bitkilere, hayvanlara, sağlığa ve hastalıklara dair, tarıma ve zanaate dair bu bilgiler, yabancı bilim ile temas vasıtasıyla gelişmekten, doğrulanmaktan ve canlanmaktan uzaktır; en iyi örneklerinde geleneksel bilgi ile yeni bilgi yalın bir yan yanalık ilişkisi dahilinde kullanılmakta; en kötü örneklerinde ise bu bilgiler muhtemelen tamamen kaybolmakta ve kolektif hafızadan silinmekteydi. Dünya çapında bilgi üretim sürecine entegrasyon, bu nedenle, kadim bilgeliğin marjinalleşmesi sonucunu doğurdu ve en kötü örneklerde ise kadim bilgeliği zamanında onu üreten halkların bilinçli belleğinden kovdu.

10. Bilimsel dışadönüklük, kendisini, Üçüncü Dünyalı araştırmacıların bilgiye ulaşmak ve dahası bilgiyi yeniden üretmek ve yaymak adına yabancı kökenli dillerin aşağılayıcı terimlerini kabul etmeye zorlayan biçimde bilim dilleri olarak sadece Batılı dilleri kullanmasıyla da göstermektedir. Kuşkusuz, bu durumdan kaynaklanan zorlukları abartmamak ya da her bir dilin kendinde ve kendi vasıtasıyla belirli bir dünya görüşünün ifadesi olduğuna ve dolayısıyla anadilin bir kişinin kendi hakiki kimliğini ifade edebileceği yegane araç olduğuna dair bir Romantizmin aşırılıklarına düşmemek konusunda da dikkatli olmak gerekiyor. Yine kuşkusuz, dil kendi araçsal rolüyle sınırlı tutulmalı ve hiç kimsenin bir tür soluksuz bırakılma cezasına çarptırılarak bundan böyle tamamen içine kapanmasının söz konusu olmadığı bir dünyada genişlemiş bir topluluğun modern taleplerine uygun hale getirilmelidir. En az bunun kadar kabul

edilmesi gereken bir diğer şey ise belirli Üçüncü Dünya ülkelerinde ve özellikle de Siyahi Afrika'da yerli diller ile ithal edilmiş diller arasındaki halihazırdaki gerçek ilişkilerin doğa-karşıtı karakteridir: Yerli dillerin fiilen marjinalleştirilerek ithal edilmiş dillerin ayrıcalıklı kılınması, yerli dillerin sürgün edilerek "lehçeler" ve "şiveler" de dahil alt-dillerin gündelik hayatın rutinlerini bile ifade etmeye ancak yetebilecek biçimde standartlaştırılması, bilginin gerçekten demokratikleşmesi hedefine sahip cesur bir genelleştirilmiş okur yazarlık projesinin ve yerli dillerin en üst düzeyde öğretim ve araştırmalar için araç olarak kullanılmasına dair herhangi bir projenin olmayışı.

Burada kesiyorum. İşbu görüşlerin, bir araştırma patikasına işaret etmekten ve bu patikanın meşruiyetinin zeminini halihazırdaki araştırmalar üzerinden kurmaktan başka bir amacı yoktur. Görüşlerim iyi bilinen bir disiplinden kaynaklanmaktadır: Bilim sosyolojisi. Gelgelelim, burada tasavvur ettiğim çalışma, bu alandaki alışıldık çalışmaların aksine, sanayileşmiş toplumlarda bilimin işlevini incelemekle yetinemez. Aksine, dünya çapındaki kapitalist sistemin çevresinde bulunan Üçüncü Dünya'daki bilimsel ve teknolojik faaliyetin belirli özelliklerini sorgulayacaktır. Nihai hedef ise, nihayetinde, bilginin ve bugüne kadar diğer bütün alanlarda olduğu gibi bu alanda da emeklerinin meyvelerinden sürekli biçimde mahrum bırakılmış olan insanlar sayesinde mümkün kılınmış olan dünyadaki bütün bilimsel mirasın kolektif biçimde sahiplenilmesine izin verecek yeni bir bilim ve teknoloji siyaseti kurmaktır.

MADDİ OLMAYAN EMEK*

Maurizio Lazzarato[1]

Çalışmanın (işin) yeni örgütleniş biçimleri hakkında kayda değer miktarda ampirik araştırma yürütülmüştür. Bu araştırmalar, benzer bir zenginlikteki kuramsal eserlerle beraber, bugün çalışmanın ne olduğuna ve bunun nasıl yeni iktidar ilişkilerini gerektirdiğine dair yeni bir kavrayışın tanımlanmasını mümkün kılmıştır.

Bu sonuçlara ilişkin ilk sentez –işçi sınıfının teknik ve öznel-siyasal bileşimini tanımlamaya dönük bir çaba çerçevesinde– metanın enformasyonel ve kültürel içeriğini üreten emek olarak tanımlanan *maddi olmayan emek* kavramıyla ifade edilebilir. Maddi olmayan emek kavramı eme-

---

* Kaynak: *Radical Thought in Italy: A Potential Politics* , ed. Paolo Virno ve Michael Hardt. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1996: 133–15

[1] Bu makalenin daha önce yayımlanmış Türkçe çevirisinin bu kitapta yer almasına izin verdiği için Otonom Yayıncılık'a teşekkür ederiz. Bkz. *İtalya'da Radikal Düşünce ve Kurucu Politika,* ed. Paolo Virno ve Michael Hardt, çev. Selen Göbelez ve Sinem Özer, Otonom Yayıncılık, 2006, s. 227-246 – ed.n.

ğin *iki farklı yönüne* işaret eder. Metanın "enformasyonel içeriği" bakımından maddi olmayan emek, dolaysız emek için gerekli olan becerilerin artan şekilde sibernetik ve bilgisayar hakimiyetine (ve yatay ve dikey iletişim) dair beceriler gerektirdiği endüstri sektörü ve üçüncü sektörlerdeki büyük şirketlerde çalışan işçilerin emek süreçlerinde gerçekleşen değişimlere doğrudan bir gönderme yapar. Öte yandan da, metanın "kültürel içeriğini" üreten etkinlik bakımından, normalde "iş" olarak kabul edilmeyen bir dizi etkinliği içerir; diğer bir deyişle, kültürel ve sanatsal standartları, modayı, zevkleri, tüketici normlarını ve daha stratejik olarak kamuoyunu belirlemeye ve kurmaya yönelik etkinlikleri. Bir zamanlar burjuvazi ve çocuklarının ayrıcalıklı dünyasına ait olan bu etkinlikler, 1970'li yılların sonu ile beraber bizim "kitlesel entelektüalite" diye tanımlayageldiğimiz dünyanın parçası haline gelmişlerdir. Bu stratejik sektörlerdeki büyük değişimler, sadece işgücünün bileşimi, yönetimi ve düzenlenmesini, yani üretimin örgütlenişini değil aynı zamanda ve daha derinden olmak üzere, entelektüellerin rol ve işlevlerini ve toplum içindeki etkinliklerini radikal bir şekilde değiştirmiştir.

1970'li yıllarda başlayan "büyük dönüşüm", sorunun ortaya konuluş koşullarının kendisini değiştirmiştir. Kol emeği artan şekilde "entelektüel" olarak tanımlanabilecek zihinsel işlemler içermeye başlamıştır ve yeni iletişim teknolojileri artan şekilde bilgi açısından zengin öznellikler gerektirmektedir. Bu durum yalnızca entelektüel emeğin kapitalist üretimin normlarına tabi hale gelmesi değildir. Yaşanan şey, kapitalist üretimin talepleri ile işe karşı mücadelenin yarattığı "kendini değerli kılma" biçimlerinin birleşimi sonucu yeni bir "kitlesel entelektüalite"nin ortaya çıkmasıdır. "Kafa emeği ile kol emeği" ya da "maddi emek ile maddi

olmayan emek" arasındaki eski ikilik, bu ayrımı üstlenen ve dönüştüren üretici etkinliğin yeni doğasını kavrayamama riskini taşır. Kavrayış ile uygulama, emek ile yaratıcılık, yaratan ile izleyen arasındaki yarılma, eşzamanlı olarak "emek süreci" içinde aşılıyor ve "değerlenme süreci" içinde siyasal yönetim olarak yeniden dayatılıyor.

Yeniden yapılandırılan işçi

Büyük fabrikaların yirmi yıl süren yeniden yapılanması ilginç bir paradoksa yol açmıştır. Birçok farklı post-Fordist model, hem Fordist işçinin yenilgisi hem de üretim içinde (giderek entelektüelleşen) canlı emeğin merkeziliğinin tanınması üzerine inşa edilmiştir. Bugünün yeniden yapılandırılmış büyük şirketlerinde bir işçinin işi, artan şekilde, çok farklı alternatifler arasından seçebilme yeteneğini ve böylelikle belli bir derecede karar verme sorumluluğunu gerektirmektedir. İletişim sosyologlarınca kullanılan "ara yüzey" kavramı –farklı işlevler, farklı iş takımları, farklı hiyerarşi dereceleri vs. arasında bir ara yüzey olarak– bu tür bir işçinin etkinliklerine dair uygun bir tanım sunar. Modern işletme tekniklerinin peşinde olduğu şey "işçinin ruhunun fabrikanın bir parçası haline gelmesidir." İşçinin kişiliği ve öznelliği, örgütlenme ve yönetime karşı duyarlı hale getirilmelidir. Emeğin niteliği ve niceliği bu maddi olmayışlık üzerinden örgütlenir. İşçi sınıfının emeğinin bir denetim emeğine, bilginin kullanılmasına yönelik bir emeğe, öznelliğin harcanmasını gerektiren bir karar verme yeteneğine dönüşmesi, işçileri fabrika hiyerarşisi içindeki konumlarına göre farklı biçimlerde etkilese de geri çevrilemez bir süreç olarak halihazırda önümüzde durmaktadır. Bu itibarla iş, üretici elbirliğini harekete geçirebilme ve yönetebilme yete-

neği olarak tanımlanabilir. Bu aşamada, işçilerden basit bir komutaya tabi olmak yerine, üretimin çeşitli işlevlerinin koordinasyonunda "etkin özneler" olmaları beklenir. Kolektif bir öğrenme sürecinin üretkenliğin kalbi haline geldiği bir noktaya varıyoruz; çünkü önemli olan şey zaten var olan iş fonksiyonlarını bir araya getirmenin ya da organize etmenin farklı yollarını bulmak değil yenilerini aramaktır.

Ancak, öznellik ve öznelliğin kolektif biçimi, kuruluşu ve gelişimi sorunu, işin örgütlenişi içinde toplumsal sınıflar arasında bir çatışma olarak hemen ifadesini bulmuştur. Burada tarif ettiğim şeyin ütopyacı bir yeniden bileşim görüşü değil, toplumsal sınıflar arasındaki çatışkının alanı ve koşullarının kendisi olduğunu belirtmem gerek.

Kapitalist, öznelliğin kendisi üzerinde komuta kurmanın dolayımsız bir yolunu bulmak zorundadır; görevlerin tanımlanması ve buyrulması bir tür öznellik buyruğuna dönüşür. Batı toplumlarının yeni sloganı hepimizin "özne olmasıdır". Katılımcı yönetim bir iktidar teknolojisi, "öznel süreçlerin" yaratılması ve denetim altına alınması için bir teknolojidir. Öznelliği yalnızca uygulamaya dönük görevlerle sınırlandırmak artık mümkün olmadığı için öznenin yönetim, iletişim ve yaratıcılık alanlarındaki yeteneklerinin "üretim için üretimin" koşullarıyla uyumlu hale getirilmesi gereklidir. Bu nedenle, "özne olma" sloganı hiyerarşi ile elbirliği, otonomi ile komuta arasındaki karşıtlığı ortadan kaldırmak bir yana, tek tek işçilerin kişiliğini, onu hem harekete geçirdiği hem de onunla çatıştığı için, bu karşıtlığı daha da yüksek bir seviyede yeniden ortaya koyar. Her şeyden önce, burada otoriter bir söylemle karşı karşıyayız: kendini ifade etmek, konuşmak, iletişim kurmak, işbirliği yapmak, vs. *zorundasın*. Buradaki "ton" Taylorizm zamanında yönetici konumundakilerin tonuyla aynıdır; değişen

tek şey ise içeriktir. İkincisi, eğer (bir zamanlar işin "bilimsel" örgütlenişinde olduğu gibi) iş ve sorumlulukları kesin bir şekilde belirlemek artık mümkün değilse ve eğer aksine işler şimdi elbirliği ve kolektif koordinasyon gerektiriyorsa, o zaman üretimin özneleri iletişim yetisine sahip olmalıdırlar, yani bir iş takımının aktif katılımcıları olmalıdırlar. İletişimsel ilişki (hem yatay hem de dikey) gerek biçim gerekse içerik açısından da tamamıyla önceden belirlenmiştir; "enformasyon dolaşımına" bağımlı hale gelmiştir ve ondan başka bir şey olması da beklenmez. Özne, yönetim tarafından tamamıyla normalleştirilmiş bir iletişim ortamında iletikleri mesajların "herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde açık ve net" olması gerektiği kodlama ve kodsuzlaştırma süreçlerinin vardiyalı işçisi haline gelir. Buyrukların dayatılması ve onunla beraber gelen şiddet burada normatif bir iletişimsel biçim alır.

Yönetimin "iletişim özneleri olma" yolundaki buyruğu, kafa emeği ile kol emeği (fikirler ve uygulama) arasındaki eski katı ayrımdan çok daha totaliter olma tehdidi taşımaktadır; çünkü kapitalizm işçinin kişiliğini ve öznelliğini değer üretimine dahil etmeye çalışır. Sermaye, komutanın öznenin kendisinde ve iletişimsel süreçte bulunduğu bir durum ister. Bir ustabaşının müdahalesine gerek duymadan işçi, çalışma grubu içinde kendi denetiminden ve motivasyonundan kendisi sorumlu olmalıdır ve bu durumda ustabaşının görevi bir tür kolaylaştırıcıdan fazlası değildir. Aslında, işverenler bu durumun yarattığı iki yönlü problemden dolayı endişelidirler. Bir yandan, üretimdeki mümkün olan tek elbirliği biçimi olarak emeğin otonomisini ve özgürlüğünü tanımak, öte yandan aynı zamanda emeğin yeni niteliği ve örgütlenişinin gerektirdiği gücü "paylaştırmamak" zorundadırlar (bu kapitalist için ölüm kalım meselesidir).

Bugünün yönetim düşüncesi, işçilerin öznelliğini yalnızca üretimin ihtiyaçları doğrultusunda kodlayabilmek için dikkate alır. Ve bir kez daha dönüşümün bu aşaması, işçilerin bireysel ve kolektif çıkarları ile şirketinkilerin özdeş olmadığı gerçeğini örtbas etmeyi başarır.

İşçi sınıfı emeğini, bugün öznelliğin tatbikini gerektiren soyut bir etkinlik olarak tanımlamıştım. Ancak herhangi bir yanlış anlamaya meydan vermemek için, bu üretici etkinlik biçiminin yalnızca yüksek vasıflı işçilerle sınırlı olmadığını eklemem gerekir. Bu kavram, bugün emek gücünün kullanım değerine ve daha genel olarak sanayi sonrası toplumdaki her üretici öznenin etkinlik biçimine gönderme yapar. Yüksek vasıflı, kalifiye işçide "iletişimsel modelin" zaten içkin olduğu, potansiyellerinin halihazırda orada bulunabileceği söylenebilir. Ancak, genç işçi, "güvencesiz" işçi ve işsiz gençlik dediğimizde katışıksız bir virtüellikle, henüz belirlenmemiş ama şimdiden sanayi sonrası üretken öznelliğin tüm özelliklerini taşıyan bir kapasite ile karşı karşıyayız. Bu kapasitenin virtüelliği ne boş ne de tarih dışıdır; aksine bu, tarihsel öncelleri ve kökenleri Fordist işçinin "işe karşı mücadelesine" ve daha yakın zamanlarda toplumsallaşma, eğitim formasyonu ve kültürel açıdan kendini değerli kılmaya dayanan bir açılım ve bir potansiyelliktir.

İşin dünyasındaki bu dönüşüm üretimin toplumsal döngüsü incelendiğinde daha belirginleşir: bir yanda "yaygın fabrika" ve üretimin merkezsizleşmesi, diğer yanda çeşitli üçüncü sektör biçimleri. Burada maddi olmayan emek döngüsünün üretimin küresel örgütlenişinde ne ölçüde stratejik bir rol üstlendiği takdir edilebilir. Çeşitli araştırma, kavramsallaştırma, insan kaynakları yönetimi vs. etkinlikleri, çeşitli üçüncü sektör etkinlikleriyle beraber, bilgisayar ve multimedya ağlarında örgütlenmektedir. Bugün emeğin

örgütlenişi ve üretim döngüsünü bu koşullar altında anlamamız gerekir. Bilimsel emeğin, endüstriyel emek ve üçüncü sektör emeğiyle bütünleşmesi üretkenliğin en önemli kaynaklarından biri haline gelmiştir ve onu örgütleyen üretim döngüsü içinde büyüyen bir etmen olmaktadır.

Klasik tanımıyla "maddi olmayan emek"

Sanayi sonrası ekonominin tüm özellikleri (hem endüstride ve hem de bir bütün olarak toplumda) görsel-işitsel üretim, reklam, moda, bilgisayar yazılımları, fotoğrafçılık, kültürel etkinlikler vb. gibi "maddi olmayan" üretimin klasik biçimlerinde büyük oranda mevcuttur. Bu tür maddi olmayan emek etkinlikleri bizi, *iş* ve *işgücü* gibi kavramların klasik tanımlarını sorgulamaya zorlar; çünkü çok farklı iş türlerinin ürünlerini bir araya getirir: kültürel-enformasyonel içeriğe dair entelektüel beceriler; yaratıcılık, hayal gücü ile teknik ve kol emeğini bir araya getirebilmeye yönelik kol becerileri; ve sosyal ilişkilerin yönetimi ve parçası oldukları toplumsal elbirliğinin yapılandırılmasında girişimcilik becerileri. Bu maddi olmayan emek, doğrudan kolektif olan biçimlerde kendini kurar ve diyebiliriz ki yalnızca ağlar ve akışlar biçiminde var olur. Maddi olmayan emeğin üretim döngüsünün (çünkü fabrikacı önyargılarımızı bir kenara bıraktığımızda, söz konusu olan tam da bir tür üretim döngüsüdür) örgütlenmesi, fabrikanın dört duvarı ile sınırlı olmadığı için bariz bir şekilde göze görünür değildir. Bölgesel olarak "maddi olmayan emek havuzu" diyebileceğimiz bu emek üretiminin işlediği mekân dışarıda, bütün olarak toplumun içindedir. Özel bir amaçla oluşturulmuş belli projeler için olan, küçük ve bazen çok küçük (sıklıkla yalnızca tek bir bireyden oluşan) "üretim birimleri" yalnızca o belirli iş

süresince var olmak üzere düzenlenir. Üretim döngüsü yalnızca kapitalistler ihtiyaç duyduğunda devreye girer; görev biter bitmez döngü tekrar, üretken kapasitesinin zenginleşmesini ve yeniden üretimini mümkün kılan ağlara ve akışlara geri dağılır. Güvencesizlik, aşırı sömürü, hareketlilik ve hiyerarşi maddi olmayan metropol emeğinin en belirgin özellikleridir. Bağımsız, "serbest çalışan" işçi tanımlamasının arkasında aslında karşımıza çıkan şey, yalnızca onu sömüren işverenler tarafından bu şekilde görülen entelektüel bir proleterdir. Bu tür bir çalışma koşulunda dikkat çekilmesi gereken bir başka şey ise, iş zamanını boş zamandan ayrıştırmanın giderek zorlaşmasıdır. Bir anlamda, hayat işten ayrılamaz hale gelmektedir.

Bu emek biçiminin belirleyici özellikleri, (1) toplumsal ilişkilerini yönetebilme becerisine ve (2) maddi olmayan emek havuzu ve yapılarınasındaki toplumsal elbirliğini meydana çıkarmaya dayanan gerçek yönetimsel işlevlerdir. Bu tür bir emek gücünün niteliği, sadece (metanın kültürel-enformasyonel içeriğinin kuruluşunu mümkün kılan) mesleki kapasiteleriyle değil, aynı zamanda kendi etkinliğini "yönetebilme" ve diğerlerinin maddi olmayan emeğinin koordinatörü olarak davranabilme (döngünün üretimi ve yönetimi) yeteneği ile tanımlanır. Bu maddi olmayan emek "canlı emeğin" gerçek bir mutasyonu olarak ortaya çıkar. Burada Taylorist örgütlenme modelinden bir hayli uzağız.

Maddi olmayan emek, kendini üretimle tüketim arasında yeni bir ilişkinin dönüm noktasında (ya da daha doğrusu ara yüzeyinde) bulur. Hem üretici elbirliğinin hem de tüketiciyle toplumsal ilişkinin canlandırılması, iletişim süreci sayesinde ve bu süreç içinde gerçekleşir. Maddi olmayan emeğin rolü iletişim biçimleri ve koşullarında (dolayısıyla işte ve tüketimde) sürekli yeniliği teşvik etmektir. İhtiyaçla-

ra, hayal gücüne, tüketici zevklerine, vs. biçim ve cisim verirken, karşılığında bu ürünler güçlü birer ihtiyaç, imge ve zevk yaratan bir şey haline gelirler. Maddi olmayan emek yoluyla üretilen (ve gerçek kullanım değeri enformasyonel ve kültürel içeriğinin değeriyle belirli olan) metanın özgünlüğü, tüketim eylemi yoluyla aslında tükenmeyip, aksine tüketicinin "ideolojik" ve kültürel ortamını yaratıp, onu genişletmesi ve dönüştürmesine dayanır. Bu meta emek gücünün fiziksel kapasitesini üretmez; aksine onu kullanan kişiyi dönüştürür. Maddi olmayan emek her şeyden önemlisi, "toplumsal bir ilişki" (yenilik, üretim ve tüketim ilişkisi) üretir. Ancak bu üretimde başarılı olursa etkinliğinin ekonomik bir değeri olur. Bu etkinlik, maddi üretimin "sakladığı" bir şeyi, yani emeğin sadece meta değil her şeyden önce sermaye ilişkisi ürettiği gerçeğini doğrudan görünür kılar.

Maddi olmayan emeğin üretken sinerjisinin otonomisi

Benim hipotezim maddi olmayan emek döngüsünün, bağımsız olan ve hem kendi işini ve hem de ticari girişimlerle ilişkilerini kendisi düzenleyebilen bir toplumsal emek gücünü başlangıç noktası olarak aldığı yönündedir. Bu yeni emek gücünü endüstri yaratmaz, sadece onu devralır ve benimser. Endüstrinin bu yeni emek gücü üzerindeki kontrolü, emek gücünün bağımız örgütlenme ve "serbest girişimcilik etkinliğini" gerektirir. Bu yönde biraz daha ilerlersek, emeğin örgütlenişinin post-Fordist aşamasında işin doğası tartışmasına geliriz. Ekonomistler arasında, bu sorunsal hakkında hakim görüş tek bir cümleyle ifade edilebilir: Maddi olmayan emek endüstrinin merkezileşmesinin izin verdiği örgütlenme biçimleri içinde işler. Bu ortak temelden

hareket eden, bir tanesi neoklasik analizin uzantısı, diğeri ise sistem teorisinin uzantısı iki farklı düşünce okulu bulunur.

İlkinde, sorunu çözme girişimi piyasa sorunsalının yeniden tanımlanması yoluyladır. İletişim olgusunu ve örgütlenmenin yeni boyutlarını açıklamak için sadece emeğin elbirliği ve yoğunluğunun değil, aynı zamanda diğer değişkenlerin de (antropolojik değişkenler? maddi olmayan değişkenler?) hesaba katılması gerektiği ve bu temelde optimizasyon hedeflerinin gerçekleşebileceği ileri sürülür. Aslında, neoklasik model kendini genel denge teorisinin dayattığı tutarlılık kısıtlamasından kurtarmakta büyük zorluk yaşar. Maddi emek ve endüstriyel ekonominin vazgeçilemez ve zorunlu olduğuna inanan bir genel teori, emeğin yeni görüngülerini, örgütlenmenin ve iletişimin yeni boyutlarını, eşzamanlı sinerjilerin yarattığı potansiyeli, söz konusu öznelerin otonomisini ve ağların bağımsızlığını ne öngörebilmiştir ne de bunlar onun tarafından öngörülebilirdir. Bugün elimizdeki yeni verilerle, mikro-ekonominin makroekonomiye başkaldırı içinde olduğunu ve klasik modelin yeni ve indirgenemez bir antropolojik gerçeklik tarafından çürütüldüğünü görüyoruz.

Piyasanın kısıtlamasını ortadan kaldıran ve örgütlenmeye merkezi önem atfeden sistem teorisi, emeğin yeni görüngüsüne ve özellikle de maddi olmayan emeğin ortaya çıkışına daha açıktır. Daha gelişmiş sistem teorilerinde örgütlenme, söz konusu grubun hedeflerine ulaşmasını sağlayacak, hem maddi hem de maddi olmayan, hem bireysel hem de kolektif bir faktörler topluluğu olarak ele alınır. Bu örgütsel sürecin başarısı ya iradi ya da iradi olmayan düzenleme araçlarını gerektirir. Dünyaya toplumsal sinerjiler perspektifinden bakmak mümkün hale gelir ve maddi ol-

mayan emek küresel etkinliği açısından ele alınabilir. Ne var ki, bu bakış açıları hâlâ, ekonomik bir bakış açısıyla verimli etkinliğin (başka bir deyişle amaca tabi kılınan etkinliğin), kolektif bilişsel mekanizmalarla ilişkisi içinde kaçınılmaz biçimde artı-değer olarak değerlendirilmesinin gerektiği, işin örgütlenişi ve toplumsallığına dair bir imgeye yakından bağlıdır. Sistemsel disiplinler olan sosyoloji ve çalışma ekonomisi kendilerini bu konumdan koparamazlar.

Maddi olmayan emeğin analizinin ve örgütlenmesinin betimlenmesinin, bizi, ister neoklasik okul isterse sistem teorisi okulundan olsun iş dünyası teorisinin önkabullerinden daha öteye taşıyabileceğine inanıyorum. Bu betimleme, bölgesel bir düzeyde maddi olmayan emeğin üretken sinerjisinin radikal bir otonomisini tanımlamaya götürebilir. Böylelikle kurucu bir "antropo-sosyoloji" bakışını büyük bir kararlılıkla oluşturabilmek adına, eski düşünce okullarına karşı gelebiliriz.

Toplumsal üretimde bu bakış egemen olmaya başlar başlamaz, üretim modellerinin sürekliliğinde bir kırılma ile karşı karşıya olduğumuzu görürüz. Bununla kastettiğim şey, çoğu post-Fordist kuramcının aksine, bu yeni emek gücünün kapitalizmin ve birikim ve yeniden üretim süreçlerinin yeni bir tarihsel aşamasının basit bir işlevi olmamasıdır. Bu emek gücü, işin antropolojik gerçekliği ve anlamlarının yeniden-konfigürasyonunda gerçekleşen "sessiz devrimin" ürünüdür. Kapitalist ve işçi arasındaki sözleşme ilişkisinin temel biçimini, artık ücretli emek ve (örgütlenmeye) doğrudan tabiyet oluşturmamaktadır. Hakim biçim olarak çok değişik şekillerde serbest-çalışmaya dayalı bir iş, sürekli değişim içindeki bir piyasaya ve zaman ve mekân açısından değişebilir ağlar içine eklemlenen bir girişimci olan bir tür "entelektüel işçi" ortaya çıkmıştır.

Maddi olmayan üretim döngüsü

Bu noktaya kadar maddi olmayan emek kavramını deyim yerindeyse "mikro-ekonomik" olarak tanımlanabilir bir bakış açısından çözümledim ve kurdum. Şimdi ise maddi olmayan emeği, stratejik bir aşaması olduğu üretim döngüsünün küreselliği içinde ele alacak olursak, post-Taylorist üretimin henüz dikkate alınmamış bir dizi özelliğini görebiliriz.

Özellikle değerleme sürecinin nasıl toplumsal iletişimin üretim süreci ile özdeşleşme eğilimi içinde olduğunu ve bu iki aşamanın (değerleme ve iletişim) doğrudan toplumsal ve teritoryal boyutu olduğunu göstermek istiyorum. Maddi olmayan emek kavramı iletişimin üretimi ve yeniden üretimini ve dolayısıyla en önemli içeriği olan öznelliği de içeren üretici elbirliğini gerektirir. Fordizm sermayenin yeniden üretim döngüsüne tüketimi entegre etmiş, post-Fordizm ise buna iletişimi entegre etmiştir. Tamamen ekonomik bir bakış açısıyla, maddi olmayan emeğin yeniden üretim döngüsü, *Kapital*'in ikinci cildindeki Marksist yeniden üretim tanımında olduğu kadar "Keynesçi kısır döngü" tanımında tarif edilen üretim-tüketim ilişkisini altüst eder. Şimdi, "arz ve talebin" tepetaklak olması yerine üretim-tüketim ilişkisinin yeniden tanımlanmasından bahsetmeliyiz. Daha önce gördüğümüz gibi, tüketici, ürünün fikriyat olarak varlığından imal edilişine kadarki bütün sürecin içindedir. Artık tüketici, metaları tüketmekle (tüketim sürecinde onları yok etmekle) sınırlanmış durumda değildir. Tersine, onun tüketimi, yeni ürünler ve zorunlu koşullara uygun olarak üretken olmak durumundadır. Öyleyse, tüketim her şeyden önce bilginin tüketimidir. Tüketim artık yal-

nızca bir ürünün "gerçekleştirilmesi" değil, şimdilik *iletişim* tanımıyla tariflenen gerçek ve temel bir toplumsal süreçtir.

Büyük-ölçekli endüstri ve hizmetler

Maddi olmayan emeğin üretim döngüsünün yeni özelliklerini tanımak için bunu büyük-ölçekli endüstri ve hizmetlerle karşılaştırmalıyız. Maddi olmayan üretim döngüsü, doğrudan post-Taylorist üretimin sırrını (yani, onu kuran toplumsal iletişim ve toplumsal ilişkinin üretken hale gelişini) gösteriyorsa, bu yeni toplumsal ilişkilerin nasıl endüstri ve hizmetleri canlandırdığını ve nasıl bizi klasik "üretim" biçimlerini bile yeniden formüle ve organize etmek zorunda bıraktığını incelemek ilginç olacaktır.

Büyük-ölçekli endüstri

Sanayi sonrası ticaret ve ekonomi, bilginin kullanımına dayanır. (On dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi) üretim sürecinin iç işleyişinin gözetimini ve hammadde pazarlarının denetimini güvence altına almak yerine, iş dünyası üretim süreci dışındaki alana –satış ve tüketiciyle ilişkiye– odaklanmış durumdadır. Her zaman için üretimden daha çok ticarileşmeye ve finansa bel bağlar. Otomobil üretimi gibi "ağır" sanayilerde bile bir ürün imal edilmeden önce satılmalıdır; bir araba ancak satış ağı sipariş verdikten sonra üretime dahil edilir. Bu strateji bilginin üretim ve tüketimine dayalıdır. Bilgi toplayabilmek (piyasanın eğilimlerini tespit etmek) ve bilgiyi dolaşıma sokabilmek (pazar yaratmak) için önemli iletişim ve pazarlama stratejilerini seferber eder. Taylorist ve Fordist üretim sistemlerinde, tek tipte standartlaşmış metaların kitlesel tüketimini sağlayan Ford yine de tüketicinin siyah bir T5 modeli ile başka bir siyah T5 modeli arasında

tercih imkanı olduğunu söyleyebiliyordu. "Bugün artık başarının reçetesi standart meta değildir; muhteşem 'düşük fiyat' sıralamasının galibi olan otomobil endüstrisi yeni bir eşsizlik endüstrisi haline gelmekle ve kalitesiyle övünmek isteyebilir."[2] Çoğu şirket için hayatta kalabilme, her zaman daha bol ve çeşitlendirilmiş üretim çizgilerinin tespit edilmesini sağlayan yeni ticari açılımları gerektirir. Yenilik artık yalnızca emeğin rasyonel olarak örgütlenmesine değil, aynı zamanda ticari buyruklara da bağımlı haldedir. O zaman görünen o ki sanayi sonrası meta hem üretici hem de tüketiciyi içeren yaratıcı bir sürecin sonucudur.

Hizmetler

Eğer endüstriden "hizmet" sektörüne (büyük banka hizmetleri, sigorta vs.) geçecek olursak, betimlediğim sürecin özellikleri daha açık olarak görülür. Bugün tanık olduğumuz şey hizmetlerin büyümesi değil, "hizmet ilişkilerinin" gelişmesidir. Hizmetlerin Taylorist olarak örgütlenmesinin ötesine geçiş, gerçekten tüketicinin ürünün oluşumunda aktif biçimde müdahil olduğu, üretimle tüketim arasındaki ilişkinin bütünleşmesiyle tanımlanabilir. Buradaki ürün olan "hizmet", toplumsal bir kurgu ve toplumsal bir "tasavvur" ve yenilik süreci haline gelir. Hizmet endüstrilerinde "arka ofis" görevleri (klasik hizmet işleri) azalmış "ön ofis" görevleri (müşterilerle ilişki) çoğalmıştır. Dolayısıyla insan kaynaklarının şirketin dış kısmına doğru bir kayışına tanık oluyoruz. Yakın dönemde yapılan sosyolojik analizlerin bize gösterdiği gibi, hizmet sektöründe ele alınan bir

---

[2] Yves Clot, "Renouveau de l'industrialisme et activité philosophique," *Futur antérieur*, Sayı 10 (1992): 22.

ürün ne kadar maddi olmayan bir ürün olarak ortaya çıkıyorsa, o ürün üretimle tüketim arasındaki ilişkinin endüstriyel örgütleniş modelinden o kadar uzaklaşır. Üretimle tüketim arasındaki ilişkinin değişimi, hem emeğin konusunu hem de işbölümünü sorunsallaştırdığı (ve böylece tasavvurla uygulama arasındaki ilişki tek taraflı özelliğini yitirdiği) için hizmet üretimindeki emeğin Taylorist örgütlenişi üzerinde doğrudan sonuçları vardır. Eğer ürün tüketicinin müdahalesi yoluyla tanımlanıyorsa ve bu nedenle sürekli bir evrim içindeyse, hizmet üretiminin normlarını tanımlamak ve "nesnel" bir üretkenlik ölçütü koymak hep daha zorlaşır.

Maddi olmayan emek

Sanayi sonrası ekonominin (hem büyük-ölçekli endüstride hem de üçüncü sektörde mevcut) tüm bu özellikleri tam olarak "maddi olmayan üretim" biçiminde yoğunlaşır. Görsel-işitsel üretim, reklam, moda, yazılım vs. üretim ve üretimin pazarı ya da tüketicileri arasındaki özel ilişki yoluyla tanımlanır. Burada Taylorist modelden olabilecek en uzak noktadayız. Maddi olmayan emek sürekli olarak üretimle tüketim arasındaki ilişkiyi belirleyen bir ara yüzey rolü oynayan iletişimin biçimini ve koşullarını yaratıp değiştirir. Daha önce belirttiğim gibi, maddi olmayan emek her şeyden önce bir toplumsal ilişki üretir; sadece meta değil, aynı zamanda sermaye ilişkisi de üretir.

Eğer bugün üretim doğrudan toplumsal bir ilişkinin üretimiyse, o zaman maddi olmayan emeğin "hammaddesi" öznellik ve bu öznelliğin yaşadığı ve yeniden ürettiği "ideolojik" ortamdır. Öznellik üretimi yalnızca (ticari ilişkilerin yeniden üretimi için) bir toplumsal denetim aracı olmaktan

çıkar ve doğrudan üretken hale gelir; çünkü sanayi sonrası toplumumuzun amacı tüketici/iletişim aygıtı yaratmak ve onu "etkin" kılmaktır. Maddi olmayan işçiler (reklam, moda, pazarlama, televizyon, sibernetik vs. alanlarında çalışanlar) tüketicinin bir talebini karşılar ve aynı zamanda o talebi kurar. Maddi olmayan emeğin öznellik ve aynı zamanda ekonomik değer yaratması, kapitalist üretimin yaşamlarımızı nasıl sardığını ve ekonomi, iktidar ve bilgi arasındaki karşıtlıkları nasıl parçaladığını gösterir. Toplumsal iletişim süreci (ve temel öğesi olan öznellik üretimi), belli bir yanıyla üretimi "ürettiği" için burada doğrudan üretken hale gelir. "Toplumsal" olanın (ve daha da toplumsal olan dil, iletişim vb.) "ekonomik" oluş süreci henüz yeterince incelenmemiştir. Aslında, bir yandan, (postyapısalcı Fransız felsefesinin belli bir damarındaki şekliyle) bilgi ve iktidara özgü üretim biçimleri açısından, "kendiyle ilişki" anlamında kurucu bir "süreç" olarak tanımlanan bir öznellik üretim analizine yabancı değiliz. Ne var ki, bu analiz asla kapitalist değerlenme biçimleri ile kesişmez. Öte yandan, 1980'li yıllarda iktisatçı ve sosyologlardan oluşan bir ağ (ve onlardan önce İtalyan işçiciliği-sonrası gelenek) "üretimin toplumsal biçiminin" kapsamlı bir analizini geliştirmişti. Ancak bu analiz de değerlenmenin içeriği olarak öznellik üretimini yeterince içermez. Şimdi, post-Taylorist üretim biçimi hem üretken elbirliğinin hareket geçirilmesinde hem de metaların "kültürel" içeriklerinin üretiminde kesinlikle öznelliği devreye sokmasıyla tanımlanıyor.

Estetik model

Peki, toplumsal iletişimin üretim süreci nasıl oluşur? Bu süreçte öznellik üretimi nasıl gerçekleşir? Öznellik üretimi nasıl olur da tüketici/iletişimci ve onun tüketme ve iletişim

kurma yeteneği haline gelir? Maddi olmayan emek bu süreçte nasıl bir rol oynar? Daha önce dediğim gibi, benim hipotezim şudur: *iletişimin üretim süreci doğrudan değerleme sürecine dönüşme eğilimi taşır.* Nasıl ki geçmişte iletişim temel olarak dil ve ideolojik ve edebi/sanatsal üretim kurumları aracılığıyla örgütleniyorduysa, bugün iletişim, endüstriyel üretimle iç içe olduğundan teknolojik tasarımlar (bilgi, düşünce, görüntü, ses, ve dilin yeniden üretim teknolojileri) ve yeni bir üretim biçimin taşıyıcıları olan örgütlenme ve "yönetim" biçimleri aracılığıyla yeniden üretilmektedir.

Toplumsal iletişimin oluşum sürecini ve "ekonomik" olan tarafından içerilmesini anlama çabasında "maddi" üretim modeli yerine, yaratıcılık, yeniden üretim ve alımlama sürecini de kapsayan "estetik" modeli kullanmak daha faydalıdır. Bu model geleneksel ekonomik kategorilerin gözden kaçırdığı ve göstereceğim gibi post-Taylorist üretim modelinin "özgün farklarını" oluşturan kimi yönleri açığa çıkarır.[3] "Estetik/ideolojik" üretim modeli, bu tür bir sosyolojik dönüşümün taşıdığı tüm sınır ve zorluklarla, küçük-ölçekli bir sosyolojik modele dönüştürülecektir. Yaratıcılık, yeniden üretim ve alımlama modeli ikili bir dönüşümü gerektirir; ilk başta, bu yaratım sürecinin üç aşaması toplumsal biçimleri açısından ayırt edilmelidir; ikinci olarak da, bu

---

[3] Bu üretimin hem yaratıcı hem de toplumsal öğeleri "estetik modelin" kullanımına yeltenmeyi teşvik etmekte. Her ikisi de Marksist "canlı emek" kavramına dayanan, ister (Sitüasyonistleri-Durumcuları takip ederek) sanatsal etkinlikten ister (İtalya'daki işçici-uvriyerist teorileri takip ederek) geleneksel fabrika etkinliğinden yola çıkarak nasıl bu yeni kavrama varılabileceğini görmek oldukça ilginç.

üç aşama üretici bir döngünün ifadeleri olarak anlaşılmalıdır.[4]

"Yaratıcı" bireysel boyutunu kaybetmeli ve endüstriyel olarak örgütlenmiş bir üretim sürecine (işbölümü, yatırımlar, siparişler, vs. ile) dönüştürülmelidir; "yeniden üretim" kârlılığın gerektirdiklerine göre örgütlenmiş kitlesel bir üretime dönüşür; "alıcı" ise tüketici/iletişim aygıtı olma eğilimindedir. Entelektüel etkinlik ekonomisi içindeki bu içerilme ve toplumsallaşma sürecinde, "ideolojik" ürün bir meta biçimini varsayma eğilimi gösterir. Ancak bu sürecin kapitalist mantığın boyunduruğuna girmesi ve ürünlerinin metalara dönüşmesi, estetik üretimin özgünlüğünü, yani yaratıcı ve alıcı arasındaki yaratıcı ilişkiyi ortadan kaldırmaz.

Maddi olmayan emek döngüsüne özgü farklar

Maddi olmayan emeğin üretim döngüsünü oluşturan "aşamaların" (maddi olmayan emeğin kendisi, ideolojik/meta ürünleri", ve "kamusal/tüketici") "sermayenin" klasik yeniden üretim biçimlerine göre *özgün farklarının* kısaca altını çizmeme izin verin.

Bir "yaratıcı" olarak maddi olmayan emek söz konusu olduğunda, bunun *üretken sinerjisinin radikal otonomisini* vurgulamak gereklidir. Gördüğümüz gibi, farklı türde becerilerin (entelektüel beceri, kol becerisi ve girişimcilik bece-

---

[4] Walter Benjamin, on dokuzuncu yüzyılın sonundan beri alımlanma sürecinin yanı sıra hem sanatsal üretimin hem de yeniden üretimin kolektif biçimler gerektirdiğini analiz etmiştir. Burada Benjamin'in eserlerini ele almak için duramasam da maddi olmayan emeğin ve yeniden üretim biçimlerinin bir soykütüğü için kesinlikle temel olduğunu belirtmek gerekir.

risi) bir sentezinin sonucu olarak ortaya çıkan maddi olmayan emek, klasik *iş* ve *işgücü* tanımlarını sorgulamaya zorlamakta. Maddi olmayan emek kendini doğrudan doğruya ağlar ve akışlar şeklinde var olan kolektif biçimler içinde oluşturur. Bu elbirliği biçiminin ve bu becerilerin "kullanım değerinin" kapitalist mantığın boyunduruğuna girmesi, maddi olmayan emeğin kuruluşunun ve anlamının otonomisini ortadan kaldırmaz. Aksine, bir kez daha Marksist bir deyimi kullanarak söyleyecek olursak, en azından "yeni bir serimleme biçimi" gerektiren antagonizmaları ve çelişkileri açar.

"İdeolojik ürün" her açıdan bir metaya dönüşür. Bu *ideolojik* kavramı, ürünü gerçekliğin bir "yansıması", yanlış veya doğru bir gerçeklik bilinci olarak nitelendirmez. İdeolojik ürünler, aksine, yeni gerçeklik katmanları üretir; insan gücü, bilgi ve eylemin buluştuğu kesişim noktasıdır. Yeni görme ve bilme biçimleri yeni teknolojiler gerektirir ve yeni teknolojiler de yeni görme ve bilme biçimlerini gerektirir. Bu ideolojik ürünler tamamen toplumsal iletişimin oluşum süreçlerine içkindir; yani, aynı zamanda bu ürünler bu süreçlerin hem sonuçları hem de önkoşullarıdır. İdeolojik ürünlerin toplamı insanın ideolojik ortamını oluşturur. İdeolojik ürünler özgünlüklerini hiç kaybetmeden metalara dönüşürler; yani *hep birisine hitap ederler, "ideal göstergelerdir"* ve böylelikle "anlam" sorununu ortaya koyarlar.

Genel kamuoyu, tüketici (izleyici/müşteri) modeli için bir model olma eğilimindedir. Yaratıcının hitap ettiği kamuoyu (kullanıcı anlamında-okuyucu, müzik dinleyicisi, televizyon izleyicisi) bu şekilde ikili bir işleve sahiptir. İlk başta, ideolojik bir ürünün alıcısı olan kamuoyu, üretim sürecinin kurucu bir öğesidir. İkinci olarak kamuoyu, ürüne "hayatta bir yer" veren (başka bir deyişle, onu toplumsal ileti-

şime entegre eden) ve yaşamasını ve gelişmesini sağlayan alımlama süreci aracılığıyla üretken kılınır. *Bu nedenle alımlama bu bakış açısına göre yaratıcı bir eylem* ve ürünün tamamlayıcı bir parçasıdır. Ürünün bir metaya dönüşümü bu ikili "yaratıcılık" sürecini ortadan kaldıramaz; bunun yerine bunu olduğu gibi kabul etmeli ve bunu denetim altına alıp kendi değerlerine tabi kılmaya çalışmalıdır.

O zaman ürünün metaya dönüşümünün ortadan kaldıramadığı şey *olayın tabiatı*, maddi olmayan emek ve kamuoyu arasında kurulan ve iletişim yoluyla örgütlenen açık yaratım sürecidir. Maddi olmayan üretimdeki yenilikler bu yeni açık yaratım süreci yoluyla hayata geçirilirse, girişimci tüketimi çoğaltmak ve sürekli yeni tüketim yaratmak için kamuoyunun/tüketicinin ürettiği "değerlerden" almak zorunda kalır. Bu değerler, varlık kipleri, varoluş kipleri ve onları destekleyen yaşam biçimlerini öngörür. Bu düşüncelerden iki temel sonuç çıkar. Birincisi, değerler "işe koşulur". İdeolojik ürünün bir metaya dönüşümü yaşam biçimlerinde üretilen toplumsal hayal gücünü bozar ya da çarpıtır; ama aynı zamanda meta üretimi kendi üretimine gelince kendisinin güçsüzlüğünü kabul etmelidir. İkinci sonuç ise, yaşam biçimlerinin (kolektif ve ortak faaliyet biçimlerinde) artık birer yenilik kaynağı olduklarıdır.

Maddi olmayan emek döngüsünün farklı "aşamalarının" analizi, "üretken" olanın toplumsal ilişkinin bütünü olduğu hipotezini (burada yaratıcı-iş-alıcı ilişkisinde gösterilen) doğrudan "anlamı" ortaya koyan modalitelere göre ilerletmemi sağlar. Bu tür bir üretimin özgünlüğü, üretimle tüketim arasında yeni bir ilişki kurarak üretim sürecinin "biçimine" damgasını vurmakla kalmaz, aynı zamanda bu sürece kapitalist biçimde el konulması konusunda bir meşruiyet sorununu ortaya atar. Bu elbirliği toplumun yaşamı-

nın tam da kendisi ile uğraştığı için, hiçbir şekilde ekonomi tarafından önceden belirlenemez. "Ekonomi" sadece bu elbirliğinin biçimlerine ve ürünlerine onları normalleştirip standartlaştırarak el koyabilir. Yaratıcı ve yenilikçi öğeler, yalnızca yaşam biçimlerinin ürettiği değerlere sıkı sıkıya bağlıdır. Sanayi sonrası toplumlarda yaratıcılık ve üretkenlik yaşam biçimleri ve onların ürettiği değerler arasındaki diyalektik ile onları oluşturan öznelerin etkinliklerinde yatar.

(Schumpeterci) girişimcinin kendi yenilik kapasitesinde bulduğu meşruiyet, temellerini kaybetmiştir. Kapitalist girişimci maddi olmayan emeğin içerik ve biçimlerini üretmediği için yeniliği de üretmez. Ekonomiye yalnızca maddi olmayan emeğin etkinliğini yönetip düzenleme, ve iletişim ve bilgi teknolojileri ve örgütlenme süreçlerinin denetimi yoluyla kamuoyunun/tüketicinin yaratılması ve denetim altına alınması için kimi aygıtlar yaratılması olanağı kalır.

Yaratım ve entelektüel emek

Bu kısa değerlendirmeler, entelektüel emeğe özgü yaratım ve yayılım modelini sorgulamaya başlamamızı ve "bireyselliğin" ya da "üst" sınıfların mirasının ifadesi olarak yaratıcılık kavramının ötesine geçmemizi sağlar. Simmel ve Bahtin'in maddi olmayan üretimin "üretken" olmaya henüz yeni başladığı bir zamanda yazdıkları eserler bize, maddi olmayan emek ve toplum arasındaki ilişkiyi ortaya koymanın tamamen iki farklı yolunu sunar. Simmel'inki tamamen kol emeği ve entelektüel emek arasındaki ayrımla ilgilenir ve bize entelektüel emeğin yaratıcılığına ilişkin bir kuram verir. Bahtin'inki ise, kapitalist işbölümünü reddedip bir toplumsal yaratıcılık kuramı oluşturur. Simmel sınıf ilişkile-

ri tarafından düzenlendiği ve kontrol edildiği şekliyle fark ya da taklit olgusu yoluyla "moda"nın işlevini açıklar. Dolayısıyla, modayı yaratanlar üst orta sınıflardır, alt sınıflar ise onları taklit etmeye çalışırlar. Bu tartışma açısından ilginç olan şeyse bu anlayışa göre, yaratım alanındaki maddi olmayan emeğin sadece belli bir grupla sınırlı olması ve taklit yolu dışında yayılmayışıdır. Daha derin bir düzeyde ise, bu model amaç olarak toplumsal yaratıcılık ve yenilik süreçlerinin düzenlenmesi ve "gizemlileştirilmesini" hedef alan kol emeği ile entelektüel emek arasındaki karşıtlığa dayalı işbölümünü kabul eder. Eğer bu modelin (Simmel'in etkilerini zekice ele aldığı) kitlesel tüketimin doğuş anında maddi olmayan emek piyasasının dinamiklerine denk düşme ihtimali olsaydı, sanayi sonrası toplumda maddi olmayan emek ve tüketici-kamuoyu arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanılmazdı. Aksine, Bahtin maddi olmayan emeği "maddi emek ile entelektüel emek" arasındaki ayrımın aşılması olarak tanımlar ve yaratıcılığın nasıl toplumsal bir süreç olduğunu gösterir. Aslında, Bahtin ve Leningrad çevresinden diğerlerinin "estetik üretim" üzerine eseri, aynı noktaya odaklanır. Bu, maddi olmayan emeğin toplumsal döngüsüne dair bir kuram geliştirmek için en uygun gözüken inceleme hattıdır.

KADINLAR, TOPRAK MÜCADELELERİ VE KÜRESELLEŞME: ULUSLARARASI BİR BAKIŞ*

Silvia Federici

> Çalışacak bir parça toprak bulamıyorsak yoksulluktan nasıl kurtulabiliriz ki? Eğer ekecek toprağımız olsaydı, bize ta Birleşik Devletler'den yollanan gıdayı almaya ihtiyacımız kalmazdı. Hayır. Kendi gıdamız olurdu. Fakat hükümet bize ihtiyacımız olan toprağı ve diğer kaynakları vermeyi reddettiği sürece, yabancılar ülkemizi yönetmeye devam edecek.
>
> ELVIA ALVARADO (BENJAMIN 1987: 104)

Giriş: Dünyayı kadınlar ayakta tutuyor

Toprak ve toprak mücadeleleriyle ilgili meseleler, yakın zamana kadar, çiftçiler ya da toprağı en azından kültürel olarak yaşamın kaynağı olacak denli önemli gören Ameri-

---

* Kaynak: *Journal of Asian and African Studies* 39 (1–2) (Nisan 2004): 47–62

kan yerlilerinin soyundan gelen kişiler dışında Kuzey Amerikalılar arasında pek ilgi görmüyordu. Nüfusun geri kalanı için ise toprak meselesi, çok uzun sürmüş bir kentleşme ve sanayileşme sürecinin ardından toprağın bundan böyle temel yeniden üretim araçlarından biri olarak görülmemesi ve insanların bir zamanlar tarımla uğraşırken ortaya koyduğu gücü, özgüveni ve yaratıcılığı bunları artık yeni teknolojilerin sağlaması nedeniyle çok uzak bir geçmişe ait görülmektedir.

Bu büyük bir kayıptır çünkü bu hafıza kaybı, varoluşumuza dair temel soruların –gıdamızın nereden geldiğinin, bu gıdaların bedenlerimizi besliyor mu yoksa zehirliyor mu olduğunun– cevapsız kaldığı ve sıklıkla da hiç sorulmadığı bir dünyaya yol açıyor. Fakat kent sakinleri arasında toprağa yönelik bu ilgisizlik nihayet sona eriyor. Tarımsal ürünler üzerindeki genetik mühendislik ve tropikal ormanların yok edilmesi karşısında duyulan endişe, ekolojik etkisinin, toprağın özelleştirilmesine karşı silahlı isyan başlatan Zapatistalar gibi yerli halk mücadeleleriyle bir araya gelerek, yakın zamana kadar "Üçüncü Dünya"ya ait bir sorun olarak tanımlanan "toprak meselesi"nin önemine ilişkin yeni bir farkındalık yaratacaktı.

Yine son yirmi yılda, toprak ile kapitalizm arasındaki ilişkiye dönük kavrayışımız açısından bir kavramsal kayma da gerçekleşti. Bu kayma, toprağın kadının geçimlik faaliyetinin maddi temeli ve gezegendeki milyonlarca insanın "gıda güvenliği"nin temel kaynağı olduğunu göstermiş olan Maria Mies (1986), Vandana Shiva (1989), Veronika Bennholdt-Thomsen, Nicholas Faraclas ve Claudia von Werlhof (2001) gibi aktivist-araştırmacıların çalışmalarıyla bir tür kademe atladı. Mies, aynı zamanda, kapitalist küreselleşmeye gerçekçi

bir alternatif sunarak bu geçimlik faaliyeti yeni bir toplumsal bakış açısı paradigması olarak da görmektedir.

Ben, kadınların toprağı kullanma hakkını kazanmayı, geçimlik çiftçiliği güçlendirmeyi ve doğal kaynakların artan biçimde ticarileştirilmesine karşı çıkmayı öngören mücadelelerini incelerken işte bu siyasi ve kavramsal arka plana yaslanıyorum. Bu çabaların aşırı derecede önemli olduğunu ileri sürüyorum. Bu çabalar sayesinde milyarlarca insan hayatta kalabiliyor ve bu çabalar, şayet üretim araçları üzerinde yeniden denetim sağlamak ve yeniden üretimimizin ne diğer insanların hayatını ne de gezegen üzerindeki yaşamın sürmesini tehdit etmediği bir toplum inşa etmek istiyorsak, yapmamız gereken değişimlerin yönüne işaret ediyor.

Kadınlar ve toprak: Tarihsel bir bakış açısı

Kadınların gezegenin geçimlik çiftçileri olduğu, her ne kadar ölçülmesi zor da olsa, tartışmasız bir olgudur. Yani kadınlar, aileleri tarafından (yakın ve uzak akrabaları tarafından) tüketilen veya yerel piyasalarda tüketime dönük satılan gıdaların büyük kısmından sorumludurlar ya da bunları üretirler. Bu durum, her ne kadar kıtanın hemen her yerinde kadınların toprak sahibi olması ve topraktan faydalanması genellikle reddediliyorsa da ve bazı ülkelerde ise ancak erkek akrabalarının müdahalesiyle ve aracılığıyla mümkünse de, özellikle Afrika için geçerlidir (Wanyeki 2003).[1]

[1] Yedi Afrika ülkesindeki –Kamerun, Etiyopya, Mozambik, Nijerya, Ruanda, Senegal ve Uganda– toprak kiralama sistemine ve kadınların mülkiyet haklarına dair ayrıntılı bir açıklama Muthoni L. Wanyeki'nin *Women and Land in Africa* [Afrika'da Kadınlar ve Toprak (2003)] kitabında bulunabilir. Yazar, bu ülkelerde gıda ürünü üretimini (Uganda

Geçimlik çiftçiliğin ölçülmesi zordur çünkü maaşa bağlı olmayan bir iştir; dolayısıyla da statüsü ev işinin statüsüne benzemektedir. Geçimlik çiftçi olan kadınların her ne kadar bunu bir iş olarak görmemelerine ve geçimlik çiftçiliğin önemini niceliksel olarak ölçmeye dönük çabalara karşın, bu alandaki çalışma saatlerini ya da işçilerin sayısına ve bu işçilerin çalışmalarının değerine ilişkin güvenilir tahminlerden yoksunuz.

FAO (Gıda ve Tarım örgütü), ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler geçimlik faaliyetin ölçülmesinin zorluklarını genellikle göz ardı etmektedirler. Fakat bu örgütler, çoğunlukla bizim kullandığımız tanımı kabul etmekte ve bu nedenle de şu açıklamada bulunabilmektedirler:

> *Labor Force Survey* [İşgücü Anketi] 1985/86'ya göre Bangladeş'te kadınların emek gücüne katılımı yüzde 10'dur. Fakat 1989'da *Labor Force Survey* anketine harman dövme, yiyecek üretimi ve tavukçuluk gibi belirli faaliyetleri dahil ettiğinde,

---

gibi bazı ülkelerde yüzde 90'a kadar çıkmaktadır) ve artık ürünlerin satışından elde edilen kazançları genelde kadınların kontrol ettiğini tespit etmiştir. Ancak kadınların toprak sahibi olma ve toprağı miras bırakma hakkı genellikle ya sınırlıdır ya da özellikle babasoylu kültürlerde reddedilmektedir. Geleneksel hukuka göre Afrika'daki kadınların topraktan faydalanması mümkündür fakat kullanım haklarına ancak evlilik ya da miras yoluyla erkeklerle olan ilişkileri üzerinden sahip olabilirler. Latin Amerika'da da kadınların toprak sahipliği hakları, patriyarkal ideoloji ve patriyarkal işbölümünden kaynaklanan "yasal, kültürel ve kurumsal" mekanizmalar yüzünden aşırı derecede sınırlıdır. Bu konu üzerine bkz. Deere ve Léon (2001) 2-3.

ekonomik faaliyet oranı yüzde 63'e yükselmiştir (UN 1995: 114).[2]

Erişilebilir olan birkaç istatistiğe dayanarak kaç kişinin ve özel olarak da kaç kadının geçimlik tarımla meşgul olduğunu değerlendirmek kolay değildir fakat sayılarının azımsanmayacak miktarda olduğu da açıktır. FAO'ya (2002) göre, Sahraaltı Afrika'da "kadınlar hane tüketimine ve satışa yönelik temel gıdaların yüzde 80'ini üretmektedir." Sahraaltı Afrika'nın nüfusunun geniş bir çocuk nüfusu dahil olmak üzere 750 milyon civarında olduğu düşünüldüğünde, bunun anlamı, 100 milyondan fazla Afrikalı kadının geçimlik çiftçilik yapmak zorunda olduğudur.[3] Yani kadınlar aslında dünyanın yarısını beslemektedirler!

---

[2] 1988 yılında Uluslararası çalışma Örgütü (ILO) tarım ve balıkçılık alanlarındaki geçimlik işçileri, "kendileri ve haneleri için gıda, barınak ve asgari nakit gelir sağlayan" kişiler olarak tanımlamıştır (UN 1995: 114) – kullanılan "asgari nakit gelir" ve "sağlamak" kavramları açısından belirsiz bir tanımdır bu. Dahası, bu tanımın fiili anlamı, niyete, örneğin geçimlik işçilerin "piyasa yönelimleri"nden yoksunluğuna ve karşılaştıkları resmi kredilere ve ileri teknolojiye hiçbir erişimlerinin olmaması gibi yetersizliklere bağlıdır.

[3] Sömürgeciliğin toplumsal ve ekonomik etkisi (kısmen) doğrudan sömürge denetiminin ne kadar sürdüğüne bağlı olarak muazzam çeşitlilik göstermektedir. Hatta kadınların geçim ve ticari ürün tarımına katılımındaki mevcut farklılıkları, toprağın sömürgeci temellükünün derecesinin bir ölçüsü olarak yorumlayabiliriz. BM-ILO emek gücüne katılım istatistiklerini kullanırsak ve geçimlik tarıma ilişkin ölçüm sorununu da akılda tutarsak, tarımdaki kadın emek gücü açısından Güney Asya yüzde 55, Güneydoğu Asya yüzde 42 ve Doğu Asya yüzde 35 oranına sahipken, Sahraaltı Afrika'da en yüksek yüzdeye (yüzde 75) sahip olduğunu görebiliriz. Buna karşılık, Güney Amerika ve Orta Amerika ise kadınların tarıma katılımı açısından Avrupa gibi "gelişmiş" bölgelerde tespit edilene benzer şekilde yüzde 7 ila 10 oranıyla en

Yine, kapitalist kalkınmanın tarım üreticilerini, hepsinden önce de kadınları topraktan ayırmaya dayandığı göz önünde bulundurulduğunda, geçimlik tarımı sürdürmenin hayret verici bir durum olduğunu da kabul etmemiz gerekiyor. Bu gerçeklik ise sadece kadınların tarımın ticarileşmesine direnerek ortaya koydukları muazzam direniş üzerinden açıklanabilecektir.

Bu mücadelenin kanıtları, Andlar'dan Afrika'ya sömürgecilik tarihinin her anında bulunmaktadır. İspanyollar tarafından (yerel şeflerin de desteğiyle) toprakla el koyulmasına karşı, 16. ve 17. yüzyıllarda Meksika'daki ve Peru'daki kadınlar dağlara kaçtılar, halkı yabancı işgalcilere direnmek için bir araya topladılar ve doğa-tanrılarına tapınmaya dayanan eski kültürlerin ve dinlerin en sadık savunucuları haline geldiler (Silverblatt 1987; Federici 2004). Daha sonra, 19. yüzyılda Afrika'da ve Asya'da kadınlar, Avrupalı sömürgecilerin onları üretimden koparark tarım işlerini bir erkek işi olarak yeniden tanımlamaya dönük sistematik çabalarına karşı geleneksel kadın çiftçilik sistemlerini savundular.

Diğer düşünürlerin yanı sıra Ester Boserup'un da Batı Afrika'ya atıfla gösterdiği üzere, sömürge görevlileri misyonerler ve sonrasında tarımsal kalkınmacıların gıda üretimi aleyhine olmak üzere ticari tarımsal ürünlerin ekimini dayatmakla kalmadılar; aynı zamanda, çiftçiliğin büyük kısmını Afrikalı kadınlar yapmasına rağmen, kadınları modern çiftçilik sistemlerine dair çalışmaların dışında bıraktılar ve onlara teknik destek vermeyi reddettiler. Sömürgeciler bir yandan da hanelerde erkek olmadığı durumlarda bile toprağın devredilmesinde erkeklere ayrıcalık tanıdılar

---

düşük oranlara sahiptir. Yani, katılım oranları bölgelerdeki resmi sömürgeciliğin uzun bir geçmişe sahip olmasıyla kabaca da olsa uyumludur.

(Boserup 1970: 53–55, 59–60). Böylece sömürgeciler ve sonrasında kalkınmacılar, kadınların komünal toprak-sistemlerinin katılımcıları ve bağımsız çiftçiler olma yönündeki "geleneksel" haklarını aşındırmanın yanı sıra kadınlar ile erkekler arasında yeni ayrımlar ortaya çıkardılar. Kadının erkeğe tabi olmasına ve ücretsiz hane emeğine hapsedilmesine dayanan yeni bir (cinsiyete dayalı) işbölümünü dayattılar ki bu işbölümü, sömürgecilerin projelerinde kadınların ihracat ürünlerinin ekiminde kocalarının yanında ücret almaksızın çalışmasını da içeriyordu.

Fakat kadınlar toplumsal konumlarındaki bu gerilemeyi itirazsız biçimde kabul etmediler. Sömürge Afrika'sında ne zaman hükümetlerin topraklarını satmasından ya da ürünlerini ellerinden almasından korksalar isyan ettiler. Bunun örneklerinden biri, 1958'de Kuzeybatı Kamerun'da (sonradan Britanya Kamerunu) Kedjom Keku ve Kedjom Ketinguh'da-ki sömürge idarecilerine karşı kadınların birleşerek gerçekleştirdiği protestodur. Hükümetin topraklarını satışa çıkaracağı yönündeki söylentilere öfkelenen 7 bin kadın, sürekli biçimde o zamanın bölge merkezi Bamenda'ya yürümüş ve en uzun kaldıkları zamanda ise Britanya sömürge yönetimi binalarının önünde iki hafta kamp kurarak "hep birlikte şarkılar söylemiş ve varlıklarını gürültü çıkararak hissettirmişlerdir" (Diduk 1989: 339–340).

Aynı bölgede kadınlar, yerel erkek elitin üyelerinin ya da sömürgeci yöneticilerin hayvan vergisi toplayabilmek için mevsimlik otlak kullanma hakkı bahşettiği göçebe Fulanilerin sahip olduğu büyükbaş hayvanları yağmalayarak geçimlik çiftliklerinin yok edilmesine karşı mücadele verdiler. Kadınlar bu örnekte de yöneticileri, sorun yaratan göçebe çobanlara yaptırımda bulunmaya zorlayarak planları boşa çıkaran şiddetli bir protesto gerçekleştirdiler. Susan Diduk'un da söylediği üzere:

> Protestolarda kadınlar, aile ve akrabalarının hayatını sürdürebilmesi ve geçimlik ihtiyaçları için mücadele ettiklerini düşünüyorlardı. Kadınların tarımsal emeği, gündelik gıda üretimi açısından o zaman da vazgeçilmezdi, bugün de öyledir. Kedjom erkekleri de bu rollerin geçmişteki ve bugünkü önemini kabul etmektedirler. Bugün onların sürekli "Kadınlar çiftçilik yaparak ve karınlarında dokuz ay çocukları taşıyarak cefa çekmiyorlar mı? Evet, kadınlar ülke için iyi şeyler yapıyorlar." benzeri şeyler söylediğini duyabilirsiniz. (Diduk 1989: 343)[4]

1940'lı ve 1950'li yıllarda Afrika'nın dört bir yanında, kadınların, en verimli topraklara ticari ekim yapılmasına ve onları kendi geçimlik çiftçiliklerinden koparan ve kendilerine dayatılan angarya işlere direnerek ortaya çıkardığı pek çok benzer mücadele söz konusuydu.

Sömürgeleştirilmiş toplulukların bugünkü mirasçılarının bakış açısından kadınların üretken geçimlik çiftçiliklerinin nasıl sürdürülebildiği ise sömürgecilik-karşıtı mücadeleye ve özellikle de ormanlık arazilerdeki (örn., Cezayir'de-

---

[4] 1950'lerde Batı Kamerun'daki kadın çiftçilerin mücadeleleri üzerine bkz. Margaret Snyder ve Mary Tadesse: "Kadınlar, karşılaştıkları korkunç eşitsiz muameleye rağmen ekonomik faaliyetlerinde inat etmeyi sürdürmüşlerdir. Buna bir örnek, kadınların 1950'li yıllarda Batı Kamerun'da halkı mısır değirmeni toplulukları kurmaya seferber etme tarzlarıdır. Zamanla toplam üye sayısı 18 bini bulan bu türden 200 topluluk kurulmuştur. Bu topluluklar sahip oldukları değirmenleri ortak kullanmışlar, kendi tarlalarını çitlemişler ve su depoları ve kooperatif dükkânları inşa etmişlerdir... Bir başka deyişle "kadınlar, grup üretkenliğini arttırmak, sömürgeci yönetimin başarısız olduğu yerlerdeki sosyo-ekonomik boşlukları doldurmak ya da onları ailelerine sunacakları kaynaklardan mahrum bırakan politikaları protesto etmek için nesiller boyunca birtakım kolektif eylem yapıları kurmuşlardır" (Snyder ve Tadesse 1995: 23).

ki, Kenya'daki ve Mozambik'teki) özgürlük savaşçılarının varlıklarını sürdürmesine yaptıkları katkıya bakarak anlaşılabilir (Davidson 1981: 76–78, 96–98, 170). Benzer şekilde, bağımsızlık sonrası dönemde de kadınlar, tarımsal kalkınma projelerinde kocalarının ücret almayan "yardımcıları" olarak istihdam edilmelerine karşı mücadele verdiler. Bu direnişin en iyi örneği, Senegal-Gambiya Federasyonu'nda kadınların kendi geçimlik gıda üretimlerine zarar veren ticari pirinç ekimi konusunda işbirliği yapmayı reddetme yönünde verdikleri yoğun mücadeledir (Carney and Watts 1991).

Kadınların dünyanın temel geçimlik çiftçileri olmaya devam etmesinin nedeni de –bugün artık 1960'lar ve 1970'lerdeki tarımsal kalkınma projelerinin başarısızlığının temel nedeni olarak kabul edilen (Moder 1993)– bu mücadelelerdir; ve bağımsızlıktan önceki ve sonraki hükümetlerin "ekonomik kalkınma"da kapitalist hatları izlemesine rağmen bugün dünyanın pek çok bölgesinde halen oldukça geniş bir geçimlik tarım kesimi varlığını sürdürmektedir.

Afrika'da, Asya'da, Kuzey ve Güney Amerika'daki milyonlarca kadının geçimlik çiftçiliğin yok olmaması için gösterdiği kararlılık ile bugün radikal sosyal bilimciler arasında bile görülen, geçimlik çalışmanın varlığını sürdürmesinin uluslararası sermayenin emeğin yeniden üretiminin maliyetini ucuzlatma ve ticari ürün ekimi ve diğer ücretli emek biçimleri için erkek işçileri "özgürleştirme" ihtiyacının bir sonucu olduğu şeklindeki yorumun birbirine karşıt eğilimler olduğunun farkına varılması gerekiyor.

Bu kuramın en önde gelen Marksist savunucusu Claude Meillassoux (1981), kadınların geçim-merkezli üretiminin ya da onun deyişiyle "ev ekonomisi"nin yurtiçinde ve yurtdışında kapitalist sektör için ucuz işçi tedariki anlamına gel-

diğini ve böylece kapitalist birikimi desteklediğini ileri sürmüştür. Meillassoux'un argümanına göre, "köy"ün çalışması sayesinde Paris'e ya da Johannesburg'a göç etmiş olan emekçiler, işverenlerin ne işçi yetiştirmeye para harcamak ne de artık onlara gerek kalmadığında onları işsizlik tazminatı ile desteklemeye devam etmek zorunda kalmayacak olmaları nedeniyle, kendilerine iş veren kapitalist için bir "bedava" meta sunmuş olmaktadırlar.

Bu bakış açısına göre, geçimlik çiftçilikteki kadın emeği, hükümetler, şirketler ve kalkınma ajansları için bir ikramiyedir çünkü onların ücretli işçileri daha etkin biçimde sömürmelerini ve zenginliği kırsal alanlardan kentsel alanlara aktarmalarını mümkün kılmaktadır ve aslında kadın çiftçilerin ve onların topluluklarının yaşam kalitelerini düşürmektedir (Meillassoux 1981: 110–111). Gelgelelim Meillassoux, uluslararası ajanslar ve hükümetler tarafından geçimlik sektörün "gelişmesini engelleme" doğrultusunda çabalarının olduğunu da kabul etmektedir. Meillassoux, geçimlik çiftçiliğin kaynaklarının sürekli biçimde kurutulduğunu görmekte ve bu emek-yeniden üretim sisteminin güvencesiz doğasını kabul ederek bu sistemin kısa zaman içinde kaderini belirleyecek bir krize girebileceğini düşünmektedir.[5] Fakat Meillassoux, genel olarak, geçimlik faaliyetin varlığını sürdürmesine destek olan mücadeleyi ve topluluğun kapitalist ilişkilerin yaygınlaşmasına direnme kapasitesi açısından bakıldığında bu mücadelenin –ona dönük saldırılara

---

[5] Kriz, ev ekonomisinin fazla verimsiz olursa göçmen işçiyi yeniden üretmekte başarısız olacağı fakat fazla üretken olursa bu sefer de emeğin fiyatını, bu örnekteki işçinin ücretli emekten kaçınabilecek durumda olması gibi, arttıracağı olgusuna dayanmaktadır.

rağmen– devam eden önemini kavramakta başarısız olmuştur.

Liberal ekonomistler de böyle yapmaktadır; onların "geçimlik çalışma"ya dönük bakışı, geçimlik çalışmayı "ekonomik olmayan", "üretken olmayan" bir faaliyete indirger (liberal ekonomistler aynı şekilde kadınların evde iş olarak ücretsiz ev içi emeğe tabi olduklarını da görmek istemezler). Liberal ekonomistler, buna alternatif olarak, neoliberal gündemde[6] yoksulluğun evrensel çaresi ve kadınların kurtuluşunun muhtemel anahtarı olarak görülen "gelir yaratıcı projeler" önerirler. Bu birbirinden farklı bakış açılarının görmezden geldiği şey ise topraktan faydalanmanın ve gıda üretiminin, şirketlerin ve hükümetlerin onu zaman zaman kendi hedefleri yönünde kullanabilmelerine rağmen, kadınlar ve toplulukları açısından sahip olduğu stratejik önemdir.

Burada, plantasyon sahiplerinin kendi çıkarlarına dönük ekim yaptırmak üzere kölelere ufak toprak parçaları ("tedarik arazileri") verdikleri Jamaika'da kölelik dönemi süresinde gelişen durum ile benzerlik kurulabilir. Toprak sahipleri bu önlemi gıda ihracatını korumak ve işçilerinin yeniden üretiminin maliyetini düşürmek için almışlardı. Fakat köleler, bu durumun onlara daha fazla hareket imkânı ve bağımsızlık sağlamasıyla bundan faydalanmayı bileceklerdi ki böylece –bazı tarihçilere göre– kurtuluştan önce bile, adada,

---

[6] Bunun örneklerinden biri, kadınların çalışmasına dönük oldukça ayrıntılı analizler yapan ve kadınlara dönük yaklaşımını kendi sözleriyle söylersek "özgürleştirici" gören bir "Dünya Bankası feministi" olan Caroline Moser'dir. Kadınların emeğine dair (Marksistler de dahil) pek çok kuramsal yaklaşımı titiz bir analize tabi tutan Moser'in incelediği örnek olaylar ise iki tane "gelir yaratan" proje ve bir "çalışma karşılığı gıda" tasarısıdır (Moser 1993: 235–238).

kayda değer bir hareket özgürlüğüne sahip ve halihazırda kendi ürünlerinin satışından belirli bir gelir elde eden bir ön-köylülük oluşacaktı (Bush 1990; Morrissey 1989).[7]

Bu benzerliği, geçimlik emeğin sömürgecilik-sonrası kapitalist kullanımını gösterecek biçimde genişletirsek, geçimlik tarımın, ücretli emekçilere daha iyi çalışma şartlarında anlaşma yapmaları ve grev ve siyasi protesto zamanlarında hayatlarını sürdürebilmeleri imkanı tanıyarak milyarlarca işçi için önemli bir destek aracı haline gelmiş olduğunu, böylece pek çok ülkede ücretli kesimin sayıca az olmasına rağmen oldukça ciddi bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz (Federici 1992).[8]

Komünal bir ortamdaki geçimlik çiftçiliğe ilişkin bir metafor olarak "köy", devletin ve sermayenin gasp ettiği zenginliği yeniden talep etmeye bir gerekçe sağlamasıyla kadınların mücadelesi açısından da kritik bir zemin olagelmiştir. Bu, sıklıkla hükümete karşı olduğu kadar erkeklere karşı da yöneltilmesiyle pek çok biçim alabilen fakat hemen her zaman kadınların toprağa erişimiyle ve kendilerini ve çocuklarını doğrudan gıda üretimi ve kendi artık ürünleri vasıtasıyla destekleyebildiği olgusuyla her daim güçlenen bir mücadeledir. Kadınlar, kentlileşmeleri sonrasında bile ken-

---

[7] Ancak dünya piyasasında şekerin fiyatı artar artmaz, plantasyon sahibi, kölelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tarımsal faaliyete ayrılan zamandan kesintiye gidecekti.

[8] Bkz. örneğin, Michael Chege'nin (1987: 250) Afrikalı ücretli işçilere ve toprağa dair yazdıkları: "... Afrikalı emekçilerin büyük kısmı kırsal bölgelerde ufak bir toprağa sahip olmayı sürdürüyordu; emeğin varoluşunun toprak sahipliğinden tamamen ayrıldığı durum henüz gerçekleşmemişti." Bu "yabancılaşma eksikliği"nin sonuçlarından biri, Afrikalı işçilerin greve gitmek istediği zaman dayanışmanın maddi temeline (özellikle gıda tedarikine) güvenebiliyor olmasıydı.

di ailelerini beslemek ve piyasadan belirli derecede bir özerklik kazanabilmek adına erişebildikleri her toprak parçasına bir şeyler ekmeye devam etmişlerdir (Bryceson 1993: 105–117).

Köyün eski sömürge dünyasındaki kadın ve erkek işçiler açısından ne ölçüde bir iktidar kaynağı olduğu, 1980'lerin ilk yıllarından başlayarak 1990'lar boyunca Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) Yapısal Uyum ve "küreselleşme" maskesi altında ona karşı yürüttüğü saldırının boyutu üzerinden ölçülebilir.[9]

Dünya Bankası, geçimlik tarımın imhasını ve toprağın ticarileştirilmesini kendi (her yerde hazır ve nazır) yapısal uyum programlarının merkezi meselesi yapmıştır (Federici 1992; Caffentzis 1995; Faraclas 2001; Turner and Brownhill 2001). Sonuçta ise Avrupa'dan ve Kuzey Amerika'dan ithal edilen "ucuz" (yani, devlet destekli) gıdalar (kendi çiftçilerine devlet desteği vermesi yasaklanan) Afrika'nın ve Asya'nın liberalleştirilmiş ekonomilerine akıp, dahası, kadın çiftçileri yerel pazarların dışına sürerken, geniş komünal toprak parçaları tarım şirketleri tarafından gasp edilmiş ve ihraç ürünleri ekimine ayrılmıştır. Nihayet savaş, milyonlarca insanı terörize edip kendi memleketlerinden kaçmaya zorlayarak görevi tamamlayacaktır (Federici 2000).

Bunu sömürgeci dönemde bile görülmemiş oranda büyük bir *yeniden üretim krizi* takip edecektir. Güney Nijerya

---

[9] Dünya Bankası tarafından Yapısal Uyum adı altında sürdürülen saldırı, Meillassoux'nun, ev ekonomisinin kapitalizm açısından işlevsel olduğu iddiasını boşa çıkarmakta fakat onun, kapitalizmin "nihai" krizinin ev ekonomisini sürdürmekteki ve kontrol etmekteki beceriksizliği olacakmış gibi göründüğü yönündeki tahminini teyit etmektedir (Meillassoux 1981: 141).

gibi tarımsal faaliyetleriyle ünlü bölgelerde bile gıda artık ya hiç bulunamamaktadır ya da yapısal uyum programlarının uygulanmasının ardından yüksek fiyatlarla, sabit ücretlerle, devalüe olmuş para birimiyle, yaygın işsizlikle ve sosyal hizmetlerdeki kesintilerle mücadele eden ortalama insanın ulaşması için fazla pahalı hale gelmiş durumdadır.[10]

Kadınların toprakla ilgili mücadelelerinin öneminin öne çıktığı yer de burasıdır. Kadınlar, Dünya Bankası'nın neoliberal rejiminin dayattığı açlığa karşı dünya proletaryasının temel emniyet yastığı olagelmiştir. Kadınlar, "piyasa fiyatları"nın kimin yaşayıp kimin ölmesi gerektiğini belirlediği neoliberal talebin asıl muhalifleridir ve yaşamın kapitalist olmayan bir yoldan yeniden üretimine dönük pratik bir model sunan kişilerdir.

Afrika'da, Asya'da, Kuzey ve Güney Amerika'da geçim mücadeleleri ve "Küreselleşme"ye karşı verilen mücadeleler

Ekonomik uyum programlarına ve küreselleşmeye bağlı olarak toprağın özelleştirilmesine, ticari ekimlerin yaygınlaşmasına ve gıda fiyatlarının artmasına dönük yeni saldırı dalgasıyla karşılaşmak, kadınları, gezegen üzerindeki en güçlü kurumlara karşı kışkırtarak kendi ailelerini destekle-

---

[10] Nijerya'daki "reel ücretler"deki çarpıcı düşüşe ve yoksulluk oranındaki yükselişe tanık oluyoruz. Bir zamanlar bir "orta gelirli" ülke olarak görülen Nijerya'da bugün nüfusun yüzde 70'i günde 1 doların, yüzde 90'ı ise 2 doların altında bir ücretle yaşamaya çalışıyor (kıyaslayınız, BM'nin internet sayfasındaki BM Kalkınma Programı istatistikleri).

meye devam etmek adına pek çok stratejiye başvurmaya sevk etti.

Kadınların kendi topluluklarını ekonomik uyum programlarının ve küresel piyasaya bağımlılığın etkilerine karşı savunmak adına benimsediği başlıca stratejilerden biri, geçimlik tarımı kent merkezlerinde de yaygınlaştırmak olacaktı. Bunun örneklerinden biri, Galli ve Funk'un (1995) incelediği ve 1980'li yılların başından itibaren kadınların başkent Bissau'yaki ve diğer şehirlerdeki evlerin büyük kısmının etrafına sebze ve manyok yetişen küçük bahçeler kurduğunu ve meyve ağaçları ektiğini gösteren Gine-Bissau'dur; bu örnekte, kadınların kıtlık zamanlarında ailelerinin gıdasız kalmaması için ürettiklerini satarak elde edecekleri gelirden vazgeçmeyi tercih ettikleri görülmektedir.[11] Yine Afrika'dan devam edersek, kadınların geçimlik çiftçiliğini ve kent bahçıvanlığını "tencere ekonomisi" olarak tanımlayan Christa Wichterich tarafından da teyit edilmiştir. Yine Wichterich, bu yöntemlerin 1990'larda Afrika'nın pek çok şehrinde yeniden ortaya çıktığını ve tarımla uğraşan kentlilerin genellikle alt sınıftan kadınlardan oluştuğunu not etmektedir:

> Darüsselam'daki düşük gelirli memurların yaşadığı banliyöde evlerin önünde çiçekler yerine soğanlar ve papaya ağaçları ekiliydi; Kusaka'da arka bahçelerde tavuklar ve muz ağaçları vardı; Kampala'nın ve özellikle de gıda tedarik sisteminin büyük ölçüde çökmüş durumda olduğu Kinşasa'nın ana yollarının kenarlarında sebzelerin ekili olduğu geniş alanlar vardı... Yine [Kenya] şehirlerinde [de] ... yol kenarında

[11] Bissau'da kadınlar, yağmur mevsimi süresince kentlerdeki boş alanlara ve kentlerin çevresine pirinç ektiler. Daha girişimci olan kadınlar ise kurak mevsim boyunca hem ev içi tüketim hem de satmak amacıyla boş arsalara sebze ekmektedirler (Galli ve Funk 1995: 20).

> uzanan yeşillikler, evlerin ön bahçeleri ve metruk araziler kısa sürede nusırla, bitkilerle ve en sevilen lahana türlerinden olan *sukum wiki* ile doldurulmuştu. (Wichterich 2000: 73)

Fakat kadınlar, gıda üretimini arttırmak için uluslararası kurumların toprağı özelleştirmeye ve tarımı ticarileştirmeye yönelik hamleleri daha da tehlikeli gelmiş durumdayken, toprağa erişimlerini güçlendirmek için savaşmak, kavga vermek durumundaydılar. Gine-Bissau örneğinde, "kırsal alanların kadınlaşması ve bugün pek çok köyün tek başına ya da kadın kooperatiflerinde çiftçilik yapan kadınlardan oluşması" sonucunu doğuracak biçimde erkeklerin büyük kısmı göç etmişken pek çok kadının kırsal alanda kalmayı tercih etmiş olmasının nedeni bu olabilir (Galli ve Funk 1995: 23).

Geçimlik çiftçilik için toprakları geri almak ya da genişletmek, 1992 yılından bugüne toprak işgalleri yapmakta olan Topraksız Kadın Birliği'nin kurulmasına yol açan biçimde Bangladeş'teki kırsal alanda yaşayan kadınlar açısından da temel mücadelelerden biri olagelmiştir. Birlik, bu dönem boyunca, toprak sahipleriyle zaman zaman meydan muharebelerine girişerek 50 bin aileyi yerleştirmeyi başarmıştır. Bu mücadeleyi veren Birliğin liderlerinden Shamsun Nahar Khan Doli'ye göre, pek çok işgalin nedeni, bir nehrin ortasındaki kömür havzalarının oluşturduğu deniz seviyesine yakın adalardaki "odun kömürü"dür.[12] Bangladeş yasalarına göre, bu türden yeni topraklar topraksız çiftçilere dağıtılmalıdır fakat toprağın artan ticari değeri nedeniyle büyük toprak sahipleri giderek artan biçimde bu toprakları

---

[12] Buradaki bilgiler, 2000'deki Prag "Karşı-Zirvesi"ndeki bir sözlü ifadeye dayanmaktadır.

gasp etmektedir. Kadınlar ise artık kendilerini büyük süpürgeler, bambu sopalar ve hatta bıçaklarla savunarak onları durdurmak üzere örgütlenmektedirler. Yine kadınların, toprak sahipleri ya da onların adamları kayıklarla yaklaştığında diğer kadınlarla toplanabilmek için kendilerine has uyarı sistemleri vardır ve gelenleri karaya çıkmalarına engel olup kovmaktadırlar.

Güney Amerika'da da benzer mücadeleler verilmektedir. Örneğin Paraguay'da, toprakların dağıtılmasını talep etmek üzere 1985 yılında Paraguay Köylü Hareketi'nin (MCP) bir parçası olarak Köylü Kadınlar Komisyonu (CMC) kurulmuştur (Fisher 1993: 86). Jo Fischer'in de işaret ettiği üzere, CMC, taleplerini desteklemek adına sokaklara çıkan ve "hem köylü hem de kadın olarak yaşadıkları çifte ezilmişliği" kınayarak kadınların taleplerini programına dahil eden ilk köylü kadın hareketidir (Fisher 1993: 87).

Hükümetin Brezilya sınırına yakın ormanlardaki büyük toprak parçalarını köylü hareketine vermesi ise CMC açısından bir dönüm noktası olacaktır. Kadınlar bu durumu toprakları kolektif biçimde işlemek için bir model, topluluğu örgütlemeye yönelik bir fırsat olarak görmüşlerdir. CMC'nin kurucularından Geraldina'nın da belirttiği üzere:

> Her zaman çalışıyoruz, bugün hiç çalışmadığımız kadar çok çalışıyoruz fakat çalışma tarzımızı da değiştirdik. Bize başka şeyler yapmak için zaman sağlayıp sağlamayacağını görmek üzere ortaklaşa çalışmayı deniyoruz. Bu çalışma tarzı aynı zamanda bize deneyimlerimizi ve kaygılarımızı paylaşma şansı da veriyor. Bu bizim açımızda oldukça farklı bir yaşam tarzı. Önceden komşularımızı bile tanımazdık. (Fisher 1993: 98)

Kadınların toprak mücadeleleri, "kentsel gelişme" adına inşa edilmeye çalışılan ticari konut projelerinin tehdidi altın-

daki toplulukları savunmayı da içeriyor. "Konut" genellikle tarihsel olarak gıda üretimi yapılan "toprak" kaybını da içermektedir. Buna bir örnek, Dünya Bankası'nın 1992-1993 yıllarında Kampala Kent Konseyi ile birlikte halkın evlerinin çevresindeki ya da yakınındaki geçimlik çiftçilik toprağının çoğunu yok edecek olan büyük bir konut projesine sponsor olduğu Kampala'nın (Uganda) Kawaala mahallesindeki kadınların mücadelesidir. Şaşırtıcı olmayan biçimde, sonunda Dünya Bankası'nı projeyi iptal etmek zorunda bırakan bir Abataka (Mahalle Sakinleri) Komitesi kurarak projeye karşı örgütlenmek için en fazla çabayı harcayanlar yine kadınlar olacaktı. Kadın liderlerden birine göre:

> Erkekler sus pus kesilirken, kadınlar hükümet yetkililerinin önünde gerçekleşen halk toplantılarında konuşabiliyorlardı. Kadınların sesi daha çok çıkıyordu çünkü [projeden] doğrudan etkilenecek olanlar onlardı. Kadınlar için herhangi bir gelir sağlayan araç olmaksızın ayakta kalmak çok zordur ... bu kadınların büyük kısmı aslında çocuklarını destekleyen insanlardır ve herhangi bir gelir ve gıda olmaksızın bunu yapamazlar... Siz gelip onların huzurunu kaçırır, gelirini ellerinden alırsanız, onlar da öyle istiyor oldukları için değil, ezilmiş ve bastırılmış oldukları için mücadele edeceklerdir. (Tripp 2000: 183)

Aili Mari Tripp, Kawaala mahallesinde durumun yegane örnek olmadığına işaret etmektedir.[13] Köylü kadın örgütlerinin kendilerini ve ailelerini yerlerinden etmekle ve çevreyi

---

[13] Tripp sözlerini şöyle bağlamaktadır: "... Kawaala mücadelesi, pek çok açıdan Uganda'da yaşanan bazı değişimlerin bir küçük-evreni gibidir" (Tripp 2000: 194). Köylü kadın örgütlerinin kendilerini ve ailelerini yerlerinden etmekle ve çevreyi kirletmekle tehdit eden sanayi bölgelerinin kurulmasına karşı çıktığı Üçüncü Dünya'nın dört bir yanında benzer mücadeleler verilmektedir.

kirletmekle tehdit eden sanayi bölgelerinin kurulmasına karşı çıktığı Afrika'nın ve Asya'nın farklı bölgelerinde de benzer mücadelelerin olduğu bildirilmektedir.

Bugün, kent merkezlerinde giderek daha fazla kadının bahçe işiyle uğraştığı (Kampala'da kadınlar ailelerinin ihtiyacı olan gıdanın yüzde 45'ini kendileri üretmektedir) bir bağlamda, endüstriyel veya ticari konut yapımı projeleri kadınların geçimlik çiftçiliği ile sıklıkla karşı karşıya gelmektedir. Buna, ticari çıkarların saldırılarına karşı toprağı savunmakta ve "toprak ve hayat satılık değildir" ilkesini doğrulamakta olan ve tıpkı geçmişte sömürgeci saldırıya karşı olduğu gibi halklarının tarihini ve kültürlerini savunanların yine kadınlar olduğunu eklemek de önemlidir. Kawaala örneğinde, ihtilaf konusu toprakların sakinlerinin çoğunluğu nesillerdir orada yaşamaktadır ve akrabalarının ölülerini o topraklara gömmüştür – Uganda'daki pek çok kişi açısından bu, toprak sahipliğinin kesin kanıtıdır. Tripp'in bu toprak mücadelesi üzerine düşünceleri ise benim tezimle uyumludur:

> Çatışmalardan bir adım geriye çekilerek sahneye baktığınızda, mahalle sakinlerinin, özellikle de olaylara katılan kadınların, sadece Kawala'da değil, diğer topluluk projeleri açısından da bir model ortaya koyan bazı yeni topluluk seferberliği normlarını kurumsallaştırmaya çalıştıkları açıkça görülüyordu. Kadınlar, kadınların, dulların, çocukların ve yaşlıların ihtiyaçlarını bir başlangıç noktası olarak alan ve toprağa bağımlılıklarının bir hayat memat meselesi olduğunu kabul eden, daha fazla işbirliğine dayalı bir çaba vizyonuna sahiptiler. (Tripp 2000: 194)

Kadınların geçimlik üretimi savunmasına ilişkin iki gelişmeden daha bahsetmek gerekiyor. İlk olarak, "gıda güvenliği"ni güvenceye almayı ve dayanışmaya ve rekabetin red-

dine dayalı bir ekonomiyi yerleştirmeyi amaçlayan bölgesel öz-yeterlilik sistemlerinin kurulması söz konusudur. Buna ilişkin en etkileyici örnek, kadınların, 35 kadın grubundan oluşan bir ulusal hareket olan Kadınların Gıda hakları İçin Ulusal İttifak adlı örgütü kurduğu Hindistan'tan gelmektedir. İttifak'ın temel çabalarından biri, Hindistan'da pek çok taşralı ve kentli kadın açısından kritik önemde olan hardal tohumu ekonomisini savunma kampanyasıdır. Geçimlik bir ürün olan hardal tohumu, Birleşik Devletler merkezli çokuluslu şirketlerin yemeklik yağ kaynağı olarak genetiği değiştirilmiş soya fasulyelerini dayatma girişimlerinin tehdidi altındadır.[14] İttifak, buna yanıt olarak, hareketin liderlerinden Vandana Shiva'nın (2000) açıkladığı üzere "çiftçilerin geçimlerini ve tüketicilerin farklı kültürel tercihlerini savunmak" için "doğrudan üretici-tüketici ittifakları" kuracaktır. Shiva'nın sözleriyle: "Soya fasulyesi ithalatını protesto ediyoruz ve genetiği değiştirilmiş soya fasulyesi ürünlerinin ithal edilmesinin yasaklanması çağrısında bulunuyoruz. Delhi gecekondularından kadınların türkülerinde dendiği gibi 'Sarson Bachao, Soya Bhagaa'; yani 'Hardalı Kurtar, Soyayı Çöpe At'" (Shiva 2000).

İkincisi, kadınlar dünyanın dört bir yanında ticari kerestecilığı engellemek ve benzin, ilaç ve komünal ilişkilerin ya-

---

[14] Bu girişim, hardal tohumundan üretilen yemeklik yağın yerelde üretilmesinin ve dağıtılmasının onu tüketen 41 insanın hayatını kaybetmesinin ardından hardal yağı tüketmenin esrarengiz biçimde neredeyse zinayla eşdeğer görülen bir noktaya geldiği 1998 yılında hızını arttıracaktı. Bu olayın ardından hükümet hardal yağının üretimini ve satışını yasakladı. Ulusal İttifak ise buna, konuyu yargıya taşıyarak ve üreticilere ve tüketicilere hükümetin yasağına uymama çağrısı yaparak yanıt verdi (Shiva 2000: 54).

nı sıra beslenme de sağlayan ve halkın geçimlik ekonomilerinin temeli olan ormanları kurtarmak ya da ağaçlandırmak için verilen mücadelenin başını çekmektedirler. Shiva'nın da belirttiği üzere, gezegenin dört bir yanından gelen bildirileri yankılayan ormanlar, "dünyanın bereketinin ve üretkenliğinin en güçlü ifadeleridir" (Shiva 1989: 56). Dolayısıyla ormanlar saldırı altında olduğunda, bu, orada yaşayan kabile halkları, özellikle de kadınlar açısından bir ölüm fermanıdır. Bu bağlamda Shiva sıklıkla Çipko hareketinin adını anmaktadır –Çipko hareketi, Himalaya eteklerindeki Garhwal'da 1970'li yılların başında ortaya çıkan ve kesilecek olan ağaçlara sarılıp keresteciler geldiğinde kendilerini elektrikli testerelere siper eden bir kadın hareketidir (Shiva 1989).

Kadınlar, Garhwal'da kesilecek ormanları korumak üzere seferber olurken, Kuzey Tayland'ın köylerinde ise bir Japon kağıt şirketinin Tayland askeri hükümetinin desteğiyle el konulan çiftliklerinde zorla Ökaliptus ekimi yaptırılmasını protesto ediyorlardı (Matsui 1996: 88-90). Afrika'daki önemli girişimlerden biri iolan Wangari Maathai liderliğindeki "Yeşil Kuşak Hareketi" ise kendisini büyük şehirlerin çevresine ağaç ekerek yeşil bir kuşak oluşturmaya adamıştır ve 1977'den bu yana, ormansızlaşmayı, toprak kaybını, çölleşmeyi ve yakacak odun kıtlığını engellemek adına on milyonlarca ağaç dikmiştir (Maathai 1993).

Fakat ormanların varlığını korumaya dönük en çarpıcı mücadele, sakız ağacı alanlarının petrol üretiminin tehdidi altında olduğu Nijer Deltası'nda verilecekti. 1984'te Oghafere'de başlayan muhalefet, bölge sakini binlerce kadının, suya, ağaçlara ve toprağa verilen zararın telafi edilmesi talebiyle Pan Ocean şirketinin Üretim İstasyonu'nu kuşatmasına kadar geçen yirmi yılda iyice tırmandı. Kadınlar, kararlı-

lıklarını göstermek adına şirketi taleplerinin karşılanmaması halinde soyunmakla da tehdit ettiler – şirket yöneticisi istasyona geldiğinde bu tehditlerini gerçekleştirdiler, böylece yönetici kendisini binlerce çıplak kadının arasında çevresi sarılmış halde bulacaktı ki şirket yöneticisini o anda telafi taleplerini karşılamayı kabul etmeye ikna eden bu hareket, Nijer Deltası topluluklarının gözünde ciddi bir lanet olarak görülüyordu (Turner ve Oshare 1994: 140–141).

Toprak üzerine verilen mücadele, 1970'lerde bir kent bahçıvanlığı hareketi biçimi olarak en beklenmedik yerde – New York'ta– büyüyecekti. Hareket, Doğu Yakası'nın aşağı kısmındaki boş arsaları temizlemeye başlayan *Green Guerillas* [Yeşil Gerillalar] adlı kadınların başını çektiği bir girişimle başladı. 1990'lı yıllara gelindiğinde, şehirde 850 kent bahçesi vardı ve "yeryüzü ile yeniden bağ kurmak ve çocuklara sokaklardan başka bir alternatif sunmak" isteyen bir grup kadının başlattığı *Greening of Harlem Coalition* [Harlem'i Yeşillendirme Ortaklığı] gibi düzinelerce topluluk ortaklığı kurulmuş durumdaydı. Bugün ise 21 civarında örgüt ve 30 bahçe projesi varlığını sürdürmektedir (Wilson ve Weinberg 1999: 36).

Burada, bahçelerin sadece birer sebze ve çiçek kaynağı olmadığını, aynı zamanda topluluk inşasına hizmet ettiği ve (işgal ve kendi kaynaklarıyla geçinme gibi) başka topluluk mücadeleleri için bir sıçrama tahtası haline geldiğini de not etmek önemlidir. Kadınlar bu girişimleri nedeniyle Vali Giulani'nin görev süresi boyunca saldırılara maruz kaldılar; yıkım için gelen buldozerleri durdurmak bu hareketin sadece birkaç yıl öncesine kadar karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlardan biriydi. Son on yılda ise 100'e yakın bahçe "kalkınma hamlesi" karşısında yok oldu, 40'tan fazla bahçe yıkıldı; geleceğe dair beklentiler ise pek parlak görünmüyor (Wilson ve Weinberg 1999: 61). Yine New York'un yeni vali-

si Michael Bloomberg de göreve başlamasıyla birlikte bu bahçelere savaş açtı.

Mücadelenin önemi

Gördüğümüz üzere dünyanın dört bir yanındaki şehirlerde, insanların en az dörtte biri, kadınların geçimlik emeğiyle üretilen gıdalarla yaşamını sürdürmektedir. Örneğin, Afrika'da şehirlerde yaşayan insanların dörtte biri, geçimlik gıda üretimi olmaksızın hayatta kalamayacaklarını söylemektedir. Bu durum, "gıda yetiştiren yaklaşık 200 milyon şehir sakini, bir milyar civarında insanın gıda tedarikinin en azından bir kısmını sağlamaktır" iddiasında bulunan BM Nüfus Fonu tarafından da teyit edilmiştir (UN 2001). Geçimlik gıda üreticilerinin büyük çoğunluğunun kadın olduğu düşünüldüğünde, Kamerun'un Kedjom bölgesinden erkeklerin neden "Evet, kadın geçimlik çiftçiler insanlık için iyidir" dediklerini anlayabiliyoruz. Bu kadınlar sayesinde, kırlarda ve kentlerde günde bir ya da iki dolara çalışan milyarlarca insan, ekonomik kriz zamanlarında bile teslim olmuyor.

Yine en az bunun kadar önemli olan bir diğer şey ise kadınların geçimlik üretiminin, bir yandan gıda kalitesi üzerinde denetim sağlayıp tüketicileri ürün dolandırıcılıklarına ve tarım kimyasallarıyla zehirlenmeye karşı korurken, diğer yandan –yüksek gıda fiyatlarının ve açlığın nedenlerinden biri olan– tarım şirketleri tarafından ekim alanlarının azaltılması eğilimine karşı bir direnç hattı kurmakta olduğudur. Dahası, kadınların geçimlik üretimi, tarım kimyasallarının tarımsal ürünler üzerindeki etkilerinin dünyanın dört bir yanında başta kadınlar arasında olmak üzere köylü nüfusta yüksek ölüm oranlarına ve hastalıklara yol açtığı bir zamanda kritik bir nokta olarak güvenli bir çiftçilik tarzına

karşılık gelmektedir (bkz., örneğin, Settimi ve diğ. 1999). Dolayısıyla geçimlik çiftçilik kadınlara kendi sağlıkları ve ailelerinin sağlıkları ve yaşamları üzerinde hakiki bir denetim aracı sağlamaktadır (Bennholdt-Thomsen ve Mies 1999).

En önemlisi ise, geçimlik üretimin, yeni bir toplum inşa etmek için kritik önemdeki rekabetçi olmayan, dayanışmamerkezli bir yaşam tarzına katkıda bulunduğunu görebilmemizdir. Geçimlik üretim, Veronika Bennholdt-Thomsen ve Maria Mies'in "ekonomik ve toplumsal faaliyetin merkezine ölü paranın sonu gelmeyen birikimini değil, hayatı ve bu gezegen üzerindeki hayatı üretek ve sürdürmek için gereken her şeyi koyan" bir "öteki" ekonomi olarak adlandırdığı şeyin tohumudur (Bennholdt-Thomsen ve Mies 1999: 5).

Kaynakça

Benjamin, Medea, ed. *Don't be Afraid Gringo: A Honduran Woman Speaks from the Heart: The Story of Elvia Alvarado.* New York: Harper Perennial, 1987.

Bennholdt-Thomsen, Veronika, Nicholas Faraclas, and Claudia von Werlhof, eds. *There is an Alternative: Subsistence and Worldwide Resistance to Corporate Globalization* . Londra: Zed, 2001.

Bennholdt-Thomsen, Veronika, Nicholas Faraclas, and Maria Mies. *The Subsistence Perspective: Beyond the Globalised Economy.* Londra: Zed, 1999.

Boserup, Ester. *Women's Role in Economic Development.* Londra: George Allen and Unwin Ltd, 1970.

Bryceson, Deborah Fahy. *Liberalizing Tanzania's Food Trade. Private and Public Faces of Urban Marketing Policy. 1930–1988* . Londra: Zed Books, 1993.

Bush, Barbara. *Slave Women in Caribbean Society, 1650–1838* . Bloomington, IN: Indiana University Press, 1990.

Caffentzis, George. "The Fundamental Implications of the Debt Crisis for Social Reproduction in Africa." *Paying the Price: Women and the Politics of International Economic Strategy* içinde , ed. M. Dalla Costa and G. F. Dalla Costa. Londra: Zed Books, 1995.

Carney, Judith and Watts, Michael. "Disciplining Women? Rice, Mechanization, and the Evolution of Mandinka Gender Relations in Senegambia." *Signs* 16(4) 1991: 651–681.

Chege, Michael. "The State and Labor in Kenya." *Popular Struggles for Democracy in Africa* içinde, ed. Peter Anyang' Nyong'o. Londra: Zed Books, 1987.

Davidson, Basil. *The People's Cause: A History of Guerillas in Africa* . Londra: Longman, 1981.

Deere, Carmen Diana and Magdalena Léon. *Empowering Women. Land and Property Rights in Latin America* . Pittsburg, PA: University of Pittsburg, 2001.

Diduk, Susan. "Women's Agricultural Production and Political Action in the Cameroon Grassfields." *Africa* 59(3) 1989: 338–355.

FAO. 2002. *Gender and Agriculture* . Retrieved March 18, 2002. http:// www.fao. org/Gender/agrib4-e.htm

Faraclas, Nicholas. "Melanesia, the Banks, and the BINGOs: Real Alternatives Are Everywhere (Except in the Consultants' Briefcases)." *There is an Alternative* : *Subsistence and Worldwide Resistance to Corporate Globalization* içinde , ed. Veronika Bennholdt-Thomsen, Nicholas Faraclas, ve Claudia von Werlhof. Londra: Zed, 2001.

Federici, Silvia. "The Debt Crisis, Africa, and the New Enclosures." *Midnight Oil: Work, Energy, War, 1973–1992* içinde, ed. Midnight Notes. New York: Autonomedia, 1992.

— "Reproduction and Feminist Struggle in the New International Division of Labor." *Women, Development and Labor of Reproduction. Struggles and Movements* içinde, ed. M. Dalla Costa and G. F. Dalla Costa. Trenton, NJ: Africa World Press, 1999.

— *Caliban and the Witch: Women, the Body, and Primitive Accumulation.* Brooklyn, NY: Autonomedia, 2004.

Fisher, Jo. *Out of the Shadows: Women, Resistance and Politics in South America.* Londra: Latin American Bureau, 1993.

Galli, Rosemary and Ursula Frank. "Structural Adjustment and Gender in Guinea Bissau." *Women Pay the Price: Structural Adjustment in Africa and the Caribbean* içinde, ed. Gloria T. Emeagwali. NJ: Africa World Press, 1995.

Maathai, Wangari. "Kenya's Green Belt Movement." *Africa, Fifth Edition* içinde, ed. F. Jeffress Ramsay. Guilford, CT: The Dushkin Publishing Group, 1993.

Matsui, Yayori. *Women in the New Asia: From Pain to Power* . Londra: Zed Books, 1996.

Meillassoux, Claude. *Maidens, Meal and Money: Capitalism and the Domestic Community* . Cambridge, MA: Cambridge University Press, 1981.

Mies, Maria. *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labor* . Londra: Zed Books, 1986.

Mies, Maria and Vandana Shiva. *Ecofeminism*. Londra: Zed, 1996.

Morrisey, Marietta. *Slave Women in the New World* . Lawrence, KS: University Press of Kansas, 1989.

Moser, Caroline O. N. *Gender Planning and Development: Theory, Practice and Training* . Londra: Routledge, 1993.

Scott, James C. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance* . New Haven, CT: Yale University Press, 1985.

Settimi, L. ve diğ. "Cancer Risk among Female Agricultural Workers: A Multi- Center Case-Control Study." *American Journal of Industrial Medicine* 36 (1989): 135–141.

Shiva, Vandana. *Staying Alive: Women, Ecology and Development* . Londra: Zed Books, 1989.

— *Stolen Harvest: Hijacking of the Global Food Supply* . Boston, MA: South End Press, 2000.

Silverblatt, Irene. *Moon, Sun, and Witches: Gender Ideologies and Class in Inca and Colonial Peru*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987. Print.

Tripp, Aili Mari. *Women and Politics in Uganda* . Oxford: James Currey, 2000.

Turner, Terisa E. and Leigh S. Brownhill, eds. *Gender, Feminism and the Civil Commons. A Special Issue of Canadian Journal of Development Studies*. Volume XXII (2001).

— "African Jubilee: Mau Mau Resurgence and the Fight for Fertility in Kenya, 1986–2001." *Gender, Feminism and the Civil Commons. A Special Issue of Canadian Journal of Development Studies Volume XXII* (2001b) içinde, ed. Terisa E. Turner and Leigh S. Brownhill.

Turner, Terisa E. and M. O. Oshare. "Women's Uprisings against the Nigerian Oil Industry." *Arise! Ye Mighty People!: Gender, Class and Race in Popular Struggles* içinde, ed. Terisa Turner. Trenton, NJ: Africa World Press, 1994.

United Nations. *The World's Women 1995: Trends and Statistics* . New York: United Nations, 1995.

United Nations Population Fund. *State of the World Population 2001* . New York: United Nations, 2001.

Wanyeki, Muthoni L. *Women and Land in Africa. Culture, Religion and Realizing Women's Rights* . Londra: Zed Books, 2003.

Wichterich, Christa. *The Globalized Woman: Reports from a Future of Inequality*. Londra: Zed, 2000.

Wilson, Peter Lamborn and Bill Weinberg. *Avantgardening. Ecological Struggles in the City and the World* . New York: Autonomedia, 1999.

"ÇİN MODELİ" DÜŞÜNCESİ*

Arif Dirlik

Bu tartışmada "Çin modeli" düşüncesinden kaynaklanan bazı soruları ele almak istiyorum. Terimin kendisi, son on yılda Çinli akademisyenler ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) yabancı gözlemcileri arasında giderek daha sık telaffuz edilmesiyle ortaya çıktı. Birleşik Devletler, Avrupa ve Japonya'nın karşı karşıya kaldığı zorluklara karşı, ÇHC'nin 2008'den bu yana süren dünya çapındaki ekonomik durgunluk ortamında ayakta durmada gösterdiği başarı, "model"in önemini daha da arttırdı.

Bir model terimini kullanma önerisi, sadece Birleşik Devletler ile Birleşik Krallık tarafından en coşkulu biçimde teşvik edilen egemen neoliberal ortodoksiye değil, aynı zamanda, ÇHC'nin son otuz yıldaki kayda değer ölçüde hızlı kalkınması göz önünde tutulduğunda, kapitalist modernleşmenin 18. yüzyıldaki kökenlerinden bu yana Avro/Amerikan toplumlarının öncülüğünü yaptığı kalkınma

---

* Kaynak: *International Critical Thought* 1 (2) (Ağustos 2011): 129–137.

hattına da üstün olmasından kaynaklanıyor.[1] Yine de bu modelin nelerden oluştuğu ve farklı toplumsal ve siyasal bağlamlara nasıl tercüme edilebileceği meselesi oldukça belirsiz durumda.

Bu tartışmada üç soru ön palana çıkıyor. İlk olarak, günümüz dünyasında bir "model" düşüncesine, özellikle de Çin siyasal söylemi dahilindeki bir model düşüncesinin yaygınlaşması bağlamında ne kadar önem atfediyoruz? İkincisi, Çin modeli denen şeyin nitelikleri neler olacaktır? Nihayet, bu "model" diğerlerine, özellikle de toplumsal ve siyasal müdahalenin prangalarından teorik olarak kurtulmuş bir neoliberal piyasa ekonomisi modeli karşısında, sosyalist bir kalkınma hattı olarak hangi anlamda cazip gelebilir?

Küresel modernite ve Çin modeli

"Çin modeli" düşüncesi, Çin toplumunun belirli koşullarına uygun olan Çin'e özgü bir kalkınma modeline atıfta bulunuyor olabilir. Ya da bu model, uygunluğu Çin toplumunun sınırlarını aşıyor olması halinde diğer ülkeler tarafından kendilerine uyarlanmaya açık bir model olarak da anlaşılabilir.

Bu ayrım, her ne kadar "Çin modeli"ne yapılan atıflarda görmezden geliniyorsa da önemli bir ayrımdır. Şayet model Çin toplumunun belirli koşullarının bir ürünüyse, diğer ülkeler tarafından kendilerine uyarlanamayabilecek ya da sadece farklı koşullara ve ihtiyaçlara uydurulması yoluyla

---

[1] Muhafazakâr araştırmacı Francis Fukuyama'ya dair bir tartışma için bkz. Karon (2011). CASS tarafından yayınlanan yıllık Sarı Gazete'ye ilişkin bir tartışma için yine bkz. Huang (2011).

uyarlanabilecek olan bir modeldir. Doğrusu Çin deneyiminin Çin siyasal söyleminde diğer ülkelere bir örnek olarak anlaşılma biçiminin geçmişi 1940'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Marksizm ve sosyalist devrimler tarihinde Çin Devrimi, "Marksizmi Çinli yapmak" (*Makesi Zhuyi de Zhongguohua*), "Çin tarzı sosyalizm" (*Zhongguo Shi de Shehuizhuyi*) ya da en yakın tarihli olarak "Çinli özelliklere sahip sosyalizm" (*you Zhongguo Tese de Shehuizhuyi*) benzeri söylemlerde özetlenen ilkeler tarafından açıkça ima edildiği üzere, kuramın evrenselci söylemini somut yerel koşullara tercüme etmenin zorunluluğunu ifade eden (tek değilse de) ilk devrimdir.

Bu söylemlerde ifadesini bulan devrim ya da kalkınma stratejisi, Çin hattını sadece kapitalist toplumlardan değil, aynı zamanda en önemlisi var olduğu zamanlarda Sovyetler Birliği olmak üzere diğer sosyalizmlerden de ayrı tutmaktadır. Hemen hepsinde de, Çin Devrimi deneyiminin, Çin'i daha o zamanlarda ikinci ve üçüncü dünyaların her ikisinin de birer parçası kılan yarı-feodal ve yarı sömürge toplumlar olarak küresel siyasette Çin'e benzer konumda olan bütün toplumlara uygun olduğuna dönük bir anlam mevcuttu.

Genel olarak ise Çin deneyimi izlenecek bir yol değil, diğerlerinden, benzer bir yöntemi izleyerek kendi yollarını bulmalarını talep edecek biçimde, evrensel olanı tikel olana ya da küresel olanı yerel olana tercüme etmenin bir örneğidir. Bir devrimci pratiğin evrensel ilkelerinin somut yerel koşullarla bütünleştirilmesi gerektiği yönündeki bu düşünce, devrimin bir ülke bağlamındaki yolu ile bir başkasındaki yolunu birbirinden ayırmakla kalmamış, aynı zamanda aynı ülke içindeki farklı yerelliklere de uygulanmıştır. Marksizmin "yerlileştirilmesi", Çin Devrimi'nin Marksist kurama yaptığı önemli katkılardan biridir. Bu olgu, yıllar içindeki

muazzam dönüşümlere rağmen Çin Marksizmini hem Maocu hem de Maoculuk-sonrası Marksizm süresince karakterize edecektir. Çin Devrimi'ne ilişkin bu eğilim, Çin Marksizmi içinde dünyanın diğer yerlerindeki devrimlere ve kalkınma düşüncelerine de yayılmıştır.[2]

Bir evrensel model ile yerel koşulların türevi olan model arasındaki ayrım, küreselleşmiş bir kapitalizm bağlamında ulusal ya da yerel tikelliğe dönük bir ısrarın karakterize ettiği küresel modernite rejimi altında hiç olmadığı kadar önemlidir. Son yirmi yıldır, kapitalizmin küreselleşmesi bu türden alternatifleri tahayyül ve inşa edecek mekânları yok etmemişse de sınırlamışken, "alternatif modernite"ler"e dönük çağrıların yaygınlaştığına şahit oluyoruz. Bunun önemli sonuçlarından biri, "modeller"in kendiliğinden yaygınlaşması olmuştur. Artık Soğuk Savaş günlerindeki gibi iki ya da üç model değil, giderek artan sayıda model vardır. Dünya genelinde değişen koşullar çeşitli çevreler tarafından uygun addedilen şu ya da bu başka kalkınma örneğine dikkat çekmesiyle, "İran modeli", "Türk modeli", "Endonezya modeli" ve pek çok diğer modele dönük atıflarla hemen her gün karşılaşıyoruz.

"Çin modeli"nin, en azından kısmen, tikel modernite üzerindeki baskıdan sorumlu olduğunu ve olası alternatiflere dönük inanca ilham vermeye devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu modelin önemini kestirmek ise zordur. Toplumlar arasında her zaman önemli farklılıkların olduğu ve iki kapitalizmin ya da iki sosyalizmin birbiriyle aynı olmadığı ileri sürülebilir. Bugün ile geçmiş arasındaki fark, farklılığın yeniliğinde değil, o farklılığa dönük artan bilinç

---

[2] Daha geniş bir tartışma için bkz. Dirlik (2005).

ve irade ile ilgili olabilir. Soğuk Savaş hiç kuşku yok ki o zamanın farklılıklarının pek çoğunu, onları dünyanın ikili ya da üçlü bir ayrımına indirgeyerek gizlemiştir. İster kapitalist ister sosyalist olsun modernleşmenin hegemonik söylemi de ilerici ile geleneksel ya da ileri ya da geri gibi kendine has ikilikler üzerinden bunu yapmıştır. Modernitenin küreselleşmesi, ironik biçimde, özellikle küresel ekonomideki başarı ile güçlenen toplumlarda farklı kalkınma hatlarına dönük bir arayışı da tetikleyen bir farklılık bilincini su yüzüne çıkaracaktır. Görünen o ki, her ne kadar eşit derecede dikkat çekmiyorlarsa da bir kalkınma modeli bolluğu söz konusudur. Yine, şayet bir Çin modeli varsa, bu, pek çok modelden biridir.

Bu noktalar ışığında, dikkatleri taklit edilecek bir modelden, sadece ilham değil, dünyadaki konumun yanı sıra somut yerel koşulların olanak ve sınırlarına karşı uyanık olmayı merkezine alan yöntemsel ilkeler de sunan bir örneğe kaydıracak biçimde, bir "Çin modeli"ndense (*Mofan*, *Moshi*) bir "Çin paradigması"ndan (*Moshi* ya da *Fanshi*) bahsetmek daha anlamlı olmayacak mıdır? Bu, sadece Çin Devrimi'nin bıraktığı miraslarla ve sosyalist düşünceyle uyumlu olmakla kalmayacak, aynı zamanda, küresel modernitenin ideolojik eğilimlerine daha iyi yanıtlar üretecektir. Soruyu böyle sormak, kurulu bir modelin uygulamalarıyla durumun belki hakkını verebilecek ama kervanın yolda düzüldüğü, kendinde bir deneyimleme nesnesi de olan bir "Çin modeli" düşüncesinin belirsizliklerinden de sakınmamızı sağlayacaktır.

"Çin modeli" diye bir şey var mı?

Burada ortaya atmak istediğim soru, "Çin modeli" düşüncesinin elle tutulur bir normlar ve pratikler dizisine mi dayandığı, yoksa "Washington Mutabakatı" ile varsayılan karşıtlıkları nedeniyle birkaç yıl öncesine kadar dillendirilmekte olan "Pekin Mutabakatı" (*Beijing Gongshi*) düşüncesine çokça benzeyen biçimde anlamını öncelikle bu modelin liberalizmle ya da neoliberalizmle olan benzemezliğinden mi devşirdiğidir.[3] Eğer mesele buysa, ikinci olarak, bu modelin hedeflerinin ve bu hedeflerin sadece ekonomik kalkınma meseleleriyle mi ilgili olduğunun, yoksa toplumsal ve siyasal hedefleri de mi içerdiğinin daha fazla tanımlanmasına ihtiyacımız yok mu? Nihayet, sadece neoliberalizmden farklı olması, bu "model"in sosyalizmi mi hedeflediğine, yoksa 1980'lerin sonunda namı diğer yeni otoriteryanizm (*Xin Quanwei Zhuyi*) ile bağlantılanmış bir başka otoriter kalkınmacılık benzeri (muhtemelen daha muhafazakâr) başka hedeflerinin mi olduğuna dair bize pek bir şey anlatmamaktadır.

Samuel P. Huntington'ın 1969 tarihli *Political Order in Changing Societies* [Değişen Toplumlarda Siyasal Düzen] kitabına ilham verdiği iddia edilebilecek olan bu ikinci düşünce, başlangıçta, bir dizi Doğu Asya toplumu, özellikle de Japonya, Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Britanya sömürge yönetimi zamanında Hong Kong tarafından etkin biçimde izlenen kalkınma hatları ile ilişkiliydi.[4] İkinci Dün-

---

[3] Terimler temel anlamda birbiriyle yer değiştirebilmektedir. Örneğin, bkz. Yu, Keping, Huang Ping, Xie Shuguang ve Gao Jian (2005).

[4] Bkz. Huntington (1968) . 1980'lerin ikinci yarısında Çin'deki tartışmalara dair bir toparlama için bkz. Rosen ve Zou (1990–1991).

ya Savaşı'ndan sonra, özellikle de 1960'lardan itibaren bu rejimler siyasal otoriteryanizm (ya da diktatörlük) ile "yeni bir uluslararası işbölümü"nün, ulusal ekonomik sınırlara dönük neoliberal saldırıların ve nihayet, küreselleşme olarak bilinir hale gelen şeyin öncü uğrakları işlevini görecek olan ihracat bölgelerinin kurulmasıyla başlayan taşeronluğa dayalı ekonomik kalkınmanın bir tür karışımı altında hızla kalkındılar. Bu rejimler, otoriter karakterlerini güvence altına alan gelenekçilik dahilinde daha önceki modernizasyon söyleminin Avrupa merkezli varsayımlarına meydan okuyarak, küreselleşmeyle ortaya çıkan kültürel dirilişlere de delalet etmektedir. Sonuç, moderniteden kurtulurken, onun sözüm ona kritik bir rol oynayan kültürel miraslarla birlikte tarihsel koşullara bağımlı ve başarıya vurgu yapan farklı toplumsal, siyasal ve kültürel yörüngelere hizmet eden teknolojilerini alıkoymak olacaktır.[5] Sonradan onların başarılarının bir açıklaması olarak işlev görecek biçimde 1980'li yıllarda Konfüçyüsçülüğün canlanışına güç veren şey, Doğu Asya toplumlarının kalkınmadaki başarısıdır.[6]

Çin modeli denen şey, hem aldığı ilham hem de yükselişe geçişi açısından esasen bu toplumlara çok şey borçlu olan otoritaryen kalkınmanın bir başka biçimi olarak görülebilir.

---

[5] Bkz. Berger ve Huntington (2002). Berger'in 1970'lerin sonunda başlayan Konfüçyüsçü canlanmanın yolunu açan temel söz sahiplerinden biri ve Huntington'ın da kalkınma rotalarını şekillendirmede kırk yıldan fazladır kültürel (uygarlığa ilişkin) "benzersizliğin" yanı sıra otoriter kalkınmanın avukatı olarak önde gelen bir entelektüel rol oynadığını hatırlıyoruzdur. Benzer düşünceleri savunan önde gelen Çinli akademisyenleren biri de He Chuanqi'dir. Bkz. China Development Gateway (2009).

[6] Eleştirel bir tartışma için bkz. Dirlik (2011).

Günümüzde yürütülen tartışmalar, Japon, Güney Kore, Tayvan ve özellikle de Singapur "modelleri"nin 1980'lerden başlayarak 1990'lı yıllar boyunca "reform ve dışa açılma"nın (*gaige kaifang*) ilk aşamasındaki politikalara ilham vermede üstlendikleri role dönük kayda değer bir "unutkanlık" sergilemektedir. Gelgelelim bu modellerin önemi, verdikleri ilhamın ötesindedir. Doğu Asya'nın gelişen ekonomileri, Çin Halk Cumhuriyeti'nin stratejik açıdan kritik bir rol oynadıkları kalkınmasına dönük bir bağlam sunmuşlardır. Çin ekonomisinin sıçrama yapma aşamasına gelmesinde Güneydoğu Asya'daki denizaşırı Çinliler kadar bu toplumlardan gelen yatırımların ve teknolojik girdilerin de payı olduğunu söylemek muhtemelen abartılı olmayacaktır. Bu bağlam aynı zamanda diğer ülkeler tarafından taklit edilişi sorgulanan Çin kalkınmasının kendine özgü yanlarından da biridir.

Bununla birlikte, Çin'in kalkınmasını, bugünlerde özellikle de Çin'in dışındaki yorumcular arasında pek ilgi görmeyen bu komşu yeni-otoritaryen rejimlerinkinden ayıran iki önemli tarihsel farklılık mevcuttur. Çin Halk Cumhuriyeti, 1978 yılından sonra modernizasyon programını başlattığında, sömürge, "yarı-sömürge ve feodal" dünyaların ulusal kurtuluş hareketleri sonucu yeniden ayağa kalkmasını müjdeleyen yüzyılın en önemli devrimlerinden birinin ürünüydü. Bu anlamda, sosyalist hedeflerle donanmış bir ulusal kurtuluş hareketiydi. Ulusun kurtuluşu, bir toplumsal ve kültürel devrimde temellenecekti. Bölgedeki diğer toplumların da kalkınmanın bir koşulu olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Japon toplumunun yeniden kuruluşundan Tayvan'daki toprak reformuna ve Singapur, Kore ve Hong Kong'daki sömürgecilik karşıtı hareketlere kadar şu ya da bu şekilde toplumsal dönüşümler yaşadığını da not

etmek gerekiyor. Dönüşümlerin kapitalist sistem içi gelişmelerle uyumlu yeni toplumsal hiyerarşiler yarattığı bu toplumların aksine Çin Devrimi, eşitlikçiliği, söz hakkını halka vermeyi ve bu hedeflerle uyumlu yeni bir kültürün yaratılmasını vurgulayacak biçimde sosyalist bir toplumun yaratılmasına yönelik toplumsal ve kültürel bir dönüşümü gerçekleştirme arayışındaydı: Özerk ve özgüvenli kalkınma. Bölgenin diğer toplumlarındaki dönüşümler, emperyal güçlerin, hepsinden önemlisi İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşik Devletler'in himayesinde tamamlanacaktı. Çin Halk Cumhuriyeti örneğinde ise, ekonominin (kapitalist ya da sosyalist) her türden yabancı hakimiyetinde olmasından kaçınmak, devrimin temel bir öncülü ve hedefiydi.

"Çin modeli" düşüncesiyle ilgili tartışmalarda dikkate değer olan şey, Çin'i istisnai kılan bu tarihsel yörüngeye karşı gösterilen kayıtsızlık ve bu anlamda bu modelin taklit edilmesinin imkansız değilse de zor oluşudur. Bugün bildiğimiz Çin, maalesef sıklıkla sözüm ona 5 bin yıllık bir sürekli yeniden dirilen gelenekçilik geleneğiyle (ki benim bundan anladığım, Pekin Tarih Müzesi'nde "yenilenme dönemi"ne kadar sergilenenlerdir) bir sürekliliğin söz konusu olduğu iddialarıyla üzeri örtülen ve anlaşılmaz hale getirilen Çin Devrimi'nin bir ürünüdür. Yine aynı devrim, çoğu zaman, gerçekten yaşanmış fakat hikayenin sadece bir kısmı olan başarısızlıkları üzerinden bir "olumsuz örnek" olarak anlatılmaktadır. Devrimi, bugünü meşrulaştırmaya çalışmak adına bir engel olarak tarif etmek, onun bugüne bıraktığı olumlu ve olumsuz miraslarının üzerini örtmektedir. Dolayısıyla Çin ekonomisinin, 1978 öncesindeki devrimci yıllar boyunca, 1978-sonrası dönemin ağızlara sakız olmuş büyüme oranlarıyla örtüşen yıllık büyüme oranları ortaya koyduğu pek dillendirilmez (Prime 1989). Düşünce-

siz coşkular halk açısından korkunç sonuçlara yol açmışsa ve özerk kalkınma, özellikle kırsal alanlardaki halktan bütün artığın alınmasını gerektirmişse de, yine de halkın yaşamında eğitim ve sağlıktan ortalama yaşam süresine kadar pek çok alanda ilerlemeler söz konusu olmuştur (Bramall 1993). Devrimin niyetlendiği toplumsal dönüşüm belki kusursuz olmaktan uzaktı fakat 1978 sonrasında da çok işe yarayan altyapının kurulmasıyla ülkeyi birleştirip bütünleştiren bir örgütsel dönüşümü de hayata geçirdi. Bu değişimler aynı zamanda yeni bir siyaset ve çalışma kültürü de yarattı, ki bunun sonraki kalkınma açısından taşıdığı önem henüz yeterince analiz edilmiş değildir. Öte yandan, devrimin örgütsel başarıları sonraki kalkınmanın temelini atarken, yeni bir yönde kalkınmanın gerektirdiği daha fazla değişime engel de olacaktı.[7]

Yine, mücadelenin ulusal kurtuluş yönünü önemsiz gibi gösteren, onun siyasal yönlerindense ekonomik ve kültürel yönlerini öne çıkaran bir eğilim de söz konusudur. Çin'in ekonomik "küreselleşmesi", bugün, son iki yüzyıla damgasını vurmuş olan dış dünyayla sorunlu ilişkiler silinerek, geçmiş zamana doğru uzatılmaktadır. Kültür ulusallaştırılmıştır fakat bugün, devrimin çağrısında bulunduğu diyalektik kopuştan daha çok, sürekliliğe vurgu yapılmaktadır.

---

[7] Yakın tarihli bir incelemeye göre, son otuz yıllık kalkınmanın tarihsel detayları, Deng Xiaoping'in liderliği, denizaşırı Çinlilerin rolü ve Çin'in son yarım yüzyıldır muazzam ekonomik canlılığa sahip bir bölge olan Doğu Asya'daki konumudur. Bkz. Etienne (2011). Tartışma özet niteliğindeyse de, somut yapısal koşullar üzerine yapılan vurgular, kültüre ve yeniliğe dönük genellemelere dayanan tartışmalar açısından olmazsa olmazdır. Öte yandan yazar, devrimci geçmişe dönük açık bir düşmanlıktan ziyade tarihsel bağlamdan habersizdir.

Eski "ulusal aşağılanma" üzerinden siyasal sömürgeciliğin adı anılıyorsa da, buna, örneğin Çin'in yirminci yüzyıl başlarındaki [uluslararası] fuarlarda maruz kaldığı aşağılanmayı ortadan kaldıran Şangay Fuarı üzerine literatürde bu ulusal aşağılanmaların tamamen yok sayılması eşlik etmiştir.[8]

Burada mesele, bu şeylerin sürekli kuşku ve düşmanlığı teşvik etmek üzere hatırlanması gerektiği değil, bu şeylerin "Çin modeli"ni onun ekonomik indirgemeci kavranışının ötesindeki anlamını değerlendirmek açısından önemli olmasıdır. "Çin modeli", devrimin miraslarından ayrı ele alındığında, küresel kapitalist ekonomi dahilinde başarılı olmaktan başka kaygısı olmayacak biçimde, bu ekonominin bir bileşeni olarak kalkınma talebiyle ideolojik ve kültürel uyum arayan bir başka otoriter kalkınma örneklerinden biri haline gelecektir. Çin'deki ve Çin kalkınmasına öykünen diğer ülkelerdeki yaygın algı da bu yöndedir. Neoliberalizmden "Çin modeli"ne dönüşe ilişkin yakın tarihli örneklerden biri olarak Francis Fukuyama'dan (2011) bir alıntı yapalım:

> Çin siyasal sisteminin en önemli gücü, büyük, karmaşık kararları hızla alma ve bunları en azından ekonomi politikalarında görece iyi uygulama kabiliyetidir. Bu durum en çok da Çin'in büyüyen endüstriyel temelini beslemek üzere havaalanları, barajlar, hızlı tren demiryolları, su ve elektrik ağları kurduğu altyapı sektöründe belirgindir. Bunu, her yeni yatırımın sendikalar, lobi grupları, köylü birlikleri ve mah-

[8] "Ulusal aşağılarına" için bkz. Callahan (2010). Dünya fuarlarına ilişkin, Şangay Fuarı'yla bağlantılı olarak yayınlanmış bir fuar tarihleri örneği için bkz. Yu (2009). Fuarlar üzerine daha eleştirel bir bakış açısı için bkz. Rydell (1984).

kemeler tarafından engellendiği Hindistan ile karşılaştıralım. Hindistan, sıradan insanların hükümetin planlarına itibar edebildikleri, hukukla yönetilen bir demokrasidir; Çin'in yöneticileri ise, kendilerine neredeyse hiç sormadan bir milyondan fazla kişiyi Üç Boğaz Barajı'nın sularının dolduracağı topraklardan tahliye edebilmiştir.

Yine de, Çin hükümetinin niteliği –tam da Çinli yöneticilerin kendi halklarına karşı bir dereceye kadar hesap verme sorumluluğu hissetmeleri nedeniyle– isminin genellikle bir arada zikredildiği Rusya, İran ya da diğer otoritaryen rejimler daha yüksektir. Kuşkusuz bu hesap verme sorumluluğu usulendir; Çin Komünist Partisi'nin otoritesi ne hukukun üstünlüğüyle ne de demokratik seçimlerle sınırlandırılamaz. Fakat liderleri kamusal eleştiriyi sınırlarken, bir yandan da halkı rahatsız eden şeylerin üzerinde durmaya ve yanıt olarak politika değişikliklerine gitmeye çalışıyordu.

Fukuyama'nın gözlemleri "Çin modeli"ne ilişkin tartışmaların büyük kısmı açısından bir örnek teşkil etmektedir. Otoritaryenlik, bir başka sözüm ona gelişen ekonomi olan Hindistan örneğindeki gibi demokratik bir toplumda mümkün olmayan biçimde kaynakların hızlı ve verimli seferberliğini mümkün kılmaktadır. Parti-devleti ise başka açılardan baskıcıdır fakat ekonomik açıdan bir yeniliğe ve verimliliğe yol açan bir güçtür. Yine parti-devleti diğer otoritaryen rejimlerden üstündür çünkü krize ve halka görece yanıt üretebilecek esnekliktedir. Her iki örnekte de devrimin örgütsel ve kültürel miraslarına –ister baskıcılık isterse yanıt üretebilirlik anlamında olsun– herhangi bir referans söz konusu değildir. Yine her iki örnek de, bugün zayıflamış da olsa halkın taleplerini ve liderlerin bunlara yanıtlarını şekillendirmede halen etkili olan ideolojik güçlere dair tek kelime bile etmemektedir. Nihayet, Çin'in de bütünleyici bir parçası haline geldiği tek neoliberal küresel kapitalist

ekonominin ortasında özgüvene ve özerkliğe ilişkin süregiden endişeden neredeyse bihaberdirler.

Model, sadece kaynağı belirsiz bir (daha verimli) otoritaryenizm olarak görülmektedir. Ve açıklamanın devrim-öncesi geçmişte, en önemlisi hem devletin hem de halkın Konfüçyüsçülüğünde bulunabileceği düşüncesi bugünlerde pek yaygın değildir. Sonuçta elimizde diğer ülkeler tarafından taklit edilmeye açık bir "Çin modeli" olarak kalan şey, otoritaryenizm, örgütsel verimlilik ve yenilikçiliktir. Görmezden gelinenler ise modelin ya da benim önerdiğim terimle paradigmanın önemli bir bileşeni olmaya devam eden toplumsal hedeflerdir.

Modelin çekici yanları

Çin modeli, son yirmi yılda, özellikle Çin ekonomisindeki ilerlemede çok az hasara yol açmış gibi görünen 2008 ekonomik durgunluğundan bu yana gösterdiği muazzam ekonomik başarılar nedeniyle Avrupa-merkezli küresel modernite sonrası rekabet halindeki "modeller" arasında en büyük ilgiye mazhar olanıdır. Yine bu model, neoliberal "Washington Mutabakatı"na karşı ortaya konmuş olan "Pekin Mutabakatı"na benzer şekilde, ABD ekonomisi ile zımnen ya da açıkça kıyaslanan modeldir. Çin ekonomisi rakiplerine yetişip onları geçtikçe, bu modelin de küresel hegemonyaya ulaşabileceğini öngören bazı görüşler de mevcuttur. Otoritaryenlik ise, her zaman bu şekilde adlandırılmıyorsa da, modelin bir parçasıdır. Yakın tarihli bir inceleme şu gözlemde bulunmaktadır:

> ... bugünün gelişen piyasaları giderek yeni ve zorlayıcı bir devlet-gözetimli kapitalizme doğru sürükleniyor. Bu piyasalar, Batılı ekonomik modele entelektüel bir reddiyenin işareti olan bir süreç dahilinde piyasa ekonomisi ile geleneksel

> otokratik veya yarı-otokratik siyaseti bir araya getirmeyi öğreniyorlar. Bu doktrine göre, hükümet kısmen liberaleştirilmiş bir ekonomi üzerinde denetim sağlamaktadır; halk da fazlasıyla Batılı-olmayan türden bir yurttaşlık anlaşmasını kabul etmektedir: ekonomik özgürlük ve artan bir yaşam kalitesine karşı kamusal alanda siyasi baskı. Bu yönelimlerin her ikisinin de Pekin'de güçlü bir taraftarı mevcut. (Harper 2010: 3)

Peki, bu türden görüşler ne kadar ikna edici? Fukuyama'nın biraz önce alıntılanan ve Çin modelinin sadece günümüzdeki alternatiflere karşı değil, küresel ekonomik modernizasyonun başını çeken ekonomiler karşısında bile üstün olduğuna ilişkin değerlendirmeye, tarihsel koşulların yanı sıra kalkınmanın ürünü olan ve çözüm bekleyen sorunlara da dönük kayıtsızlığı nedeniyle eleştirel yaklaşmak gerekiyor. Demiryolları ve otomobiller üzerinden değerlendirildiğinde, Çin, dünyanın başka yerlerindeki ekonomik durgunluk ile şiddetli bir karşıtlık içeren biçimde hareket halindedir. Gelgelelim sorunları da aynı ölçüde etkileyicidir. Burada, son otuz yılda gerçekleşen kalkınmadan kaynaklanan beklenmedik toplumsal ve mekânsal eşitsizlikler, devrimin kazanımlarının tersine çevrilmesi, kalkınmanın devamını tehdit eden devasa ekolojik sorunlar, yolsuzluk, bu sorunlardan kaynaklanan toplumsal huzursuzluk ve ifade özgürlüğü ve yurttaşların yasal haklarına ilişkin meselelerin yanı sıra üzerine ne kadar konuşuluyor olsa da otoritaryenizmin öteki yüzü olan demokrasi eksikliği gibi ortak kabul gören sorunlardan bahsediyorum.

Fakat en önemlisi, "alternatif" mefhumunun bir başka kritik yönü olan kalkınmanın yönü meselesidir. Çin'in kalkınma başarısı, özellikle Birleşik Devletler'de, mevcut kalkınma modellerinin koyduğu ve kentleşmeye, içeride ve dı-

şarıda tüketim mallarının tedarik edilmesine ve kaynaklarla uyumlu bir zenginleşmeye aşırı vurgu yapan parametrelere göre gerçekleşmiştir.

Bu türden bir kalkınma modelinin Birleşik Devletler'den ziyade Çin'de bundan böyle sürdürülemez olduğuna dair yaygın bir kabul söz konusuyken, bunlara dair şimdiye kadar yapılan düzeltmeler kozmetik olmaktan öteye geçmemiştir. Kırsal bölgelerin mahvoluşu ve doğal kaynakların yok edilişi bütün hızıyla sürmektedir. Büyümenin motorunu işletmek adına emlak spekülasyonu ve otomobil üretimi de aynı şekilde.[9] Bunlar, Çin liderliği tarafından da halihazırda kabul edilmektedir fakat görünürde herhangi bir makul "alternatif" de yoktur.

Bu sorunlar çözülmeden, bırakın bir sosyalist toplum modelini, bir "Çin modeli"nden bahsetmek için bile erken görünmektedir. Yine, "Çin modeli"ne en çok ilgi gösteren dışarıdaki kişiler, ekonomik ve teknolojik gelişmeyi bütün diğer toplumsal ve siyasal endişelerin önüne koyanlar, demokratik toplumların sorunlarından kaçmak adına otoritaryenizme öykünenler ya da sadece Çin'i egzotik fakat hemen anlaşılabilir bir kültür karışımı olarak pazarlanıyor gibi görünen Konfüçyüsçü enstitülerce yetiştirilen Çin hayranları ve gelecek için ticari fırsatlara çok fazla ihtiyacı olanlardır.[10] Çin Halk Cumhuriyeti'nin yoksulluğu azaltmadaki başarısı da güçlü bir cazibe kaynağıdır. Çin toplumunun,

---

[9] Yeni otomobil kültürüne dönük ilginç bir tartışma için bkz. Waldmeir, Patti, John Reed ve Shirley Chen (2011). Emlak kalkınmasından (daha doğrusu, kalkınma bozukluğundan) kaynaklanan krize ilişkin bkz. Daily Mail Reporter'ın (2011) son raporu.

[10] Bkz. örneğin Bell (2008). Konfüçyüsçü enstitülerle ilgili yakın tarihli bir tartışma için bkz. Louie (2011).

onun, başta derin eşitsizlik, kültürel yönsüzlük ve ekoloji sorunları olmak üzere liberal kurumsal ekonomilerinin başına bela olan sorunların aynısından mustarip olduğunu gizleyen canlılığı da öyledir. Çin'in sorunları istisnai sorunlar değildir. Bugün mevcut olan "modeller"in hepsi de, diğer ülkeler için model olma iddialarını zayıflatacak biçimde az ya da çok benzer sorunlarla uğraşmaktadır. Bu durum, zamanımızın krizinin de bir parçasıdır. Bence Çin örneğine dair, her ne kadar milliyetçi bir bakış açısından tatmin edici görülebilirse de, ona dönük hayranlığın ancak küçük bir kısmının sosyalizmin toplumsal adalet, eşitlik ve bu ideallere dayanan demokratik pratik hedeflerini benimseyen harekete ilişkin umutlardan beslendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. İster başarısı nedeniyle isterse bir rakip olarak "Çin modeli", Birleşik Devletler gibi bazı gelişmiş toplumlar tarafından demokrasiyi kısıtlamanın ve eğitimi kurumsal hedeflere yönlendirmenin bir bahanesi olarak kullanıma da sokulabilir.[11]

Şöyle bir algı da vardır: Bir "Çin Modeli"nden söz etmek gerçekten mümkünse eğer, bu, oluşum sürecini tamamlamamış, geleceği de belirsiz olan bir modeldir. Çin'deki liderliğin kalkınma stratejilerinin oluşturulması açısından kritik olan bu sorunların çözümleri konusunda kendi içinde ciddi biçimde bölünmüş olduğu da oldukça açıktır. En son Ulusal Halk Kongresi'nde ve yeni beş yıllık planda bir kez daha ortaya çıktığı üzere, kalkınmanın yarattığı toplumsal sorunları çözmek halen bir öncelik olarak belirlenmiştir. Bu

---

[11] Otoritaryenizmin, özellikle gelişmekte olan toplumlarda "Çin Modeli"nin cazipliğinin bir kaynağı olabileceğini ileri süren yakın tarihli bir analiz için bkz. Palmer (2010).

endişeler uzun vadede ister kalkınma fetişizminin üstesinden gelsin, isterse onu sosyalist hedefler doğrultusunda yeniden yönlendirsin, geriye cevapsız bir soru kalmaktadır. Dahası, sosyalist politikalar yeniden benimsense bile, bu politikaların onlarla çelişen ekonomik ve siyasi çıkarların yarattığı engelleri aşarak uygulanmasına dair sorular varlığını sürdürecektir. Yine, zaman değiştikçe sosyalizm anlayışının da halk-merkezli olmaktan devlet-merkezli olmaya doğru değişmiş olduğunu hatırlamak önemlidir. Yirminci yüzyıldaki Çin Devrimi, Marksizm ve sosyalizmin siyasi gündemindeki bu gibi soruların bir kısmını yerli yerine koymakta önemli bir rol oynamıştır. Bu sorular kalkınma gündeminde kalsa da kalmasa da, gelecek açısından önemli sonuçlara sahip olacaktır.

"Çin modeli" ve Marksizm

Yazımı "Çin modeli" ile ilgili sorular ışığında Marksizme kısa bir bakışla bitirmek istiyorum. Devrimin ve sosyalizmin mirasları, bana göre, Çin toplumunu ve siyasetini şekillendirmeye devam eden güçleri anlamak açısından fazlasıyla önemli olsa da, önce de bahsi geçtiği üzere Çin dışındaki yorumcuların büyük kısmının günümüzdeki Çin ile ilgili çekici bulduğu şeyin "sosyalizm" değil, geçmişteki devrimci sosyalizmin inkârıyla mümkün olan "Çinli özelliklere sahip bir kapitalizm" olduğunu görmezden gelmek entelektüel açıdan kendini kandırmak olacaktır. Çin liderliği Başkan Hu Jintao'nun ön ayak olduğu "Marksizm projesi" (*Makesi Zhuyi Gongcheng*) vasıtasıyla Marksizmi canlandırmaya dönük bir girişimde bulunurken, Marksizm Çin'deki halkın geneli açısından diğer ülkelerde olduğu kadar ilgi çekici değildir.

Bir başka deyişle, ideoloji, kuram ve pratik arasındaki bağlantısızlığa ilişkin yaygın biçimde paylaşılan izlenimi reddetmek imkansızdır. Bu durum, sadece Çin'in kalkınma sorununa dönük değil, Marksizme dönük de ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Buraya kadar yürüttüğümüz tartışma, bu ilk soruna, halen yapısal ve tarihsel olarak yeterince kuramsallaştırılmış olmayı sürdürdüğünü iddia ettiğim Çin'in kalkınması sorununa odaklanmıştır.

Peki, aynı durum Marksizm hakkında neler söylemektedir? Marksizmin kuramsal öncülleri, toplumsal ve kültürel eğilimleri ile ihtiyaçlarının, ilk başta kuramın meydana çıkmasını sağlayan toplumsal ve kültürel eğilimler ile ihtiyaçlardan önemli ölçüde farklı olduğu bir tarihsel durumu kavramaya yeterli midir? Kuramın bu yeni sorunları açıklayabilmek üzere faydalı biçimde değiştirilmesi ve halen kuramsal kimliğini sürdürebilmesi halinde, kuramsal analizin ve siyasal pratiğin kuramın siyasete bire bir tercümesine izin vermeyen ideolojik yönelimlerle ve kültürel arzularla dolayımlanmak zorunda olduğu düşünüldüğünde, ne gibi siyasi çözümler önerebilecektir (önerirse tabii)? Marksist kuramsal öncüllerin ve önermelerin üzerindeki, halk hareketleri, sınıf ilişkilerindeki ve kültürel pratiklerdeki ulusötesileşme, küresel modernite altındaki kültürel parçalanma ve kalkınma üzerindeki ekolojik sınırlılıkların yanı sıra devlet-toplum ilişkilerindeki ekonomik küreselleşmeye, toplumsal cinsiyet ve etnik ilişkilerdeki değişimlerden kaynaklanan dönüşümlere bağlı sınırlılıklar nelerdir?

Marksizm, kapitalizmdeki ekonomik örgütlenmeye ilişkin eleştirel olmuşsa da, sosyalizmin bir koşulu olarak kapitalizmin kalkınma hedeflerini paylaşmıştır. Günümüz kapitalizminin eksiksiz bir eleştirisi, ölçüsüz kalkınmanın sonuçlarına dönük çok daha kapsamlı bir kavrayışa sahip olduğumuzda, kapitalizme kalkınmanın toplumsal ve ekolojik

sınırlarını da hesaba katan sağlam bir alternatif tahayyül etmek adına kalkınmanın fetişleştirilmesinin –kalkınmacılığın– bir eleştirisini de gerektirmekte midir? İnsani refaha ve geçime öncelik veren bir ekonomik örgütlenmeye uygun toplumsal ve siyasal düzenleme ne olabilir?

Nihayet Marksizm, ulusal devrimci siyasetin taleplere yanıt vermek adına geçmişte ulusal bir formu benimsedi. Küreselleşme olgusu, bunu, kuramı ilk başlarda besleyen enternasyonalist hedeflere ve ulus-aşırı pratiklere çevirmeyi ve küresel toplumsal hareketlerin pratiklerini derhal hesaba katmayı gerektiriyor mu? Şayet Marksizm, sadece kuramsal söylem olarak değil, aynı zamanda anlamlı siyasal pratikler olarak da güvenilirliğini ve geçerliliğini koruyorsa, bu sorular acil biçimde yüzleşilmeyi bekliyor.

Kaynakça

Bell, Daniel A. *China's New Confucianism: Politics and Everyday Life in a Changing Society.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008.

Berger, Peter L. and Huntington P. Samuel. *Many Globalizations: Cultural Diversity in the Contemporary World.* Oxford: Oxford University Press, 2002.

Bramall, Chris. *In Praise of Maoist Economic Planning: Living Standards and Economic Development in Sichuan since 1931.* New York: Oxford University Press, 1993.

Callahan, William A. *The Pessoptimist Nation.* New York: Oxford University Press, 2010.

China Development Gateway. *China Modernization Report 2009: The Study of Cultural Modernization,* 2009. http://en.chinagate.cn/dateorder/2009-02/24/content_17327414.htm.

Dirlik, Arif. "Mao Zedong and 'Chinese Marxism'." *Marxism in the Chinese Revolution* içinde, ed. Arif Dirlik, 75–104. Boulder, CO: Rowman and Littlefield, 2005.

— "Confucius in the Borderlands: Global Capitalism and the Reinvention of Confucianism." *Culture and Society in Postrevolutionary China: The Perspective of Global Modernity: The Liang Qichao Memorial Lectures* içinde, *ed.* Arif Dirlik, 97–156. Hong Kong: Chinese University Press, 2011.

Etienne, Gilbert. "Exploding the Myth of the 'Beijing Consensus.'" *Business Standard*, 19 Mart 2011. http://www.business-standard.com/india/news/gilbert-etienne-explodingmythhe-beijing-consensus/429110/.

Fukuyama, Francis. "Democracy in America has Less than Ever to Teach China." 20 Ocak 2011. http://www.ftchinese.com/story/001036584/en/?print=y.

Huang Jingjing. "China's Success Attributed to Socialism Model." *Global Times*, 2 Mart 2011. http://china.globaltimes.cn/chinanews/2011-03/628936.html.

Huntington, Samuel P. *Political Order in Changing Societies.* New Haven: Yale University Press, 1968.

Karon, Tony. "Why China does Capitalism Better than the U.S." *Time*, 20 Ocak 2011. www.time.com/time/world/article/0,8599,2043235,00.html.

Louie, Kam. "Confucius the Chameleon: Dubious Envoy for 'Brand China.'" *Boundary 2* 38(1) (2011): 77–100.

Palmer, Stefan. *The Beijing Consensus: How China's Authoritarian Model will Dominate the Twenty-First Century.* New York: Basic Books, 2010.

Prime, Penelope B. "Socialism and Economic Development: The Politics of Accumulation in China." *Marxism and the Chinese Experience: Issues in Contemporary Chinese Socialism* içinde, *ed.* Dirlik Arif ve Meisner Maurice, 136–151. Armonk, NY: ME Sharpe, 1989.

Rosen, Stanley ve Gary Zou, ed. "The Chinese Debate on the New Authoritarianism." *Chinese Sociology and Anthropology* 23(2) (1990–1991).

Rydell, Robert W. *All the World's a Fair: Visions of Empire at American International Expositions, 1876–1916.* Chicago, IL: University of Chicago Press, 1984.

Waldmeir, Patti, John Reed ve Shirley Chen. "The Dragon Wagon: A New Paradigm." *gulfnews.com*, 27 Mart 2011. http://gulfnews.com/business/features/the-dragon-wagon-a-new-paradigm-1.783247.

Yu Keping, Huang Ping, Xie Shuguang ve Gao Jian, ed. *Zhongguo moshi yu "Beijing gongshi": chaoyue 'huashengdun gongshi'* [*China model and the Beijing consensus: Beyond the Washington consensus*]. Pekin: Social Sciences Publishing Press, 2005.

Yu Li, ed. *Lishide huimou: Zhongguo canjia shibohuide gushi, 1851–2008* [*History staring back: The story of China's participation in world expos, 1851–2008*]. Şangay: Dongfang chuban zhongxin, 2009.

Marksist kuram, -ekonomi ya da siyasetin çeperlerinde meşgul olunan- tamamen yüzeysel felsefi ilgilerce karakterize edilmek yerine, bizatihi felsefenin canlanması açısından gerekli bir vektör olarak işlemiştir. Özellikle Balibar, Negri, Badiou, Zizek ve diğer düşünürlerin Marksizmleri sayesinde yeni bir öğrenci ve kuramcı nesli arasında felsefe tarihine olan ilgi muazzam biçimde canlanmıştır. Felsefedeki bu Marx'a dönüş, felsefenin zorlayıcı tarihsel koşullara verdiği gecikmiş bir yanıt değil, felsefenin kendi disipliner ve normatif uzamı dahilinde gerçek bir diyalektik dönüştür. Çağdaş Marksist düşüncenin bu her yerden beslenme hali, onun gücünün, farklı görüşlerle tartışmaya ve diğer düşünce yapılarından öğrendikleriyle melezlenmeye duyulan arzunun bir işaretidir. Çağdaş Marksist kuramın çeşitli patikalarını bir derlemede diyaloga sokarak, ağzına kadar sorularla ve tehlikelerle fakat aynı zamanda tan kızıllığının güzel ışıltılarıyla dolu bir geleceğin dünyasını yeniden şekillendirmeyi vaat eden o felsefi ve siyasal sorgulamaları ileriye taşımak bu çalışmanın temel amacıdır.

Marksist kuram, gezegen üzerindeki insan yaşamını halihazırda yeniden şekillendiren hızlı ve genellikle şiddetli süreçleri -"küreselleşme" olarak adlandırılan gerçek ya da kurgusal gelişmeleri- kavramaya ve kuramlaştırmaya yönelik girişimlerde ön planda olagelmiştir. *Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar* dizisinin bu ilk kitabında yer alan makaleler teknolojik değişim, yeni jeopolitik oluşumlar, yeni ekonomi, güvencesizlik, neoliberalleşme ve ekolojinin talepleri dahil yapısal meselelerin üzerine giderek ve bu meselelerin kuram açısından ortaya çıkardığı zorluklara ilişkin sorular sorarak bugünkü tarihsel konjonktürümüzün özgüllüklerini belirlemeye yönelik çabaları ifade etmektedir.

*dipnot yayınları
Selanik Caddesi 82/24 Kızılay - Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 • Faks: (0 312) 419 25 32
dipnotkitabevi@yahoo.com • www.dipnotkitap.com

